

Indica

tudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet





IRODALMI, MŰVESZETI
T Á R S A D A L O M-
TUDOMÁNYI FOLYOIRAT
XXI. ÉVF. 10. SZÁM 1958.

O K T Ó B E R

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ÁCS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VEBEL LAJOS /
/ VUKOVICS GÉZA /
FELELŐS SZERKESZTŐ
MAJOR NÁNDOR

Győzelem a vörös sziklák fölött

Gondolatok az autóúton

Ivan Ivanji

Tenni valami véglegeset, valami meggyőzően jellegzeteset, alkotni valamit, ami érzékelhetően tartós lesz! Tartós és érzékelhető az egész világ számára. Hogy kezünk szilárd nyoma keményen és szemmeláthatóan ott maradjon az egész világon. Szikla a világ, a kezünk lágy, és vékony bőr alatt vér áramlik.

Megérezni a pillanatban az időt, a tartamot. Mert a gépkocsi egy-két pillanat alatt keresztülszáguld a bevágáson, és talán — csak: talán — azt mondja valaki, nem is mondja, csak egy villanásnyi időre gondolja, milyen furcsa formája van ennek a vörös sziklának. Közben az autó jópárszáz métert suhant tovább, és az utas már más valamit lát — egy madarat vagy egy folyót. Vagy éppen semmit, mert a rádiót hallgatja. A rokonszenves néger, aki szerződésben kikötött dollárokért — ki tudja hol és mikor — énekelt egy gramofonlemezgyár stúdiójából, és a fekete korong most a zágrebi vagy ljubljanoi rádió épületében forog az ügyeletes technikus unatkozó szeme előtt. Vagy a futballmérkőzés közvetítését hallgatja: X cselez, X még mindig cselez, X-et leszerelték, ej, ej X!...

Csak egy villanás a vörös szikla.

Fél éven át durrogtak az aknák. Tavasszal, nyáron, ősszel. A kődarabok a vízbe zúdultak. A teherautóknak meg kellett állniok, mert egy fiú vörös zászlóval hadonászott az orruk előtt: »Aknaaa!...« A sofőrök káromkodtak, persze, hogy káromkodtak, hiszen ez a foglalkozásukkal jár. Különbözik ez a vidék a vadkacsák menedékhelye. Egy ízben láttam, hogy egy vadkacsa halálra rémült az aknarobbanástól — de hát kit nem ijesztenek meg ezek a vad dördülések? Ott függögetett, rezegtetette szárnyát a víz fölött, de el nem menekült. A fészekben kiskacsák voltak, nem hagyhatta el őket! Úgy hangzik az egész, mintha kitaláltam volna, az élet azonban, nem retten vissza a pátosztól.

A pátosz elől, amelytől mi félünk.

A diákok nem azt kiáltották: »Hó-rukk!« Hülyeség. Mindenki ezt kiabálja. A diákok hol azt üvöltötték, hogy: »Vag-dalt-hús!« vagy pedig azt, hogy »Ros-té lyos!« — s közben az egészen közönséges marhahúsrá gondoltak. Az ördög se tudja, miért. Talán csak azért, hogy ne legyen »Hó-rukk!«. De a patetikus könnyek — áruló könnyek — meg-meg csilantak a szemekben.

Senkit se csaptak be!

Azért kiáltoztak, hogy hallják a maguk hangját, amint visszaverődik a vörös szikláról. Mindig azon az egy helyen. Ahol mások hó-rukkot kiáltoztak. Ahol jó sok verejték hullott a földre. Egészen közönséges, szó szerinti verejték. A szlovéniai éjszakák, kedves elvtársak és turistaurak, valóban hűvösek, nem olyan fülledtek, mint Dubrovnikban, ahol a panzióárak is magasabbak, de a dolenszkoói napok is forrók ám! Háttha még kövel dolgozol, s azelőtt sohasem végeztél testi munkát. És kicsordul a könny is, amelynek a vegyi összetétele semmiben sem különbözik a lelkesedés könnyének kémiai képletétől — mert fáj az ember keze, sajog, és ezért igazán nincs értelme megállni a munkában. Az ördög vit'e volna el azt a pillanatot is, amikor eszembejutott az útéptés! Az is meg'örtén k, hogy a diák nemcsak magában gondolja ezt, hanem ki is mondja. Mert — világos — szívesebben hazudik az ember, mint hogy beismerje »patetikus« ére't, amelyek sokkal mélyebben tüzelnek mint a vérhólyagok. Egész nap, egész héten, az egész váltás ideje alatt cipeli az ember a vörös szikladarabokat, s a bevágás még mindig nem kész.

Tavasz, nyár, ősz. A falevelek kezdetben zsegen, üdezőlően bámulnak a Krka tükrebe, azután megduzzadtak, megsötétedtek, s végül sárgán lepereregtek. Falusi brigádok, egyetemi brigádok, középiskolás brigádok, azután megint falusi brigádok. Hó-rukk és Ros-té-lyos. Tavasz, nyár, ősz.

S végül mindez csak két pillanat autóval a néger éneke és a bemondó hadarása között.

De nem a te számodra.

A te pillanataid tartóssága biztosítva van. Az atombomba — természetesen — elpusztíthatja, el a közönséges bomba is, ha trinitrotoluollal van töltve. Ez azonban határtalan borúlátás. Bombák nélkül tehát garantálva van a tartam. Két névtelen, feledésbe merülő másodperc? Nem merülnek feledésbe. Esküdni mernék, hogy a két másodperc alatt is az autós utas tudatalattijában ragadnak a sziklák. A te tudatodban viszont, élő életet él az aszfalt, amely a sziklát meg a földet beburkolta.

Igen: nemcsak a sziklát. A földet is. Amikor az első váltás megérkezett, és tévován nézegette a földbevert karókat, amelyek kérérlhetetlenül mutatták az irányt hegyen-völgyön keresztül, a kukorica már el volt vetve. Egészen a sziklákig. És tovább is, túl a sziklán. A vetést földbe-tapos'a a sok láb, s a földműves hol káromkodott, hol meg a kereszt'eket hányta magára, pedig hát mindenért megkapta a pénzét. S a kukorica mégis kikelt, növekedni kezd't. Tavasz, nyár, ősz. A feketén csillogó aszfalt előbb ért be, mint a sárga kukoricacsövek. Előbb ért oda, a kukoricásokon és a vörös sziklán keresztül. A keservét a vörös sziklának! Ugyan, mire volt jó? Az erőpróba-hoz kellett. S az erőpróba eredménye? Nem egyhamar múlnak el, nem múlnak el.

A szerelemmel rokon ez az érzelem, amit a pátosztól és a szólamoktól rettegve nem tudunk leírni. Pedig az az agytekervényünk, amelyben fogantatott, ott lehet valahol, valahol a szomszédságában annak a tekervénynek, amelyben a szerelem születik. Vagy éppen egyazon tekervény a két érzelem méhe. S ezekhez az érzelmekhez fogható toll nincsen. Shakespeare

sem tudott boldogulni vele erkély, hágcsó, méreg, párviadal, gyilkosság és öngyilkosság nélkül. Se szeri, se száma a legendáknak. Olyan is van, amelyik azt mondja, hogy Júliának esze ágában sem volt meghalni. Szép csendesen megöregedett, elhájasodott és elfelejtette Rómeót, mint ahogyan a nők többsége megieledkezik első szerelméről. Ha ugyan előbb meg nem utálják. S ha egyik sem köve kezik be, őszintén elcsodálkoznak: Jé, ezt a pocakos holdvilágot néztem én Rómeónak?

Természetesen a szentséggyalázás sem segít. Ha föltáruul benned annak a remegésnek, rezgésnek és kimondhatatlannak az országa, s elkezd benned, legbenned tartani napokon, hónapokon, esztendőkön át, hiába gúnyolódsz. Szerelmes vagy. Így van, és — kész. Nem lehet ellene védekezni. Ha éppen nagyon erős vagy, hát főnhangon gúnyolódsz. De maqadban nem. Megmagyarázhatatlan valami ez, de így van. És éppen így megráz a kollektíva is, amelyhez tartozol és amellyel együtt építed az autóutat. Hiába magyarázod, logikátlan minden magyarázkodás:

Azért jöttem, mert más is idejött. A társaság kedvéért vagyok itt. Azért vagyok itt, mert nincs állásom. Azért jöttem ide, hogy megtanuljak traktort vezetni. Azért, hogy hozzájáruljak a szocializmus építéséhez. Azért, hogy lássam Szlovéniát. Azért, hogy fölcsípjek magamnak egy lányt, hiszen azt mondják, hogy a szlovén nők... Apám és két bátyám a szabadságharcban estek el, én meg még semmit sem áldoztam az ő ideáljaimért! Elegendő volt még a gondolatból is, hogy egész nyáron át hallgassam a mu.er zsör.ölődését...

Megmagyarázhatatlan.

A pszichológusok... Egyikük, aki elég nagy lélekűbúvár, s ezért megengedheti magának, hogy elfeledkezzék tanár voltáról és miegyebekről, ezt mondta:

— Könnyű dolga volt az én korosztályomnak. Féktelenek, szertelenek voltunk. Azt sem tudtuk, mit kezdjünk a bennünk feszülő erőkkal. Csak úgy, pusztá szórakozásból összeverekedtünk a rendőrökkel, s aztán azt mondtuk: forradalmi tet'et cselekedtünk. De kívül rendezzenek forradalmi orrteverést a mai 18 évesek? Márpedig ezzel a korrall velejár...

Menjenek neki a vörös sziklának. Mert verekedni — az semmi. A verekedés csak a primitívek számára jelent kielégülést, primitív ember pedig egyre kevesebb van közöttünk. Kénytelenek vagyunk 18 esztendő, egészség és harciasságunk számára forradalmi igazolást keresni, hogy megindokolhassuk, miben éltük ki erőfölöslegeinket. Nincs közöttünk Diógenes, aki csak úgy, hiábavalóságra, a hordóban pazarolná erejét. S a szikla-harc forradalmi indokolása éppen abban van, hogy a Mercedesnek alig két másodpercre van szüksége, hogy a néger dalával és a szpiker hadarásával együtt á suhanjon a sziklabevágáson.

Kár, hogy leírva mindez egyáltalán nem hat drámaian.

Egyébként néha bizony drámaivá alakul a dolog. Pedig a drámai jelenetek Zsdanov szerint nem kimondottan tipikusak.

Vegyük például azt a fiatalembert, aki betört az egyik ifjúsági telep kántnjába. Bizony betört. A kántin ajtaján egy közönséges laka' lógott. Ötezer dinárt és tíz doboz cigarettát vágó t zsebre a fiú. Egy-kettőre elkapták. Még aznap. De nem is tagadott. Az ö ezresből hatvan dinárt költött el. Körtét vett rajta. És megkínálta a pajtásait a lopott cigarettával. A többit visszaadta. Csak azt kérte, hogy a szülővárosában lévő javítóintézetbe küldék. Miér? A válasz — az egész elbeszélés kulcsa. Azért, mert a fiatalok bűnözők abban az intézetben mesterséget tanulhatnak. Még-hozzá szép, tiszta, jól felszerelt műhelyekben. Megpróbált bejutni, nem egyszer kérte, hogy fogadják be. Elutasították: nem vagy bűnöző. Törvéyszéki ítélet kell hozzá, hogy valaki bekerüljön. Azért ment az autóútra

is, hogy mesterséget tanuljon. Nyilvánvaló, hogy az útépítők között nem lehet mesterséget tanulni. Tévedett. A munkaakciónak nem ez a célja. És nincs is olyan mesterség, amit két hónap alatt meg lehetne tanulni. Ezért hát betört a kantineba. »Igen, én törtem föl az ajtót, hatvan dinárért körtét vettem, és... Most aztán küldjenek javítóintézetbe, mert én mesterséget akarok tanulni«.

Hogy nem tipikus ez az eset? Persze hogy nem az. Vimpi esete sem ki-mondottan megszokott história.

Zágreb meg Chikágó — Makó és Jeruzsálem. De ami Chikágónak Al Capone, az volt Vimpi Zágrebban.

Zágreb nagyvárosnak fiatal még egy kicsit. Vimpi is fiatal. Nem ölt, nem gyilkolt. Ő volt a jegyüzérek főparancsnoka, a verekedések hadvezére, apró-cseprő és nem apró-cseprő lopások tervének szülőatyja, kerítők, prostituáltak nagyfiúja. Jól ismerték a milicián meg a város vezetősége is. Láta már belülről a fogházat, rendszerint azonban nem lehetett rábizonyítani, hogy »benne volt« a dologban. Egy napon aztán betoppant a Kommunista Szövetség városi bizottságába, és előállt legújabb ötletével:

— Idefülejnenek! Elegendem van mindenből. Brigádöt csinálók a haverokból, és elviszem őket az autóútra, ha megígérik, hogy utána állást kapunk.

A városi pártvezetőség egyik tagja — rangrejtve — közreműködött a zágrebi alvilág brigádjának megalakításában. Vimpi parancsnokká választották. S a brigád elment az autóútra. Nem, nem ez volt a legjobb brigád, szó sincs róla. Minden regényíró gyönyörrel írná le, hogy egymásután háromszor avatták rohambrigáddá a zágrebi jasszokat. Vimpi sokkal reálisabb volt:

— Maguknak fogalmuk sincs róla, milyen nagy teljesítmény az, hogy rendes időben fölkelnek. Azt sem sejtik, milyen nagy dolog, hogy a telepen semminek sem kelt lába. Csak sorjában... Lassan mindenre sor kerül...

Okos gyerek a Vimpi.

A zágrebi városatyák valóban kerestek állást a brigád minden tagja számára. És lakást is, kinek milyent. A legtöbbjük már hónapok óta becsülettel dolgozik, mintha soha semmi közük sem lett volna az alvilághoz. Vimpi aztán még egy haverbrigádöt szervezett. Most ösztöndíjat kap, és iskolába jár. Mondom, okos gyerek ez a Vimpi.

Vigyázat, ez nem hepiend, kérem. Ellenkezőleg. Szomorú dolog, hiszen azt jelenti, hogy ha több állást tudnánk adni, ha több szoba volna az egyedülálló fiatalemberek számára, kevesebb bukott egzisztencia lenne. A Vimpi-brigád egyik leánytagja elmesélte, hogyan lett prostituált. A zágrebi árumintavásárra utazott a nagyvárosba, s ott tartották azzal, hogy lakást és munkát ígértek neki. Nem kapott se lakást, se munkát... Hogy ez se tipikus eset? Hála istennek! De egyetlen egy emberért is érdemes gondolkodóba esni. Pedig nem egyetlen egy emberről van szó...

Igen, ezek végletek. De éppen a végletek drámaiak.

Véglet a falusi milicista laktanya elfoglalása is. Nem tévedés: milicista laktanyát mondtam.

A dolog így történt:

Vasárnap délután. A prijedori brigád egy tagja — engedéllyel vagy anélkül, ez most nem fontos — a faluba ment. A kocsmába. És ivott. Természetesen nem egymagában, mert társaságban sokkal kellemesebb inni. A »Partizánszki put« vállalat sofőrijével poharazott, az is boszniai, földije volt. Ittak, iddogáltak testvéri szeretetben egészen addig, amíg össze nem veszték, és meg nem csapolták egymás véréért. A sofőr volt az erősebb. A szeme sarkából végignézte az egészet a prijedori brigád még egy tagja, egy kicsi, ványadt fiú is, és egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy ha beavatkozik a verekedésbe, »nagy ruhát szakít« ugyan, de hát azt túl lehet

élni, viszont egy fikarcnyit sem ér az egész, mert nem segít vele pajtásán. Végül is úgy döntött, hogy áldozatkészségének és bajtársi érzéseinek azzal ad kifejezést, úgy segít bajbajutott barátján, hogy — lélekszakadva futott a telepre. A telepre, amely jó öt kilométernyire volt a kocsmától. A bejáratánál már csak annyi ereje volt, hogy elrikkantsa magát:

— A faluban ölik a mienket! — s azzal elterült.

— A brigád meglődült. »Ölik a mieinket!« A népmilícia azonban időközben már maga is elérkezettnek látta az időt, hogy beavatkozzék, és a sofőr, a verekedés előidézője, már »húsölt«, amikor a brigád megérkezett.

— Adjátok ki, majd mi ftélünk fölötte!

A népmilícia efalusi képviselői, szám szerint ketten, azt állították, hogy nincs tudomásuk olyan törvényről, amely előírná, hogy a bűnösöket az ifjúsági munkabrigádoknak kell kiszolgáltatni, s még csak vitatkozni sem voltak hajlandók erről a kérdéstről. Ebben a pillanatban azonban a laktanya ablakában fölbukkant a sofőr feje:

— Egyet se féljeteK, ott leszek én holnap a telepen, és úgy elraklak benneteket, hogy megemelegetitek az anyátok kínját!...

A sofőr részeg volt. A brigád nem. Mégis tömeggé változott. A kritikus tömeg fogalma nemcsak a fizikában, a rádióaktív anyagokkal kapcsolatban létezik. Megvan az az embereknel is — de még mennyire! — ha sokan vannak egyaráson. A robbanás, a láncreakció bekövetkezett, a két milicista kétfelé repült, a brigád kiráncigálta a sofőrt a laktanyából, és megkezdődött az ítékezés. Kemény ökle van a brigádnak. Szerencsére a sofőr feje is keménynek bizonyult. A brigád vére lehült.

— Nini, megvéreztük! Pedig részeg.

A brigád kézben, vállon vitte a sofőrt az öt kilométernyire fekvő telepre, a maga orvosához.

— Ugyan már, kötözze be, aztán hadd aludja ki magát itt nálunk.

Tipikus eset?

Az autóúton ébredő szerelmekről meg ne is beszéljünk. A szerelem jön, egyszer csak itt van, de azok, akiket nem látogatott meg, szigorúak voltak. Nincs maradibb szülő, gyám a mi falusi brigádunknál. Sajnos. Pedik sok minden közrejátszott: fiatalság, titkokat susogó folyó, holdfény, erdő... S az anyakönyvvezetők munkája megszaporodott. Egy kozmeti legény elvett egy szlovén lányt. Testvériség-egység. Megható. S amikor a fiatal férj az esküvő után bepityizált, elkottyantotta magát:

— Ingyen jutottam feleséghez.

Az ő szülőföldjén még mindig veszik a lányokat, drága pénzért. 1958-ban, Ljubljana és Zágreb között épülő autótút esztendejében.

Egy telepparancsnokot az elkeseredés vitt az autóra. Elhagyta a felesége. A válást is kimondták. Itt aztán talált magának új feleséget, egy úszóbajnoknőt, egy vizitünder, sokkal szebbet és fiatalabbat a hűtlen feleségnél, mert hát jó ember volt a telepparancsnok, és férfias férfi. Megnősült az autóúton. Isten éltesse.

Még csak az hiányzik, hogy valaki erre is rámondja, hogy tipikus eset.

Hát a motoros traktoros, villamos, fényképező, háztartási, mozi-gépészi tanfolyamok, az a sokféle műszaki kurzus, amely 1958-ban az analfabéta tanfolyamokat váltotta le, az analfabéta kurzusokat, amelyek annyira fontosak voltak tiz, bizony mindössze tiz évvel ezelőtt.

Merem állítani, hogy ez már tipikus.

Mindez azonban már csak Rómeó és Julia szerelmi tragédiájának erkélye, selyemből font hágsója, méreg és párviadal. Nem az igazi szerelem, az elsiklik a toll hegye alól; nem a lelkesedés, lelkendezés igazi mozgatója, mert az megfoghatatlan, leírhatatlan.

Szokatlan érzés elnézni az autót frissiben befejezett szakaszait. Ott áll — mondjuk — az épülő út fölött egy híd, amelyről a szakemberek azt mondják, hogy nem híd, hanem fölüljáró, nekünk, laikusoknak azonban mégiscsak híd, éppen csak hogy nem víz fölött ível, hanem aszfal'ra veti árnyékát. Tehát: híd. Út azonban még nem vezet hozzá. A híd az autótól fölött terpszkedik, a töltést azonban, amelyen majd a szekérutat építik meg, nehogy »egy szinten« keresztezze az autót, majd csak ezután csinálják meg. Az úttalan híd, amely utat ível át, valahogy csonka. Fehér, csak a két vége fekete. Bekátrányozták, hogy elszigeteljék a töltéstől, amelyben majd folytatódik. Karcsú, elegáns — de céltalannak látszik.

Sok minden tűnik céltalannak, ha nem látjuk a hidakhoz vezető utakat. Ha visszagondolunk az utakra, amelyeket nem látunk többé: a kukoricaszedésre, a gyerekek teljesítményeire, a háborút közvetlenül követő, első ifjúsági munkaakciók erőfeszítéseire — nem érezzük se fölöslegesnek, se túlzottnak ezt a hősiességet, hiszen az orrunk előtt van minden eredmény, következmény. Sikerek, amelyekről annak az idők harcosai közül csak kevesen álmodtak, még kevesebben teljes részletességgel. Ez a folyamat azonban már befejeződött, és azért látjuk tökéletesnek. A küzdelem közepette azonban sokaknak — a legjobb esetben — romantikusnak tűnt föl az egész, hogy ne mondjuk: bolondosnak. S a költők a bátrak esztelenségéről énekeltek...

Az ember, aki dolgozószobájából az autót építői közé cipeli a maga logikáját, gondolkodásmódját, kénytelen eltöprengeni: hát nem céltalan ennyi — éppen ennyi — lelkesedés? S miért? Aszfaltért! Ha számolni kezdünk, és azt mérlegeljük, hány milliárdba kerül az út, hány millióba a traktorok és a harmonikák, mi lesz a lelkesedéssel? Hiszen... mi ez? Politechnikai nevelés és nyaralás keveréke. Így is el lehet képzelni a dolgo', ha nem látjuk az idevezető utakat. S megkérdezhetjük, miért az a sok könny, amit itt, a munkaakción ontottak. Mert sokan és sokat sírtak, hisztérkusan sokat. Akkor is, ha valaki megkapta a zászlót, de akkor is, ha más szolgált rá; ha valakit rohammunkássá avattak, vagy nem avattak rohammunkássá: sírtak, ha találkoztak, sír'ak ha eljött a válasz ideje.

Megmagyarázhatatlan, és az is marad. Ennek a nemzedéknek a történetét senki sem értheti meg, aki nem hiszi, hogy a hagyományok a vérben élik életüket, aki nem hisz abban, hogy a képzeletnek elég ereje van ahhoz, hogy a vörös sziklát jatagánokká és géppisztyolyokká változtassa.

Mégis magyarázhatatlan marad.

De hiszen, ha az ember azzal a szándékkal ül le, hogy megírjon valamit, nem föltétlenül és nem mindig kell megkísérelnie, hogy mindennek magyarázatát adja, elegendő, ha gondolkozik.

S ha minden elkészül, Jugoszlávia térképén egy új, vastag vonal húzódik majd, a közlekedés gerincoszlopa, amely először nyugatról keletre hajlik, majd ott, ahol a Beográdnak nevezett közlekedési csomópont van, északról délre fordul. Ljubljana, Zágreb, Beograd, Nis, Gyevgyelija. Ezek a nevek már a leggyorsabban suhanó autó számára sem jelentenek csak pillanatokat, hanem órákat, sok órát, s a kis rádiókészülék hangszórójából sok-sok néger dal vagy népdal, szimfonikus hangverseny, mérközésközve ítés, időjárásjelentés hangzik el, amíg a gépkocsi az osztrák határról a görög gránicig suhan.

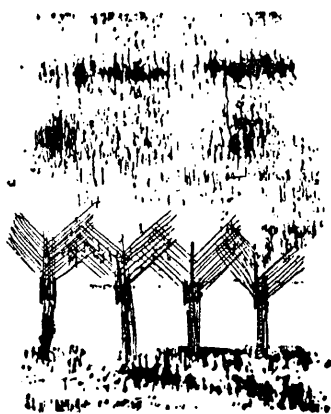
— Biztos, hogy a dolog lényege nemcsak ebben rejlik.

Hanem az ifjúságnak a vörös sziklák fölött aratott örök győzelmében. A vörös sziklák sok mindent jelképeznek, aminek kimondásához kevés a szó, éppen úgy, ahogy a győzelmet sem lehet elmondani.

Bodrits István fordítása

Ha földobják

Huszár Zoltán



*Himbálódzott a híd
a habok fölött,
s nem mertem rálépni,
mert féltem, hogy leszakad.*

*Ugye tudod, ha nehéz a teher,
milyen jó letenni egy kicsit,
átadni másnak,
vagy megfelezni?*

*A zsák könnyebb vége
akkor sem nehéz,
ha földobják a kocsira
és aztán leemelik.*

*Megfoghatnám én is
a dolog könnyebb végét,
de nem fogom,
mert fáj a kezem:
beleütöttem egy felhőbe.*

Csendes panasz

Huszár Zoltán



*Hiába döngök... sima léptem
sem őrzi meg az aszfalt,
még úgy sem, mint a homok,
vagy puha sárgaföld.*

*Elsöpör a zápor.
Árnyék vagyok, ha süt a nap,
s bebalzsamoz az úttest
fölvert szürke pora.*

*Ezt kaptam cserébe
a csillagok keresztüzéért?
Meg azt, hogy még jó, ha ellenfelet
lát bennem, aki itt észrevesz?*

*Valaki mindig előttem áll,
elállja utam,
lenyűgöző látvány
hatalmas karjaival.*

*Ha nem vigyáznék, megenne az idő
egy könnyű vacsorára,
ezért maradok le
pár lépéssel
mögötte.*



Acs József illusztrációja

Miért nem köszönt Bobák?

Majtényi Mihály

Mindig mondom, hogy a látszat ellen nem lehet hadakozni: nem és nem! Még régen hallottam ezt a történetet, Bobák Alajosét, s majd igyekszem elmondani, bár nem vagyok biztos benne, hogy olyan szépen sikerül-e, ahogyan Filó bácsi elmondta a tett színhelyén, a papucskai restiben.

Itt ült az alispán, látjátok, ennél az asztalnál... Vadászruha volt rajta, mellette a fogason ott függött a fegyvere, a gázláng sápadt fényénél pálinkát ivott, mert hajnal volt még, s ő a vonatot várta. Mérges volt, mert a hintó csak késve jött érte és vadásztársai már elindultak az első vonattal, ő meg lemaradt s most várnia kellett két órát. És akkor történt a dolog: századszor is körülhordozta tekintetét és felfedezett valakit a sarokban, aki, ahelyett hogy – mint az várható volt – ültében, felsőtesttel szépen előrehajolva kö-

szöntötte volna őt... ehelyett elnézett a feje felett! Ránézett az alispánra és aztán... elnézett a feje felett, mintha jobban izgatná az a légy ott, a resti faburkolatán, amely az előrehaladott csipős őszben csöndesen zúgott és félájultan röpködött. Nézte a faburkolatot (mármint az az alak) és ezzel – az alispán legalább úgy érezte –, ezzel betelt a mérték.

Úgy érezte határozottan: na, itt a világ vége! Nem mintha azt az embert, azt az izét közelebből ismerte volna, de határozottan emlékezett rá, hogy az mindig köszönt neki! Ahogy az alispánnak az emberek általában köszönni szoktak, ültükben mélyen meghajolva, az alsóbbrendűek pedig felpattanva helyükről. Vagy, ha az utcán találkoztak vele, mélyen meglendítve kalapjukat, azzal a mozdulattal, hogy »legalázatosabb tisztelettel, méltóságos uram!«. S ilyenkor még azoknál is, akikkel az alispán tegeződött, a »szervusz, kérlek alássan« után (mert udvari tanácsos volt az öreg) érezhető volt, hogy »méltóságos uram«. Benne volt abban az apró cifrázásban, amelyet a karlendítés ilyenkor beszédesen leírt. Eddig és mindenestre azoknál, akik neki – az alispánnak – köszönni szoktak. És ő bámulatosan számon tartotta az ilyeneket! Vagy benne volt a fejbólintásukban például, a fejnek abban a papos mellreejtésében, a neki kijáró méltóságos cím. Ehe, ehe... köhécselt ilyenkor jólesően... szervusz! Vagy egészen szürke rangtalan típusoknál azt köhécselte, hogy: jonapot. (És nagyon kérem a szedőket meg a korrektorokat, ne javítsák ki nekem úgy, hogy jonapot, mert azt a méltóságos úr nem mondta, ő úgy mondta, rövid o betűvel, hogy: jonapot).

S most egyszerre vége a világnak, egy amúgy is félresikerült nap hajnalán – ezt gondolhatta, ugye, az alispán – ez az emberke fel sem emlékedett, meg sem hajolt, hanem a legyet nézte a falon, s ebben valami mély-séges sértés rezgett. Hogy valaki, akinek alkalma adódik őt, így hajnalban köszönteni, hogy valaki egy férget inkább nézzen, egy semmit... hogy egy legyet előnyben részesítsen, az mégiscsak hallatlan!

Az alispán levegő után kapkodott, amely amúgy is nehezen és asztmásan jött ki a tüdejéből. Tekintete megmereedt, mint akinek arca hirtelen maszkot ölt... és mélyen a lelke legbelsejében forró láva kelt ki és artikulálatlan szavakat lökött az agya felé (ezek az eljövendő gutaütés első jelei). Érezte, hogy most toporzékolnia kellene, korbácsot ragadni vagy efféle cselekedni, ám ebből a vad harci hahóból mindössze egy háromszavas mondat lett. Egy mondat az agyában, amely az ajkáiig ugyan nem jutott el, de annál hevesebben kavargott és ahhoz hasonlított leginkább, hogy: El fogom csapatni!

Na jó, jó, mondjátok majd – ezek Filó bácsi szavai –, elcsapatni, elcsapatni... miből tudta az alispán, hogy az illető közszolga, akit el lehet vagy akár a Medve-boltos maga! Ám itt tekintetbe kell venni egy olyan csapni? Lehetett például – mondjátok majd – iparosember, vagy kisbirtokos, éles közigazgatási szemet, mint az alispáné. Annak olyan szemé volt hogy száz közül megismerte a díjnokot, a tollnokot, a segédjegyzőt, a levéltárost, szóval az olyan embereket, akiket el lehet csapni. Meg tudta mondani, melyik a takarékpénztári ember – azt se nehéz elcsapni – melyik tartozik az ármentesítőhöz... mondom, ezek mind-mind abba a csoportba tartoznak, ahová az ő keze közvetve vagy közvetlenül elér. Még egy kisebb ügyvédet is tönkre tudott tenni az alispáni harag, orvost, mindenfajta lateinert... bár ez az ember határozottan közszolga volt. Miről lehetett megismerni? Nem tudom, emberek az öltözködésében volt valami, a testtartásában, a keménygallérián, a keze lendületén – mintha karvédő után nyúlna ki, ahogy iszik –, szóval ezen ne vitatkozzunk, inkább kövessük az alispán gondolatmenetét.

El fogja csapatni, igen! Nem tudja ugyan, hogy kicsoda, csak homályosan a lelke legmélyén, mintha ott rezdülne benne egy emlékezés róla... igen, igen, ez az alak... na mindegy, el fogja csapatni, ez világos, mint ahogy a Nap halad az égen. Át fog gázolni rajta, mert visszaélt eddigi bizalmával: köszönt neki, úgy tett, mint egy ismerős, s ezt ma reggel sértő

módon, egy légyre való rábámulással megszüntette s az ilyen ember mit érdemel? Még ha özvegye és síró gyermekei nyújtogatnák feléje kiszáradt karjukat, még akkor is elcsapná őt, hát még így, ahogy előbb a legyet bámulta, aztán ráhajolva a tányérjára kispörköltet evett — enni tudott nyugodtan egy ilyen incidens után! Nem, kérem, az ilyen nem érdemel semmiféle kíméletet!

Szerencsére a vasutas csengetni kezdett a nyitott ajtóban és bezállást hirdetett. Az alispán a puskája után nyúlt s mint egy száfa, felemelkedett. Olyan volt, mint egy intő jel: Nézd, te szegény ember, lehetsz te rövidlátó is... nem láttál meg egyszerűen, ugye? No, alkalmat adok neked utoljára, hogy köszönj! De most már nem ülve, előrehajló testtel, hanem felpattanva, úgy, hogy összecsapod a bokád... teljes szertartásával egy méltóságomat megillető köszönésnek! Bújj ki ezen a neked nyitva hagyott kisajtón, akkor pusztán kis incidens volt ez, félreértés, ugye, és — talán — jöhet a kegyelem...

Felkelt az alispán, mondom, szeme bátorítóan villant az ismeretlen felé... de az nem köszönt, még akkor sem! Most a spriccerébe bámult, amely előtte gyöngyözött a pohárban. Vette hát a kalapját — az alispán — és elmenőben halkán, csak úgy félszájjal, megkérdezte a reggeli fényben sápadtan utánaajlongó pincértől:

— Jani... izé... az kicsoda, ott a másik asztalnál? Nem emlékszem ugyanis...

— Az, kéremszépen, méltóságos úr, Bobák Alajos, a városi végrehajtó!

— Jól nézze meg, Jani.

— Jól megnéztem, parancsára, igenis, most már tisztán látom, ő az, a Bobák!

— Jól van, János, jól van — csak ennyit mondott az alispán és tollas kalapját a fejére csapta. És hetykén gondolta eközben: El fogom csapatni!

Most mindannyian azt mondják: borzasztó, milyen cérnaszálon függnek az emberi sorsok... én pláne mondom, mert én tovább is tudom a történetet. El is csapatott a Bobák, de nem úgy, hogy bum bele... hanem alkotmányosan, szépen. Látom, valamelyik zöldfülű száján ott van, hogy... persze, amikor visszajött az alispán a vadászatról, valami ürüggyel fegyelmet indított Bobák ellen és elcsapatta. Hát nem mondom, ilyen is volt, de nem egy papucskai városi végrehajtó és egy alispán konfliktusában. Mert Papucska, mint emlékeztek rá, hajdan törvényjogú város volt és oda a vicispán csak látogatóba mehetett, a papucskai városházára. S ilyen látogatáson a polgármesternél — a vármegye és a város jóviszonyának jegyében — furcsán festett volna egy ilyen kivánság: Kérlek szépen, Armand (ez volt a polgármester neve), ez a piszok Bobák, a városi végrehajtó nem köszönt nekem a restiben, amikor tegnap vadászni mentem. Jó lenne, kérek, ha elcsapnád, mert erre magamban erős fogadalmat tettem! Na, ez kellett volna az ellenzéki Papucskai Újság mindig ott ödöngő szerkesztőjének, ez a pár szó! Ezt nem lehetett, nem... és Bobák sorsa mégis beteljesült, pontosan úgy, hogy elcsapták. Mert hosszú ám a bosszú keze — bár látom a szemeteiken, végrehajtóról lévén szó, talán a részvét sem igaz — ez a bosszúálló kéz körbejárt szépen. Előbb a főispáni titkár, az egyik, a megyei — mert ebből mindig kettő volt a városban, főispán meg csak egy — szóval a titkár súgott át valamit a városi kollegának, hogy ejnye, ejnye, micsoda fegyelem az ott nálatok! Az öreg alispán beszél valamit, hogy ti őt halálosan megsértettétek. Adatokkal, sajnálatomra, nem szolgálhatok, de egy ilyen öreg embert, kérek...

— Vádat, vádat kérünk — hangzott a városi titkár ellenvetése — s mi várjuk a segédeket (akkor párbaj volt a divat). De erre a megyei titkár nevetni kezdett és hangosan a térdét csapkodta. Hát csak nem gondoljátok, hogy a méltóságos úr megvív majd Bobák Alajossal?

Nem, erre nevetni kellett a másik titkárnak is, a városinak: hahaha! Ez olyan bolond gondolat volt, hogy Bobák Alajosnak joga van önérzete

védelmére fegyverrel síkraszállni... éppen olyan bolond gondolat, mint az, hogy az alispán azért a halálos sértésért (melyet mi pontosan ismerünk, ugye?) a tekintetes járásbírótság elé vigye az ügyet. Maradjon az csak olyan példálódzás, találgatás... lehet, hogy az a szerencsétlen Bobák az alispáni birtokon túlbuzgalmában felirt egy pár ökröt — elég sok adóssága van a méltóságos úrnak — és a törvény erejével takarózva, mint végrehajtó, pattogóbban lépett fel, és ilyen szemtelenséget igazán nem lehet lenyelni egy főembernek. Mondom, lehet, hogy ezt találgatták... ez mind nem fontos, fontos az, hogy a városházán egyre fejcsóválóbban néztek Bobákra... na, ez jól kihúzta valahol a lutrit! Az adóhivatali főnök egyre gorombább volt hozzá, s mert látta a még fejesebbek fejcsóválását, valahányszor Bobák nevét valaki kimondta, még gorombább lett, egyre kevesebb úgyszerabot osztott ki neki, s mert a végrehajtó főjövendelme nem a fizetés volt, hiszen tudjátok, na (Filó bácsi szavai ezek megint!), Bobák egyre sápadtabban tért haza a családi otthonába: Asszony, velem valami baj van!

— Baj van, persze — mondta a felesége harciasan —, az a baj, hogy mindig ott ülsz a »Kotárka« vendéglőben, meg a restiben és mindig iszol, eliszod az eszedet, mialatt a családod nyomorog! — Nyomorgásról ugyan szó sem volt addig, de jöhet, jaj, jöhet még... és jött is, emberek, de még mennyire jött!

Ismétlem, nem tudom én mindezt olyan szépen elmondani, ahogy Filó bácsi azon a nevezetes estén a restiben elmesélte, apró sóhajok között, megrendelve az újabb kétdecit... apró sóhajtások között, amelyekben benne rezgett minden mélysége egy korszaknak, hogy elég volt, hogy Bobák Alajos nem köszönt az alispánnak, hej-haj... és kirepült az állásából a nyomorba.

De hát miért nem köszönt neki? — vetette akkor oda harciasan Filó bácsi felé valaki, közbeszóló. Öreg írnökember, kopottkönyökű; hallgatagon szopogatta a spriccet eddig s most megszólalt. Talán ismerte azt a Bobákat és azért kérdezi most: tényleg, miért nem köszönt Bobák az alispánnak? Mert ővele ilyesmi nem fordulhatott elő! Az alispánokkal ő csak ritkán találkozott, de mindig köszönt nekik, boldog volt, hogy köszönhetett egynek, pláne nem hivatali folyosón, hanem így reggel, a restiben, amikor asztaltársa esetleg megkérdezte: ki volt az, akinek köszöntél? S ő büszkén, hogy hallják: az alispán, kérek! Maga az a tény, hogy valaki köszön egy alispánnak, némi dicsfényt kölcsönöz a közembernek, írnökembernek... hová tette hát szemét az a Bobák akkor? Jó, nem köszönt neki, amikor a legyet nézte, nem köszönt, amikor a kispörköltet ette, a gyöngyöző spriccet itta, de amikor felkelt a méltóságos úr és utolsó lehetőséget nyújtott neki az üdvözlésre, akkor miért nem köszönt a szerencsétlen?

S most mindenki azt mondta: tényleg! S ekkor ült ki Filó bácsi arcán az az ünnepélyes vonás, amely közölte: kérdeztétek, nos, megmondom!

— Hogy miért nem köszönt neki? Hát honnan tudjátok, hogy nem köszönt?

— Na, de engedd meg, hát te magad mesélted! Négyyszer is mondtad, hogy az alispán tizszer is rámeredt... nem te mondtad, hogy a másik nem köszönt?

— Persze, hogy nem köszönt, mert talán nem is ő volt, szegény! A Bobák. Hanem a Karácsonyi-birtok kasznárja... a nyavalya ezekbe a vidékiekbe, éppen úgy öltöznek már ők is, mint a lateinerek! Még az alispán közigazgatási tekintetét is félrevezette, kérek, a magatartásával az a kasznár... s talán hasonlíthatott is Bobákra, hogy a Jani pincér — egyébként derék ember volt, én is ismertem még — elnézhette annak!

Amikor ez a történet elhangzott, a deres koponyák elgondolkozva ültek a szavak súlya alatt. S én is keserűen mosolygok mindig, ha az öregek szájáról azt hallom, hogy aranykor!

A prometheusok

Gál László

Ültünk a dunaparton a dinnyehegy tetején és szép fekete magokat köpdöstünk magunk köré, meg a Dunába is, ha sikerült. Dehát ez inkább csak a Tibinek sikerült, mert ő prózaíró volt és egy ilyen novellista sokkal hosszabbakat köp, mint a szegény lírikus, aki tele van sejtelemmel és habkönnyű finomságokkal és még részeg is azonkívül.

Azért ültünk éppen a dinnyehegy tetején, mert a Gyurinak kofa volt az édesanyja és mézízű hevesi dinnyéket árult hajnaltájt a káromkodó zöldségeseknek és a sokkal jobbmodú fűszereseknek. Mi akkor a kávéházból botladoztunk oda, mert regényt akartunk írni, színdarabot, novellát és verset és mert részegek voltunk sartróztól, abszinttől, kocsisbortól és a Zombori Sipos Feri muzsikájától. Híres cigány volt akkoriban ez a Sipos Feri, sírt, nyögött, jajongott a vonója, ha akarta. De kurjongatni is tudott, duhajkodni, törni-zúzni, ha ilyen volt a kedve. A Gyuri esküdözött, hogy látta egyszer, a hegedű felkapott egy poharat az asztalról és belevágta a tükörbe. Csodahegedűje volt a Zombori Sipos Ferinek, meg csodaember volt ő is. Az volt a megállapodásunk, hogy reggelenként elvisz bennünket a Hungária-fürdőbe, átad a dögönyözőknek, hogy magunkhoz térjünk. Havi fizetést kapott ezért, de meg azért is, hogy tust húzzon, ha valamelyikünk belép a kávéházba. Velünk üldögélt most is a dinnyehegyen.

A Gyuri édesanyja nem volt akkor a dunaparti üzletben, talán Hevesben járt pirosabbra festeni a dinnye belét, mert nagy volt a konkurrencia a dinnye-vállalkozók között is és válogatós volt a közönség nagyon. Gyuri volt most a főnök, a dinnye nagykereskedő. Nem szívesen csinálta, mert költő volt egyébként, és az irodalomtörténet alig-alig tud olyan lírikusról, aki szabad óráiban dinnyekereskedélemmel foglalkozott volna. Bánatában ivott egész éjszaka és mi vele ittunk, mert nem igaz bánat az, amit egyedül öntöz az ember. Szerettük egymást, bár egyéniségek voltunk, ki-ki a maga módján. A Tibi például csakis sartrózt ivott, mert eszmei atyja Heltai Jenő

volt és a Heltai hősei — a Mák István és Csontos Siegfried szerkesztő urak — nagy propagandát csináltak a zöldszemű ördögnek, ahogy az író ezt a francia származású itókát becézte.

Mi nem szerettük a könnyű irodalmat, hát rumot ittunk inkább, amit savanyú kocsisborral locsolgattunk, az utóbbival azért, mert Ady Endre is kocsisbort ivott, a rumot meg azért, mert egyéniségek voltunk mégis. A rumnak tengeríze van és olyan bíborvörös, mint a malájszigeti meztelen táncosnők szívében a szenvedély. Öreg tengerészek isszák a rumot, akik sose jártak a dunaparti dinnyehegyeken, csak a végtelen magas árbocok tetejéről hahóztak felénk ilyen rumos hajnalokon a messi tengerekről. Lengtünk mi is az árboc tetején és pirosbélű dinnyét ettünk hozzá, aztán dobálni kezdtük a szép gömbölyű dinnyéket a Dunába és szerencsés utat kívántunk nekik a Fekete-tengerig, ahová mi is elmentünk volna szép román lányokat ölelgetni a kikötői csapszékekben és piros szerelmet és piros dinnyéket adtunk volna nekik, ha ráéheznek.

Csak bámultak bennünket a koránkelő dunapartiak, hogy mi labdázunk a dinnye-nagykereskedelemmel és közben csiklandós nótákat muzsikál a Sipos Feri a dinnyehegy tetején és mutogatjuk a világverő húsz évünket és Adyt szavalunk hozzá, meg Walt Whitmant a Pásztor Árpád fordításában, aki a Vengerkákat is írta, amit mi ifjúkorunkban az iskolapadok alatt olvastunk és bezúgtunk miatta a matematikából.

Dehát ezek csak amolyan dunaparti konkurens dinnyekereskedők voltak, akik örültek belülről, hogy tönkre megy a Gyuri mamájának az üzlete és azt sem tudták, hogy mi nagy elhatározásra jutottunk az éjszaka folyamán, azt ünnepeljük dinnyével, cigánnyal, rummal és savanyú borral. Mert nem csupán afféle részeges dinnyekereskedők voltunk immár, hanem lapszerkesztők, nagyjövőjű folyóirat szerkesztői. akik örömben rúgják a dinnyéket a Dunába, mert ime, jegyet váltottak a szép szőke halhatatlansággal, akinek kemény keble van, mézízű csókja és fehér, puha combjai.

Addig sem voltunk éppen kezdők az irodalomban, hiszen mi voltunk a Prometheus irodalmi kör, mert nagyon tetszett nekünk ez az antik ifjú, aki ellopta a tüzet, amire egyébként nem volt nagy szükségünk, hiszen magunk is tele voltunk tűzzel, akár osztogathattunk volna belőle, annyi volt. A Park-kávéház különtermében találkoztunk mi prometheusok szütörtökön és szombatonként. Sokan voltunk, mert háború után úgy szaporodnak a költőféleségek, mint a gomba eső után. Egy ilyen szép háború mindig meggyőzi az embert arról, hogy csak annak van értelme, aminek nincs. Ilyenkor egy kicsit levizsgáznak az örök igazságok, a jóisten is szégyenkezve vonul félre felhőkertjének egy elhagyott zugába és egy kicsit nyugtalanul, hogy ilvesmi történt az ő képére teremtett emberiséggel; szinte elveszíti a hitet önmagában, amiért pedig purgatórium jár és más kellemetlenségek. Az államról nem is akarok beszélni, mert háborúvesztés után olyan az állam, mint a tisztos talpkövet elveszített bevert orrú szobor, vagy egy rokkant az utcasarkon, aki eperfalevéllal töltött valódi albán cigarettát árul, vagy egy kövér tőzsdebizománys, aki autón suhan végig a Stefánia úton és a gyalogjárók kiköpnék utána.

Mi irodalomba öltöztünk, mert úgysem érdemes élni, ha nem halhatatlan az ember és mert jó volt a saját hangunkat hallani a Park-kávéház különtermének a pódiumáról, és a fekete szemű Harsányi Böske olyan lelkesen tapsolt, hogy az külön gyönyörűség volt és titokzatosan bizsergő forró éjszakákat ígért, esetleg papi áldás nélkül is, bár az ilyesmi a Harsányi bácsinak sehogy sem tetszett volna, mert ő konzervatív természetű ember volt és foltozó suszter a Hernád utcában. Dehát ki is gondolt volna akkor a konzervatív atyákra és a fekete szoknyába öltözött papokra, vagy a nemzetiszínű szalagba csomagolt anyakönyvvezetőkre. Egy-két ölelésnyi távol-ságra volt csak Oroszország és mi lelkendeztünk, hogy ott most szabad

szerilem van, amiről nem sokat tudtunk, meg nem is értettük, de szép volt a szó és a két »sz«-betű úgy muzsikált a szívünkbe, mint a Sipos Feri hegedűje, amikor hangfogót szorított a húrokra és úgy suttogta a fülünkbe a »Csak egy kislány«-t.

Ragyogott a különterem és mi verseket mondtunk és prózákat, de azért jóakarattal tapsoltunk a másíknak is, bár tudtuk, hogy csak mi vagyunk az igazi tehetségek, a visszavonhatatlanul halhatatlanok. Hiszen Ady körül is mindig ott járt a Révész Béla, hát én is elfogadtam a Tibit a Gyurit, meg ők is engem és a Berda Jóskát is elfogadtuk, mert ő is prometheus volt és már akkor is furcsa és pirosrasült-ízű verseket írt a libacombról és nyögdelőseket az emésztésről, meg aztán az is jó volt, hogy sose voltunk egyedül, mert azt sem szereti a gyerekmber, ha egyedül van. Később sem szereti, de megszokja.

Hát ebben a különteremben határoztuk el az éjszaka folyamán, hogy kilépünk a nagyvilágba, mert egy kicsit már untuk, hogy a Harsányi bácsinak olvasunk, meg a Harsányi néninek, aztán a Takács Mancinak, aki szeplős, csúf kislány volt, de ő meg úgy magyarázta a szabad szerelmet, hogy a szeplősöket is szabad szeretni, sőt muszáj. Ez elvi kérdés, amit mi nem tudunk eldönteni akkor, hogy ugyanis, mint bálokon éjfél után, van-e nőválasz a szabad szerelem körülményei között? Manci mindenesetre azt vallotta, hogy igenis van, mert nőnemű polgárság egyenlő jogokat kap a férfineműekkel és ebben az esetben a szereplő nem számít. Mi ezt csak fenntartással fogadtuk el, további információk beszerzéséig, de lényegében elhittük, hogy azért annak a lánynak is joga van az élethez, aki szeplős egy kicsit, csak az volt a baj, hogy a Manci nem kicsit volt szeplős és nem tudtunk arról, hogy lírai költő valaha is megénekelt volna szeplősöket. Lám, még a Berda Józsi is, aki egyéniség volt, inkább libacombokról dalolt és kolozsvári töltött káposztáról, de például még azt sem merte volna lucskos káposztának énekelni.

Akkor éjszaka azonban nem a szereplőkről volt szó, hanem arról, hogy lapot alapítunk, mert a meglévő folyóiratok sehoggy sem akarták megnyitni hasábjukat, dúlt a protekcionizmus, bár így utólag hajlandó volnék azt hinni, hogy csak azért nem közölték írásainkat, mert előbb elolvasták őket. Viharos, nagy vita volt a Park-kávéház különtermének csillárai alatt, amelyek olyan jókedvűen mosolyogtak ránk, mint a csillagok szoktak, amikor szolgálatban vannak és nagyon hangosak alattuk a fiatalok. Irodalombarát volt ebben a kávéházban még a kávé is, bár minden második villanykörtét kicsavart azért, mert mégis más az üzlet és más az irodalom a kapitalista világban és nem csupán abban. De nekünk még a kicsavart villanykörték is ragyogtak akkor, nagy nap volt — illetve éjszaka —, akkor született meg a »Gong« és akkor, a megszületése pillanatában még verte a Nyugatot és a Magyar Életet és a bécsi mankókon sántikáló »Má«-t is, mert biztosak voltunk benne, hogy az új, az igazi irodalom dobosai és trombitásai isszák a savanyú bort, a rumot és a sartrózt és abban is, hogy a Böske és — no, nem bánom — a szeplős Manci is andalogva hallgatják harsány trombitaszavunkat és a szívük alatt megmozdul a szerelmes jövő.

Persze, szerkesztők lettünk valamennyien, ez nem is lehetett másképp, még a Harsányi Pistából is szerkesztő lett, mert a Harsányi bácsi vállalta, hogy az egész szerkesztőségnek ingyen foltozza a cipőit és meg is sarkallja, ha kell, és nem csak lírából él az ember, ezt jól tudtuk. Dinnyés Gyuri főszerkesztő lett, mert ő sokszor helyettesítette édesanyját a dunaparton és akkor néhány krajcár mindig a zsebében maradt véletlenül és a nyomdásznak is élni kell, meg a papírkereskedőnek is. Szerkesztő lett a Keleti Laci is, bár ő színésznek készült — az is lett belőle —, de olyan szépen szavalta verseinket és olyan izgató volt arra gondolni, hogy a Laci valóságos színí-
novendékek közül érkezik a Park-kávéház különtermébe és amikor belépett,

megett a terem szőke, barna és fekete színinövendék-illattal és más pikanteriával. Megjegyzem, vannak hímnemű színinövendékek is, de mi nem örájuk gondoltunk.

Hát ezt ünnepeltük aztán egész éjszaka a Sipos Feri hegedűje mellett, a Gongot, meg a világhírt, meg azt a csodálatosan szép nyomorúságot, amit az irodalom jelentett akkor nekünk; a felelőtlen éjszakákat és nappalokat és a társadalmi törvények felrúgását — mert még a dinnyéket is csak azért rúgtuk olyan szenvedéllyel a Dunába, mert tudtunk másra gondolni közben, nem a dinnyére és amikor a magokat köpködtük, szívből köptünk, szinte szeretettel, harcosként úgyszólván.

No, mindezt a dunapartiak nem tudták, ők csak az olcsó dinnyének örültek, meg hogy pusztul a Gyuri édesmamájának az árúkeszlete, hogy mi úszni tanítottuk a raktárt, meg rúgtuk is és csak úgy csorgott a dinnyék, piros vére az aszfaltra.

— Hát ez meg micsoda, urak? — szólalt meg egyszerre csak valaki a hátunk mögül, váratlanul, mint a megoldás a rossz szindarabokban. Köpcös rendőr állt a dinnyetemető fölött, szigorúan és mégis ijedten, mert akkoriban inkább csak a nagyurak csináltak ilyen marhaságokat hajnaltájt és ő nem tudhatta, hogy nincs-e miniszterfi közöttünk, vagy ami még több, esetleg egy goromba fogalmazó kedves fiacskája.

— Saját dinnye — védekezett mindjárt a Gyuri —, mert újságot csináltunk biztos úr, mi szerkesztők vagyunk tulajdonképpen és válasszon ki magának két-három szép dinnyét, majd örülnek a gyerekek otthon.

— Szolgálatban vagyok... — dünnyögte kedvetlenül a rend őre —, nem lehet az ilyesmit hat óráig, meg lármázni se, meg ilyen nagy piszkot csinálni.

De akkor már ott volt az utcaseprő, ő barátunk volt, még ivott is velünk egy-két pohárral és megnyugtatta a kardos embert:

— Majd csak én, biztos úr, ismerem én az urakat.

És egyszer ütni kezdett a közeli templom harangja, egy... kettő... három... és a Gyuri lelkesen felordított:

— Hat óra, biztos úr, vége a szolgálatnak!

Malaclopó köpenyt hordtak abban az időben a rendőrök, hát aládugtuk a legszebb dinnyéket a köpönyeg alá, mindkét karja ölelésig tele volt a biztos úrnak, kénytelen volt hát a tekintélyt elejteni.

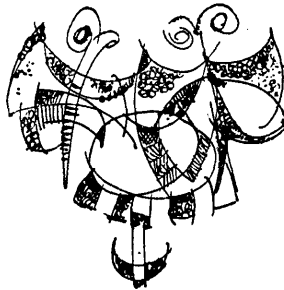
Elballagott szélesen, mint egy szénásszekér s a szót is úgy hullajtotta, mint a szekér a szénát, egyenként, szállingózva:

— Csöndesebben hát, urak...

Végignéztünk a dinnyehartéren, meg a Dunán, meg az egész világon.

— Na, Feri — szólunk a primásnak —, akkor egy csöndeset, édesbúsat, keserűt.

A napsugár meleg takarót borított ránk és úgy aludtunk el a maradék dinnyék telepén.



Apámról még nem is szóltam...

Dóró Sándor

Néha csak kenyér van ebédre vagy
gyors-vizű leves...
s látom, hogy ti jóllaktok, –
anyám, – ezzel is!
Nem tudom, hány búzakéve suhog át
a lelkeken – mint az emlékezés! –
ha sírsz, anyám...?
Anyám, én már utálok e szegénységet,
ami körülfon itt veletek a szobában,
az ebédnél; vagy: ha télen egy kicsit
melegebb cipő kellene...?!
És te csak káromkodsz, anyám:
már nem is tudom merre járhatsz életed
e tudatlan kérdésével...?
Ez a szegénység ül rajtam régóta:
(érdekes, eddig még így nem figyeltem!...)
Ez a szegénység, mely oly távol visz
tőletek; és a növekvő öntudatom!?
Most már nem tudok, sose tudok többé
veled beszélgetni, és megérteni
téged, anyám...
A szerelemben kerestelek, de a lányok
is elfutottak játékaimtól...
Ok mások; mások, mint én, és mások,
mint te is, és oly messze élnek
az életünktől, a vágyainktól...

Én akartam hozzád ember is lenni,
jó, amit ritkán érziünk, jó, nagyon jó,
de anyám, ez a szegénység is idegenít:
apámról még nem is szóltam...



Acs József illusztrációja

A gyermekek mindig mást játszanak

Deák Ferenc

Az állomásra kétpercenként érkeztek a villamosok. Előbb a közeli sarkon sikoltottak egyet, aztán begurultak az állomás elé. Csak itt maradtak még meg ezek az öreg tragacsok. A hordárok végignyújtottak kocsijaikon és képerceket szundítottak. Amikor a sarkon felvísítottak a kerekek, hirtelen kinyitották szemüket és felnéztek az égre.

Az állomással szemben lapályos mélyedés húzódtott. Esős napokon víz árasztotta el, s ezért építették kőlábakra az ottani raktárakat és a házakat. Ezekhez az épületekhez hidacsákak vezettek a mélyedés peremétől. Lent, a házak alatt, mindig emberek heverésztek, és mindig futkostak vadóc, fekete, szurtos gyerkőcök. Fárasztó, bolondos játékok voltak ezek, és senki sem tudta nevüket. Nem is volt itt névre szükség, hisz mindegyiket csak egyszer játszották. Akkor, amikor kitalálták. És minden gyerek inkább csak magának játszotta. Mindig magának, mintha csak egyedül játszana. Az emberek pedig heverésztek és szemüket nem nyitották fel minden két percben, mint a hordárok.

A raktárak megett szegényes házikók csücsültek. Onnan jött az a kisgyerek is, aki az előbb a többiekkel játszadozott — ott lenn a gödörben —, aztán felmászott egy hídlábra és egy málló, puha, vörös tégladarabbal javítgatott valamit egy régi, talán még a forradalomból ittmaradt és alig látható jelmondaton. Ez is játék volt; játék, amely csak két percig tartott, játék, melynek kezdetét és végét néhány égbereppenő pillantás jelezte. Játék, melynek nem volt neve.

A gyerkőc lelép az hídlábról és felballagott a villamossínekre. Cél-talan volt ez az útja is, mint megannyiszor már... Itt nem lehetett szórakozni, mert mindig akadt rendőr, vasutas vagy akár civil is, aki beleköött az emberbe. Elindult az utcasarok felé, ahol a villamosok sikonganak. Gazdátlan kölyökkutya ténfergett előtte. Nyakán sodort kőmadzag lógott. Alig egy méternyi. A gyerek mindjárt zargatni kezdte a sovány kis ebet. Az ijedten futott egy ideig, de amikor a fiú rálépett a madzagra, nyekkenve megállt. A madzag alighanem hurokra volt kötve, mert a kutya krárogott és mellső lábaival ki akarta szabadítani magát. Aztán a gyerek kissé hátrahúzódott, hogy a kutya ismét futásnak eredjen. Kezét zsebében tartotta és csak unalomból futkosott a csillogó-barna szemű kutva után. A kutya meg-megtorpant, a földhöz lapult és vinnyogva nézett fel két tágra nyílt barna szemével a gyerekre. Ekkor ő megfogta a madzag végét és vezetni kezdte a kutyát. Előbb húzatta magát a kutya, aztán vidáman futott a legényke mellett, aki egész idő alatt zsebben tartotta a jobb kezét.

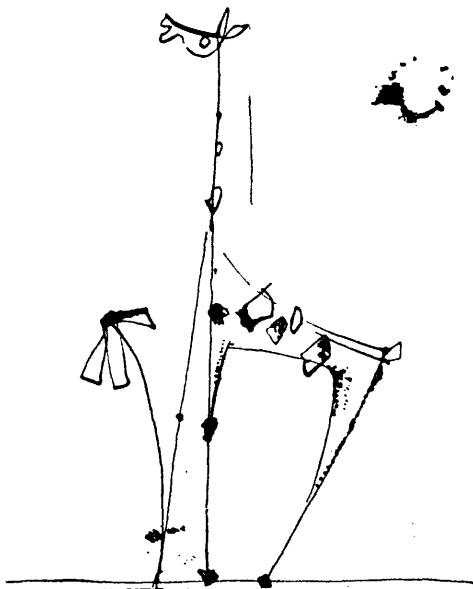
Odalenn, a raktárak alatt szunyókáltak vagy ki tudja, mit is csináltak az emberek, a gyerekek pedig hemperegtek, forogtak, kiabáltak. Amott a raktárak megett kis házikók melegedtek a napsütésben és pattogtak gerendáik. A raktárak alatti emberek mintha mégis figyeltek volna azokra az öreg, roskatag házikókra. Úgy fekve, mintha vigyáztak volna rájuk. Halkan, némán, mintha oda'artoztak volna...

A gyerek kezében már kétszer elszakadt a madzag, s már másodszor kötözte. Éppen a sínek mellett kuksolt a kutyával s a madzagot kötözte, amikor mögöttük hirtelen nagyokat kolompolt-csengetett a villamos. A legényke riadtan ugrott félre, közvetlenül a sín mellett hagyva a kiskutyát. A legényke látta, hogy a kutya arrébb se mozdult, s amikor elrobogott mellette a villamos, ijedten meresztette ki szemét és a földhöz lapult. A legényke felnevetett. Nagyszerű ötlete támadt. Ritkán volt ilyen nagyszerű ötlete. Rátette a kutyust a sínre s a madzag végét fogva félreállt. És jött megint egy villamos. Amikor már csak egy méternyi lehetett a kutyustól, megrántotta a madzagot. A vézna kis állat lehempergett a sínről. Nagyott kacagott a legényke. Így ismételte ezt egy ideig. Mindig lerántotta a kutyust a sínről. Néha magához ölelte, csókolgatta, simogatta, örült annak, hogy még él; hogy a villamos már elrobogott, és hogy neki még mindig vesztül ver a szívecskéje. De gyorsan visszatette a sínre, mert amott a kanyarban már felharsantak a kerekek. És egyszer csak

harmadszor is elszakadt a madzag. A kutyusból csak egy vérmaszat maradt a sín mellett. A gyerek ekkor csodálkozva nézte a kezében maradt madzgot és méltatlankodva megszólalt:

— No, most kössem meg, mi?

Eldobta a madzgot és lefutott a többiekhez hemperegni... vagy valami mást játszani, mert a gyerekek mindig mást játszanak. Egy csoportban, mert így szokták meg, de külön-külön mindegyik, csak saját magának. A hordárok, amott az állomás előtt, kétpercenként nyitogatták nagy karikás szemeiket bizonyára darabos álmaik voltak, darabosabb, mint amazoknak ott a raktárak alatt, akik naphosszat egy helyben heverték és valahogyan mégis feszülten figyeltek azokra az öreg nádtetős, ropogó házikókra, amelyek valószínűleg véletlenül maradtak még meg...



Forró nap és köves udvar

Bányai János

Az öreg szeme minduntalan lecsukódott, mint hosszú, fáradt szárnyai az őszi gólyának. Fölemelte a fejét és közelebb húzódott a falhoz. Nektímasztotta tarkóját a fehér, de árnyékos tisztaságnak, így végiglátott a sivár udvaron. Azt hitte, álmodott, de semmire sem emlékezett. Megállapította, hogy délfelé lehet, mert a nap nagyon süt és a köves udvar minden irányában csillog.

Az öreg szeme újból lecsukódott.

Hosszú, akaratos mozdulattal nyújtotta kezét a zsebéhez, és megremült. Nincs? Keresni kezdte. Minden zsebét átkutatta, mindent megtalált már, csak azt nem amit keresett. Nincs? — Meddig aludtam? — kérdezte és szeme újra lecsukódott. Még mindig nem tudott felébredni.

Elvesztette vagy elvették — pedig senki sem látta, senkinek sem mutatta meg.

Szeme kéken itta a süket, napos udvar köveit. Semmit sem látott, ami megnyugtatta volna. Nem tudta megérteni, hogy hova tűnhetett el. Semmi neszt sem hallott. Szeme feltörölte az egész udvart. Seholy. Semmi nincs az udvarban. Aztán nem hitte el, hogy nincs a zsebében, felkelt, kihúzta magát és nyugalmat erőltetett felszántott, földes arcára, úgy nyúlt a zsebébe. Egészen nyugodt volt. Nem veszhetett el. Itt van, minden bizonnyal itt van a zsebében. Senki sem nyúlhatott be érte, mert észrevetve volna. Nem aludt olyan mélyen.

Az öreget hosszú barna ágaival az udvar egyetlen fája ölelte körül. Arra gondolt, hogy az, ami eltűnt, a fa árnyékába húzódott és hogy ott majd megtalálja. A fa rab volt, nem tudta megérteni, hogy mit jelent az öregnek az, amit keres, és ezért csak nézett, nézett lyukasszemű nagy leveleivel.

Az öreg arcán a verejték apró gyöngyökben vert ki.

Minden irányban kereste, de nem találta. Nem tudta elhinni, hogy elveszítette, hiszen amíg aludt, keze rajta volt a zsebén, nem mozdította sehova sem, egész idő alatt ott érezte: nem tűnhetett el.

A fának dőlt és forgott az udvar közepén, ahol egyedül volt a nappal és a kövekkel.

Aztán mintha meglátta volna valahol, nem messze magától, csillogni, ragyogni — nyúlt érte, de mire odaért, eltűnt.

Azt mondta magának az öreg: Ha nem sűtne ennyire a nap, meglélném. Így nem is kereshetem.

Egészen felitta a forróságot, minden lángolt, tűzben égett, nem lelte magát sem, semmit sem talált, megijedt már, hogy elveszítette arcát is, pedig a nap sűtött, a szemébe világitott és ő nem látott; hosszú barna kezeit hiába emelte szeme elé, nem látott, hiába nézett csak ujjain keresztül, semmit sem látott. Nagyon megijedt emiatt, hirtelen kinyitotta a szemét és akkor látta, hogy valami sötét alak ül a kerítésen.

A kislány volt, akinek a haja sárga, hosszú és a vállára omlik.

Az öreg meglátta kezében a fényes tárgyat. Nem tudott mit tenni, csak intett neki.

A kislány nevetni kezdett.

Az öreg nem mert mozdulni, mert tudta, ha elindul a kislány felé, akkor az eltűnik a falról és ellohol valahova, a harmadik városnegyedbe. Ezért nem szólt, csak intett a kislánynak. Az csak ült fenn a falon, és kék vidra-szemét nézte a tükörben.

Az öreg nem tudott mozdulni, leült a lomha, sovány fa árnyékába. Forró volt alatta a kő, amelyre ült, de nem vette észre, csupán a fényes tárgyra gondolt, ami az övé volt, s szerette kezében forgatni, most meg a kislánynál van, s az nem adja vissza neki.

Apró szemei előtt homályba burkolózott az udvar.

Sokáig ült így. A fa árnyéka megnőtt, és az öreg úgy látta, hogy a fa boldog, gyönyörködik árnyékában, amely csak a délutáni órákban nagy és dús lombozatú.

Nem mert a fal felé nézni.

A kislány szoknyája is sárga volt. Barna pöttyök virultak rajta. Ha arrafelé fordulna, bizonyos, hogy a kislány eltűnne minden apró sárgájával.

Csak a szél vitte gondolatát a kislány felé.

Aztán a kislány susogását hallotta.

— Öreg — mondta —, öreg! Mondd csak!

Nem nézett fel, és a kislány nem tudta, mit szóljon. Állt. Aztán ismét megszólalt.

— Öreg, mondd csak, öreg, a tiéd ez?

Az öreg hevesen elfordult, és anélkül, hogy megnézte volna, mit tart kezében a kislány, azt mondta:

— Enyém.

— Kell? — kérdezte halkán a kislány.

Kell, mondta volna az öreg, de hallgatott.

— Olyan szép! Szeretnék vele játszani.

Egészen közel ment az öreghez a kislány.

— Az enyém, nekem kell — mondta az öreg.

— De, de neked van más já'ekod. Nekem meg nincs.

A kislány megfogta az öreg vállát és ráhajtotta fejét az öregre.

Semmit sem szóltak, nem néztek egymásra, csak hallgatták a növekvő árnyék ketyegését.

Az öreg ekkor felállt.

— Csak egyszer add még ide.

A kislány meghökkent:

— Nem adod vissza.

— De, visszaadom — mondta az öreg. — Csak még egyszer add ide.

A kislány odanyújtotta neki. Ő mohón elkapta, és elindult vele. Ekkor eszébe jutott, hogy mit ígért a kislánynak, és nem tudott mit kezdeni a meg'alált holmival. A kislányt maga mellett látta, utána futott, arca piros volt és apró. Az öreg nem tudott mit kezdeni a meglelt holmival, a legkedvesebb dologgal, ami életében az övé volt. Odanyújtotta a pityergő kislány felé.

— Öreg, öreg, ha szereted, ne add nekem!

Az öreg elfordult és lassan elindult a kapun túlra, hogy csak a magányos fa nézhessen utána.



Okosabb tavaszokhoz

Báti Zsuzsa



Az álmodott síkságokon
talán szebb,
talán jobb lennék,
mint most vagyok veletek:
Talán a fejem sem fájna,
s arcomra sem kormozna
minden nap
háromujjnyi füstöt a szél.
Talán
hinni is jobban tudnék
az elmúlásban
az álmodott tájakon....

De ez a fákllya
a szívem közepén
egyre csak lobog...!

Míg ez a szikes föld
fehérlék
s tort ülnek a nagyok,
addig én is
ilyen önző,
szerelmesen szép lány maradok!

Kezdem megtanulni,
hogy milyen a világ,
s mégis megtorpannak bennem
a nagy szavak,
mert egy este,
míg hazafelé jöttem,
a zöld sátorlombok alatt
megtudtam:
okosabb tavaszokon kell
megszülnöm a fiam.

A rövid történet varázsa

Miloš I. Bandić

A z olvasó valaha órákat és napokat tölthetett el kényelmes karosszékben, könyvvel a kezében s egy kis halom könyvvel maga mellett, közben teázva vagy kávézva, remegő fényt és meleget árasztó kandallónál, míg odakint lassan, de állhatatosan hullott a hó, vagy eső ömlött végig az ablakokon. Ma ez lehetetlen. Nem azért, mert nincs (esetleg valóban nincs) kényelem – fotój, támlásszék, ódon kandalló, nem is azért, mert az ember ellustult és szellemileg tespedtté vált, azért sem, mert már nem ismeri fel és nem értékeli a jó könyv szépségeit és gazdagságát. Hát akkor miért?

Az okokat ismerjük: ma gyorsabban, viharosabban, ziláltabban, nyaktörőbben élünk, mint, tegyük fel, valaha is éltek; keresünk, és keres, izgat bennünket egy egész sor külső, káprázatos és csélcsep, fényűző, bolondos, elkerülhetetlen, időtöltő szenzáció. Mozik, színházak, hangversenyek csábítanak, sportpályák vonzanak, filmújtságok, sztripek, szórakoztató lapok és zuglapok, magazinok, füzetes regények, a napi- és hetilapok vidám, tanulságos, érdekes és egyéb melléklettel bolondítanak és szórakoztatnak bennünket. A tudás felaprózódik, leegyszerűsödik, tönkremegy, s könnyen emészthető (és, persze, egyben igen csalfa) pilulákban osztogatják. S ki törődik majd a vastag regényekkel és néhánykötetes hőskölteleményekkel, amelyek kötetenként több ezer oldalt tartalmaznak – kit érdekelnek, ki olvassa őket? Arra is hajlamosak vagyunk, hogy lemondón vállat vonjunk: így van ez – mondják ilyenkor – modern idők...

A szerb eredetiben „kratka priča” van. Ez az angol „short story” megfelelője. A magyar irodalomelmélet egyébként is szegényes, s a modern műfajokra vonatkozó kifejezésekben szűkölködő terminológiájából hiányzik az elnevezés. Csupán Benedek Marcell Irodalmi Lexikonában (Győző Andor kiadása, Budapest, 1927) találtuk meg a „short story” címszó alatt a „rövid történet” kifejezést, de nem mint a műfaj nevét, csupán az angol elnevezés fordítását. (A ford. megj.)

Evvél, természetesen, nem mondtuk azt, hogy ez általános érvényű, kétségbevonhatatlan igazság. Az alkalmazkodás ősi és mindenütt jelenlévő emberi tulajdonság; az ilyen és hasonló törvényekhez és okokhoz alkalmazkodik az irodalom és alkalmazkodnak a művészek is. Leszoktunk tehát arról, hogy napról napra, kényelmesen, elmélyedve, aprólékosan, békés délutánokon és az éjszaka csöndjében barátkozunk könyvekkel; meguntuk, torkig vagyunk már avval, hogy mozdulatlanul üldögéljünk vastag, terjedelmes könyvekkel kezünkben. Rendben van, nem ez a baj. Találunk pótlást: gyors, elviselhető, szűkszavú, egyszerű olvasmányokat. És így jött divatba, többek között, így lett modern, népszerű és szükséges a rövid történet.

Azt mégsem mondhatnánk, hogy a rövid történet csak a mi korunk terméke. Bizonyosan voltak rövid történetek azelőtt is: Aesopus állatmeséi is részben azok; aztán Boccaccio novellái a Dekameronban stb. De itt a kérdések újabb láncolata jelenik meg: novella vagy rövid történet, vagy csak történet, vagy elbeszélés...? Mit akarunk tulajdonképpen? — Habár az irodalmi műfajok mai szövevényében eléggé nehéz és hálátlan feladat a csoportosítás és felosztás, bizonyos határköveket és sajátosságokat meg kell jelölnünk. A novella, mai értelmében, rövid elbeszélő írásmű, főleg derűs, könnyed, szórakoztató jelleggel. A rövid történet vagy csak történet, olyan prózai szöveg, amelyben egyszerű, élénk és tömör mesével egy figyelemreméltó eseményt vagy az eseménnyel kapcsolatos emberi történetet és sorsot mond el az író. Az elbeszélés pedig cselekvésben és fejlődésben adja a jellemeket, az események nem függenek egyetlen kivételes pillanattól, amelyről szó van, hanem a múlthoz kapcsolódnak, s magukban hordozzák a jövő képét.

A rövid történet olyan irodalmi műfaj, írja Edgar Allan Poe, amelyben a szerző „összpontosított figyelemmel kigondol egy egészet vagy egységes hatást, amelyet nyújtani akar, s ebben olyan eseményeket talál — úgy állítja őket össze —, hogy a lehető legnagyobb segítséget nyújtsák neki az elképzelt hatás elérésében”.

Edgar Allan Poe szavaiból az tűnhetne ki, hogy a hatás (ő ezt a szót alá is húzta) az alapvető és legfontosabb a történetben. Ha az ő munkásságának megvilágításában nézzük, ez az álláspont helytálló. De nem lehet és nem is kell általánosítanunk. Hatást nem csupán a szörnyűségek, félelem, szenvedés, gyilkosság és zűrzavaros látomások, nyaktörő kalandok és édes-késen kesernyés lírizmus légköre és képe idéz elő, hanem a legtisztább és legkeresetlenebb egyszerűség is. Az egyszerűség a legkifejezőbb és legjelentősebb (irodalmi) hatások közé tartozik.

És most itt vagyunk, a rövid történet birodalmának kapuja előtt. Guy de Maupassant egy egész sereg rövid történetet írt egyedülálló éleselméjűséggel és szellemmel; vidám és szomorú, szomorúan vidám, bölcsességgel és élethűséggel átszőtt, emberi jószívűségükben feledhetetlen történeteket írt Anton Pavlovics Csehov, aki E. A. Poe mellett a világradalomban a rövid történet egyik legsajátságosabb képviselője; tréfálkozva, meghatón, érzelmesen, megrázón írta őket O'Henry amerikai elbeszélő. Így került a rövid történet a modern irodalomba. Edgar Allan Poe a felbomlott idegek elferdült, réműletes vízióit adta; James Joyce írta az „Evelin” című történetet, egy rövid, ragyogó tanulmányt a határozatlanságról, elfojtott rettegésről, egy fiú és egy leány elválásáról, egy sejtelmet a végtelen, bizonytalan magányról és tespedtségről, amely a világ minden reményének és kesergő szerelmének a temetője.

A rövid történet lehetőségei rendkívül nagyok — minden attól függ, milyen kezekben, kinek a kezében van az anyag; az egyik író banális, émelygős tárcanovellát ír, a másik, ugyanarra a témára, izgató, leverő drámát

az emberek között élő emberről és az emberekről a világ szeszélyes örvényében. A rövid történet egyik alapvető erénye: tárgyának, témájának, tartalmának szokatlansága, erőteljes, megragadó volta. Minél több cselekményt, történést, feszültséget, izgalmat! El tudja-e felejteni az, aki akár csak egyszer is olvasta O'Henry történetét, „A bölcs ajándékát”, arról a fiatal asszonyról, aki levágta és eladta a haját, hogy ajándékot vegyen a férjének, s evvel megörvendeztesse, és a férjről, aki... emlékeznek, úgye? Vagy Csehov történetét a nagybögőről; vagy Marek Hlaszkonak, a mai lengyel elbeszélőnek „Gyövnörű lány” és „A legszentebb szavak a világon” című írásait és annyi mást?

Ernest Hemingway egyes rövid történetei jelentősek és érdekesek, mi több, talán még érdekesebbek egyes híres és ünnevelt regényeinél is. „A hegyek olyanok, mint a fehér elefántok” című története, amely egyike Hemingway legjellegzetesebb alkotásainak ebben a műfajban, a környezet légkörét, éles vonalakkal megrajzolt személyeket és metsző, mértéktartó és magvas drámaiságában rejtett lírai és pszichológiai értelmet tartalmaz. Egy férfi és egy nő egy kis spanyol vasútállomáson vonatra vár a forró, száraz, déli napon; gondok emésztik őket, kellemetlenségeik vannak, sajnálják és bátorítják egymást; isznak; aztán belátják nyugtalanságuk, bolyongásaik és határozatlan igyekezetük, utazáson és távoli, ismeretlen városok szállodáiban eltöltött napjaik és éjszakáik jelentéktelenségét és hiábavalóságát, úgy döntenek, hogy teljesen átadják magukat a bizonytalanságnak, mindennek, ami velük történhet, s ettől valamennyire megkönnyebbülnek; nemsokára megérkezik a vonat, már ismét mosolyognak egymásra, s zaklatottságuk egyelőre feloldódik az új városokban, szállodákban, éttermekben, távol a sivár, hosszú, a perzselő napon nagy, fehér elefántok háttára hasonlító hegyek közötti állomástól. A modern ember lázas odyszeájának egyik változata ez, egy a sok közül. Elmegyünk, hogy felejtünk, hogy elfelejtsenek bennünket, s mi is másokat. Ha elmehetünk. Egy egész dráma néhány oldalon, néhány majdnem egészen egyszerű szóban és tényben.

S ebben van a rövid történet egyik lényeges sajátossága: a cselekmény egysége, arányossága és szigorú leszűkítése, a legnélkülözhetlenebb és találó szavak kiválasztása és felmérése. Edgar Allan Poe erről a következőket mondja: „Az egész írásműben (történetben) ne legyen egyetlen szó sem, amelynek közvetlen vagy közvetett rendeltetése nincs kapcsolatban egy előre kidolgozott tervvel”. A. P. Csehov hasonló követelményeket támaszt, de még félreérthetlenebbül, határozottabban és szabatosabban: „Egyáltalán nem szabad semmi feleslegesnek lennie. Irgalmatlanul ki kell dobni mindent, ami nem vonatkozik közvetlenül az elbeszélésre. Ha az első részben említés történik arról, hogy a falon egy puska lóg, annak a második részben feltétlenül el kell sülnie. Ha nem, felesleges ott lógnia”. Következésképpen: a rövid történet (akárcsak az elbeszélés) biztos kezét, a legmagasabb foku mesterségbeli és művészi tudást követeli. A regény az író erejének tükré; a történet az írónak az összhang, részlet, a kicsiszolt szó iránti fogékonyságáról tanúskodik. A rövid történet varázsa abban van, hogy szellemi éhségünket az élet, az akció, a filozófia, a költészet sűrített, válogatott kivonatóval elégíti ki, s az olvasót egyszerre szórakoztatja és nemesíti avval, hogy mindennapunk észrevétlen és jelentéktelen apróságában felfedezi az emberi lét értelmét és nagyságát, mértékkel és előkelően alkalmazott pátozzsal, tragikummal és iróniával rámutat az emberi hiúság múlandóságának megnyilatkozására a nagy eseményekben.

Mi azonban távol állunk attól a gondolattól, hogy a rövid történetből divatot csináljunk vagy bűvös jelenséggé kiáltunk ki. „Semmittevésből és tudálékosságból származik az a vállalkozás, hogy valamiféle elvi rangsort teremtenek a művészi alkotások világában”, írja Thomas Mann egyik esszé-

jében. A kritika az irodalmi művek emberi és művészi tartalmát kutatja, tárgyalja, s nem meddő felosztásokról beszél. A rövid történetről azért kell szólnunk, mert a szerteágazó, sokrétű, nehezebb irodalmi szövegekhez vezető úton bizonyos értelemben közeledést, lépcsőfokot jelent. A mai olvasót, akit kétvállra fektettek az ijesztő és felesleges satellit-csodák és technikai újítások, amelyek a szellemi munka elkerülését és a szájba repülő sültgallamb minden erőfeszítést és verejtékhullatást kizáró élvezetét ígérik, ismét rá kell szoktatni, hogy higgadtan tanulmányozza a könyveket, hogy rendszeresen olvasson, és humanista műveltséget szerezzen. A rövid történet, természetesen a jó rövid történet, elképzelhetetlenül nagymértékben hozzájárulhat és segíthet ebben.

Mai irodalmunknak kitűnő elbeszélői vannak, de nincs elegendő jó rövid történetünk. Egy ideig még a tágasabb értelemben vett elbeszélés válságáról is beszéltünk, mert szinte teljesen eltűnt irodalmunk berkeiből, s átadta helyét és terét a regény értékben eltérő és egyenetlen termelésének: a regény könnyelműen felfogott konjunktúrájának és kommercializálódásának. Prózában nálunk az elbeszélésnek vannak a legerősebb hagyományai, s ezeket most fel kell újítania és igazolnia. Az úgynevezett kísérletek, absztrakciók, a nehézkes, valóságtól elvonatkoztatott, száraz lélektani elemzések (ami most nálunk túlnyomó mértékben napirenden van) lehetetlenné teszik a bizalmasabb, közvetlenebb kapcsolatok felállítását az élettel és problémákkal, amelyek ma szorongatják és kínozzák az embert. A rövid történet nem tűri az elnyújtott és önkényes absztrakciókat, se az irodalom és élet megszerkesztettségének és éretlenségének mesterséges ködét, hanem világosan látó, átható tekintetet és érthető, tiszta szót követel az írótól. Talán éppen ebben van a rövid történet vonzóereje és egyszerű szépsége, hogy igénytelen eljárással és szerény, csekély eszközökkel egy pillanat alatt igazán és áldásosan ragyogja be az élet mindkét arcát és létünk fényes és sötét óráit...

Tomán László fordítása



Mit szóltok

Fehér Kálmán

Mit szóltok régi ősök,
kik magatokból minket
kiemeltetek,
mint közös tényezőt,
ha meglátnátok,
kopasznyakú tyúkjaim,
amikor szenteltvíz és tömjénfüst-injekciók
nélkül is
megadják a mindennapi kenyérhez a sülttojást?
Mit szóltok, ha nem viszek kosarat a paphoz?
Ha évente egyszer sem szaladom körül a házam
seprűvel, míg harangoznak?
Ügye, elátkoztok,
és vártok seprűnyélre aggatott fejekkel,
hogy megtanítsatok a tiszteletre
és a fegyelemre.
Vártok, ügye!
Hát várjatok! Addig is én itt
zsákot és súlyt emelek!
És anyám esténként
imádkozás közben majd megbocsát nekem,
és ez elég, mert ő nagyobb mint az isten!

Repülő angyal

Juś Kozak

Párás est, a folyómenti hársak között fuvalat sem ing. Medjáék háza előtt a gyerekek megöntözték a port, hogy várakat és alagútakat gyúrhasanak.

Ebben a pillanatban a domboldalról egy fiatalember ereskedik alá, hóna alatt nagy papírgöngyöleggel és elindul a folyó mentén. Nem hederít az emberekre, a gyerekzsivajra, a házakat nézi kíváncsian. Az asszonyok a házküszöbről némán figyelik és találgatják: — Ugyan ki lehetne? Csavargó. Milyen fekete! És rongyos. Talián. — A fiatalember most elindult a házak mellett, de mintha egyik sem lenne kedvére való. Csupán Cunjarevék háza előtt állt meg, kigöngyöltette a köteget és egy nagy plakátot kezdett a kerítésre ragasztani. A gyerekek a háta mögé gyűltek és nyakukat nyújtogatták. Amikor az idegen befejezte a munkáját, hátralépett, hogy művét szemügyre vegye. Ránevetett a gyerekekre, akik már ott tolongtak a tarka plakát előtt, és elment.

Medja Dizma és Frgolin Pik a kerítéshez nyomultak és hangosan olvasták: „*Cirkusz Bellini, mindennap gálaelőadás ... negyven ló.*” — A gyerekek viszsafojtották lélegzetüket. — *Majmok, oroszlánok, ... elefántok ... bűvészek és akrobaták ... Spiridonov-nővérek, repülő angyalok ... világotrakkció.*”

Frgolin Pik hirtelen felvetette fejét, hullámos haja összekuszálódott. Fontoskodva adta ki a parancsot a gyerekeknek: „Fiúk, holnap reggel találkozás a Fűvesen, ott üti fel sátrát a cirkusz.” A gyerekek várták, hogy mit mond majd Medja Dizma, akinek a szava mindenben döntött, és aki egy évvel idősebb volt a kilencéves Piknél. Dizma továbbra is a plakátot bámulta. Hosszú szempillájú szürke szeme kíváncsian tapadt a képekre. Most, a fenti ház folyosójáról az apa elnyújtott fütye hangzott, a vacsorát jelezve. Dizma hirtelen megfordult, visszafütyentett és tüzesen kiáltotta: „Indulás! Találkozás a házunk előtt!”

Az apa rosszkedvű volt, vacsora közben párszor köhintett és megvakarta a füle tövét, a gyerekek már ismerték ezt a mozdulatát és tudták, hogy ilyenkor jobb hallgatni. Dizma szótlanul evett és szeme előtt újra elvonultak a plakáton látott képek. Titokban apjára pillantott, szerette volna elújságotni, hogy olyan cirkuszt hirdetnek, amilyenhez fogható még soha nem járt a városban. De nem merészelte ezt megtenni, mert apja mogorván tekintett maga elé. Vacsora után Medja, az apa, kibámult az ablakon, míg a két gyerek nyugtalanul feszengett a széken, mert csendben kellett ülniök.

„Fice! Holnap itthon fogsz maradni és szorgalmas leszel!” — mondta végül

az apa és felállt. „Moravčaban vásár lesz. Csak este érek haza.” A fiatalabbhoz beszélt, de szemével az idősebbet, Dizmát fenyegette, akihez sohasem szólt, ha kedvetlen volt. Az összes szidalmak és fenyegetések, amelyeket az apa szelíd hangon Ficehez intézett, a folyómenti pernahajderek főkolomposának, neki szóltak.

Mihelyt a szobaajtó becsukódott, a két gyerek örömeiben ugrándozni kezdett és vidáman dörzsölte össze a markát. Dizma szeme ragyogott, tudta, hogy holnap szabadon csavaroghat, nem kell tartania senkitől. A szolgáló nem szól majd semmit, az apa pedig csak késő délután érkezik haza. Fice, hogy kiróbanó nevetését elfojtsa, a tenyerét tartotta a szája elé. Nagy fekete szemei hűségezen tapadtak bátyjára, aki jókedvében öccse kopasz fejét ütögette.

„Mit gondolsz, elmegy majd a cirkuszba?” – Dizma meggyőződéssel állította öccsének: „Még egyszer sem mulasztotta el. Megállj, csak megtudja. Eredj aludni, nehogy megharagjtsd!” Fice kedvetlenül engedelmeskedett. Dizma az udvarra osont, csendesen kinvittotta a folyópartra vezető ajtót. Megállt a plakát előtt, gyér fény hullott a képekre. A gyerek képzeletében ezek a képek most megelevenedtek. Az a broncsot ugró vén oroszlán morogni kezdett és agvarait mutogatta. A ketrec közepén szűk lovaglónadrágban állt az oroszlánszelídítő és korbáccsal verte. Dizmának hirtelen elszorult a szíve. A másik sarokban a felvonuló elefántok füllüket mozgatták és ormányaikat nyújtogatták. Az alsó sarokban egy frakkos úr, cilinderét kezében tartva, fején egy magas létrát egyensúlyozott; a létra legfelső fokán, féllábon állva, egy karcsú leány lebegett. Dizmának úgy tűnt, hogy látja a létra inogását is. Az udvaron, otthon, sokszor egyensúlyoztak már rudat a tenyerükön vagy pálcát az orrukhegyén – de ki látott még ilyet? Hosszan eltűnődött ezen a bámulatos ügyességen, a repülő angyalokat észre sem vette. Amikor maga köré tekintett, a folyó mentén csend honolt, az udvaron teremtett lélek sem volt. Félénken az istálló melletti lépcsőkhöz lopakodott. Ijedten körülnézett. Fogékony lelke láthatatlan lényeket sejtett, amelyekről apja annyiszor mesélte, hogy az udvaron mászkálnak. Négykézláb mászott fel a lépcsőn és érezte, hogy bármelyik pillanatban egy láthatatlan kéz megragadhatja a lábánál vagy a karjánál fogva. Csak akkor kezdett újra szabadabban lélegzeni, amikor később, az ágyban, összehúzta magát a takaró alatt.



B. Szabó György szövegrajza: Dizma

Napfény öntötte el a tágas Fűvest, amikor a mezítlábas gyerekek gyülekezni kezdtek. Megérkezett a cirkusz. A farsorban már ott álltak a cirkuszkocsik, néhányban már főztek is. A kocsi ablakait befüggönyözték, kócos gyerekek lármáztak és fogócskát játszottak a kocsi körül. Időnkint a lépcsőkön egy-egy hiányos öltözetű asszony tűnt fel. Egy majmocska rikácsolva menekült a tetőre és Pikre vicserített, aki farkon csípte. Fice tátott szájjal bámulta a zöld papagájra. Dizma felhágott a kocsikerekre és belesett a félig befüggönyözött ablakon. A kocsi közepén, háttal feléje, egy fiatal lány állott és még álmosan, dús haját fésülte. Mivel nem tudta, hogy valaki figyeli, nyújtózott egyet, felemelt karjait széttárta, és a bő ing látni engedte hófehér hátát. Dizmának elfúlt a lélegzete, görcsösen a kocsiba kapaszkodott és szemrebbenés nélkül bámulta. Mozdulatlan volt, a fehér karok olyan mámorossá tették, hogy kiszáradt a torka. A leány, aki szem-melláthatóan álmos volt, két kezét tar-

kóján összekulcsolva, nézelődni kezdett. Ekkor hátrafordult, Dizma látta hófehér arcát és piros ajkát. A sötét szemek ebben a pillanatban fedezték fel. A leány felsikított, a kocsiból kövérkés ember ugrott ki, bunkósbotot forgatva markában. Dizma meglepetésében hanyatt esett, de gyorsan felugrott és a többiek közé futott. Frgolin futás közben számfület mutatott a kövérkés ember felé. A menekülés után valamennyien Dizma köré gyűltek: — Mit láttál? — Dizma már magához tért, de a fekete szemek még ott ragyogtak előtte, még látta a hófehér vállakat. Valami édes keserűség járta át egész testét, szíve görcsösen összerándult, olyan érzés volt, mint a fájdalomé. Úgy hitte, olyasmit látott, amit élő embernek nem szabad látnia. — Semmit! — kiáltotta és a mezőre futott, ahol a munkások már sietve fogtak a sátor felállításához. Napégette fiatalemberek vascövekeket vertek a földbe. Karjukon és mellükön tetovált képek voltak: kígyók és női fejek, sőt egyiknek egy ló volt a bőrére tetoválva. Idegen nyelven kiáltoztak egymásnak, izmos karjuk zsírosan fénylett a napon. Magas ember sétált közöttük, kesztyűs kezében kutyakorbáccsal. — Ez az igazgató! — mondta Pik fontoskodva. Amikor észrevette a bámeszködő gyerekeket, odaintette őket magához. Barátságosan megveregette Dizma és Pik vállát és kezével mutatta, hogy segítsenek. Büszkék voltak, hogy a tulajdonos különös jóindulatát bírják, odarohantak a munkásokhoz. Azzal sem törődtek, hogy az erős kalapácsütéseket csontig ható áramütésként érzik a vasrudakon. Ficét nemsokára egy becsületet pofonnal fizették ki és egy gesztenyefa alatt bögte ki magát. A munkások leverték a cövekeket, a sürgésforgás és a lárma egyre nagyobb lett. A gazda harsány parancsokkal irányította a munkát. Már a két magas árboc is állt és hozzáfogtak a ponyva kifeszítéséhez.

Ebben a pillanatban a faszor végén két hatalmas himbálódzó elefánt tűnt fel. Hajcsárok ültek a hátukon, az elefántok pedig ormányukkal nehéz kocsit toltak maguk előtt, a kocsiból pedig a vadállatok hangos morgása hallatszott. A gyerekek hirtelen otthagyták a cirkuszszatórt és eléjük szaladtak. — Oroszlánok, tigrisek — kiáltotta Pik. A lelakatolt kocsiból bűz áradt. A faszor levegője is hirtelen megváltozott. Az első kocsik után fiatal elefántokat tereltek, közöttük egy fekete színű afrikai volt a legvirgoncabb. A gyerekek ámulva nézték gyönyörű agyarait és mi-

vel két hajcsár is felügyelt rá, úgy hitték, hogy az elefántok között ő a legnagyobb hős. Sovány, egypúpú tevéket vezettek, majd zsiráfokat, amelyek apró fejükkel a gesztenyefák koronáját verdesték. Szép és jótáplált lovak prűszköltek a kocsik előtt és a kocsiokban majmok rikácsoltak, sakálok üvöltöztek és nyugtalanul keringtek a fehérmedvék.

Nyugdíjasok tüntek fel a kocsi között. Az állatokat nézegették, a cirkuszról bölcselkedtek és régen olvasott meséket mondtak a vadállatokról. A gyerekek felültek és bámulva hallgatták az öreg nyugdíjast, aki állítólag saját szemével látta, mint harapta le egy cirkszi oroslán az állatszélidítő fejét. A többiek gúnyolódtak, mert ezek a kiéhezett állatok olyan szelídek voltak, mint a kezesbárány. A gyerekek nem szívesen hallgatták a gúnyos megjegyzéseket, ők a borzalmat kívánták, az olyan rémmeséket, amelyekről eláll az ember szívverése, amikor valaki a dzsun gelek életéről és a forró szaharai homoksisivatagról beszél. Az új világ, amely ott nőtt ki a Fűvesen, úgy megrészégtette őket, hogy számukra minden valóságosnak tűnt.

A menet most megállt. A szolgák kifogták a lovakat és elővezették az elefántokat, hogy a kocsikat a kijelölt helyre tolják. Akinek nem akadt dolga, eltűnt a sátor mögött, hogy a ponyva kifeszítésénél segítsen.

Dizma a zsiráf körül ténfergett, amikor hirtelen előntötte a vágy, hogy újra megpillantsa a halvány arcot. Nem szólt semmit, karjával kört írt le a levegőben és elfutott a kocsi felé. Elpirult és szíve körül forróságot érzett. Szótlanul dőlt egy közeli gesztenyefához. A leány ott állt az egyik kocsi lépcsőjén. Lenge narancsszínű ruhája térdéig sem ért, karjai a napon még fehérebbnek tüntek, mint reggel. Dizma úgy látta, hogy sötét haja körül dicsfény ragyog. A lány a sátor felé tekintett, de látszott, hogy nem érdeklődik a nyüzsgés. A koriátra támaszkodva állt és ki tudja hova bámult. Dizma nem mozdult, nem lélegzett, az édes remegés egészen elernyesztette. Ebben a pillanatban Pik rohant ide a többiekkel. Ott torpantak meg közvetlenül a lépcsők előtt. Dizma meghökkent. De a lány nem törődött velük, rájuk sem nézett, amíg Frgolin kihívóan, szétvetett lábakkal elébe nem állt és el nem ordította magát, idegen nyelvet utánozva: — Kosa szinyora? — A leány lassan feléje fordult és ráemelte sötét szeméit. Olyan bánatosan ragyogott ez a szem,

hogy Dizmának belefájdult a szíve. Nem kétséges, Frgolin Pik súlyosan megbántotta a lányt. Dizma úgy látta, hogy a sápadt arcot valami fájdalmas keserűség önti el. Habozás nélkül előugrott a gesztenyefa alól, hátulról Pikre rontott és egy szempillantás alatt a földre terte. Pik védekezni sem tudott, mert a nyakát markolászta, és kétségbeesetten rúgkapált a lábaival. Amikor Dizma elengedte Piket, egy pillantást vetett a lánvra. Az csodálkozva nézett az erőszakoskodóra, nem látszott rajta, hogy hálás lenne Dizmának. De Dizmát annyira elbűvölte, hogy látni vélte ajkán a hálás mosolyt is. A felbőszült Pik még a földön fekvő ordított, amikor a lánv már eltűnt. Dizma rá sem hederített Pikre, eszeveszetten ugrándozni kezdett a kocsi körül, nem tudta mit is csináljon örömeiben, majd nagy kiáltással a sátor felé futott.

Frgolin gyorsan elfelejtette ezt a kellemetlenséget és lelkesen magvarázta Dizmának: — Ez a legnagyobb cirkusz a világon. — Már állt a kétárbocos ponyvasátor, amikor delet harangoztak és a gyerekek ijedten összenéztek. Fice könnyített lelkiismeretükön, mondván, ah, hisz úgy sincs apa idehaza.

A szolgák még itt-ott megerősítették a köteleket, a tulajdonos elégedetten szemlélte a munkát és néha kurta utasításokat adott. Aztán ismét megállt a gyerekek előtt, nyájasan rájuk mosolygott és rábeszélő hangon mondta: — Aki három macska hozas, cirkusz neki van ingyenben. — Frgolin bólintott: — Értjük. Gyerekek, három macska — ingyen cirkusz. — Dizma szomorúan odasúgta Ficének: — Apa úgysem engedné. — Fice hirtelen kedvetlen lett. Pik csúfolódni kezdett velük: — Ártatlan báránycsók! Az én anyám nekem semmit sem szólna. — Dizma is elkomorodott, korábbi fölénye is elillant. Még egy pillantást vetett a cirkuszra, mintha szégyenlené előtte, hogy engedelmeskednie kell az apai parancsoknak. Már régen elmúlt dél, amikor enyhe bánattal a szívében elindult hazafelé.

Ebédután újra ott gyülekeztek az udvaron. Dizma féktelen volt, azt sem tudta mit csináljon. Ha behúnyta a szemét, mindig a hófehér karokat látta maga előtt. Az ismert arc napsugarak között ragyogott, olyan földöntúli szépségben, hogy néhányszor még a lélegzete is elállt. A lépcsőn ült és valamilyen kalandról ábrándozott. Amikor látta, hogy Fice, Pik és Lincse a díofa alatt heverésznek, váratlanul egy ötlete támadt.

— Gyerekek, játsszunk cirkuszt! — Abban a percben mindenki talpon termett és hallgatta az utasításokat. Ficének egy nagy kört kellett az udvar közepére rajzolni. Pik ostort vett a kezébe és a kör közepére állott. Amíg Lincse zsebésűn a nyitányt játszotta, Dizma az istállóba ment, hogy a békés Pramát kivezesse az udvarra. A ló a jászol előtt állt és nem szívesen hagyta ott a takarmányt. De Dizma erőszakkal húzta maga után. Pramát nem nevelték cirkuszi lónak, jámboran állt meg a kör előtt és várta, hogy mi történik. Dizma lépcsőről is gondoskodott, amire fellépjen, hogy megnyergelhesse a lovat. Kenderkötélből kengyelt szerkeztett és felült a lóra. A ló nem mozdult, csodálkozva tekintett maga köré. Dizma kiadta az előadásra vonatkozó utasításokat. Fice álljon az ablak mellé, Pik pattogtassa az ostort, Lincse pedig tüzes indulót muzsikáljon. De Prama meg sem mozdult, nem értette, mit akarnak vele. Dizma ösztökölte, de hiába. Ekkor lecsúszott a lóról és beugrott a faskamrába. A gyerekek nem vették észre, hogy a sarkára szögdrótból készült sarkantyút erősített. Nevetve újra felmászott a lóra és csendet kért. Azután Lincse játszani kezdte az indulót, Dizma pedig felegyenesedett, felállt a kengyelben és erőteljesen oldalba bökte sarkantyúival Pramát. A gyerekek még magukhoz sem tértek és Dizma máris a földön hevert, krétafehér arccal. Egyre tapogatta a hasát, szemébe könnyek tódultak, míg a ló békésen megfordult és elindult az istálló felé. De már későn. Ebben a pillanatban az öreg Medja tűnt fel a folyosón és rögtön látta, hogy mi történik az udvaron. Fice vette észre elsőnek. Ijedt kiáltás hagyta el torkát: — Az apa! — ami annyit jelentett, hogy meneküljön mindenki, ahogy tud. Pik átvette magát a kerítésen, Lincse a faskamrába bújt, Dizma nagy kinnal feltápászkodott, Fice féltéken a falhoz lapult és ijedten nézte, hogy markolja meg az apa Dizmát és úgy emeli fel nyakánál fogva mint a pelyhet. A legfelső lépcsőn összekuporodott és reszketve hallgatta a feltörő sírást, amely a szobában és a konyhán át elöntötte az udvart.

Dizmának az ágy melletti sarokban kellett térdepelnie. Egy ideig dühösen verte lábával a padlót, mert nem tudta elviselni, azt az igazságtalanságot, hogy neki ezen a szép, napsütéses délutánon térdepelnie kell, amíg Pik, Lincse és Fice szabadon futkározhatnak lent az

országúton. Haragudott apjára, aki igazságtalan, mert megvonja tőle a legcsekélyebb örömet is. Egy kis ideig megnyugodott, de aztán ismét előntötte a düh, mert nem tudta porrázúzni az őt fenyegető vasöklöt. Rengett az ágy, homlokával verte a padlót és úgy ordított és üvöltött, hogy meglágyult volna még a legkeményebb szív is. De az apa szóltanul sétált fel-alá a szomszéd szobában. Dizma úgy érezte, hogy az elszenvedett igazságtalanság miatt össze kell, hogy dőljön a világ. Bárcsak meghalna, kívánta, hogy ezzel büntesse meg a kínzóját, aki le-fel járkál a túlsó szobában. A zsebéből spárgát húzott elő. Hurkot kötött az egyik végére, a másikat meg az ágy fejéhez erősítette. Lassan a padlóra ereszkedett. A hurok egyre szűkül, a nyakát szorította, erei kidagadtak, vér tódult a fejébe, úgy érezte, mintha ketté akarna hasadni a koponyáját. Fájdalmában és ijedtségében hadonászni kezdett és a spárga vége lecsúszott az ágy fejről. Gyorsan le-

fejtette a hurkot a nyakáról; toroka elszorult, szeme előtt minden ködös volt, alig látott valamit. A fájdalom megrémítette, látta, hogy nem könnyű meghalni. Elhagyatottságában fájdalmasan zokogott. Már nem gondolt többé sem az apjára, sem a többiekre ott a Ljubljana partján, a szomorúság epesztette. Amikor egészen berekedt, fejét a párnákba fúrta és csendesen leguggolt az ágy mellé. Végtelen keserűségében megsejtette, hogy mi a hősiesség.

A szobában sötétedni kezdett. Az apa nem mozdult ki a házból. Dizma látta, hogy nincs más megoldás, itt kell maradnia egész a vacsoráig. Valamivel agyon kell ütni az időt. Szerette úgy összeszorítani behúnyt szemét, hogy iényesen csillogó pontocskákat, szivárványszínbén ragyogó szikrákat lásson. Amikor most ezt újra megpróbálta, titkos kívánság támadt a szívében. Óvatosan körültekintett, figyel-e valaki. Azután behunyta a szemét, fejét a párnák közé dugta és várta, hogy újra meglássa azt az arcot, amely reggel annyira lenyűgözte. Látni kívánta, de nemcsak gondolatban. Lelkében egymás után sorakoztatta a képeket; hogyan mászott fel a kocsira, hogyan hajolt az ablaküvegre és pillantotta meg a hófehér karokat. Hogyan állt a leány a lépcsőn és hogyan nézi őt odaadó fájdalommal tekintettel. Milyen is volt a ruhája? De hiába volt minden. — Csak gondolni tudott rá, de alakját képtelen volt felidézni. Úgy kívánta, hogy majd elepedt a vágyakozástól. Rá gondolva, megfellebbezett az igazságtalanságról, a világ mennyei szépségének tűnt, mintha ragyogó üstökös jelent volna meg az égen és egyszerre megváltoztatta volna a világot. Hiába minden. Alakját nem tudta felidézni. A padlóra ült, tenyerével befogta a szemét és halkan, suttogva elmondta, hogyan is történt reggel és ezt néhány ízben elismételte. Hirtelen összegörnyedt és elhallgatott. Illanó pillanat. — A homályból két hófehér meztelen kar villant meg és összekulcsolódott a nemesvonalú tarkón. — Hogy miért remeg annyira és ég a vágytól, hogy a mély csendben megérintse a karokat, miért nem tud semmi másra gondolni és miért ébredt fel benne a megkívánás, mindezt Dizma nem tudta, nem is gondolkozott rajta. Tíz éves volt.

A lenyugvó nap utolsó sugarai világították meg a szobát. Az apa lépései elcsendesedtek, valamivel később kinyílt az ajtó és besomfordált Fice. Diz-

B. Szabó György szövegrajza;

A církusz



ma kíváncsian faggatta, hogy tett-e az apa említést a cirkuszról. Fice bánatosan nemet intett. — Ma este hát nem megyünk — állapította meg Dizma. Az ablakon Frgolin kopogtatott. Amikor óvatosan kinyitották, beszólt: — Anyám három cirkuszoslánynak kiadta a szobát. — Olyan gyorsan elszaladt, hogy Dizma semmi egyebet nem tudott meg tőle.

Vacsorakor már az apa rosszkedve is felengedett. Bozontos szemöldökét magasra emelte és bánatosan mondta: — Ma este cirkuszba mehettünk volna, de... — Dizma kihallotta a hangjából, hogy az apa éppen úgy sajnálja ezt, mint ő, és nem szólt egy szót sem. Fice, kopaszra nyírt fejével a tányér felett, tudta, hogy újra győzni fog az apa önféjűsége. Amikor felálltak az asztaltól, az apa megígérte: — Holnap estére, ha szőfogaadók lesztek.

Akkor este egymáson igyekeztek túltenni a szőfogaadásban. A takarók alól még egy ideig elégedett kuncogást lehetett hallani, de a sötétben hamarosan az is elült. Dizma a fejére húzta a takarót és úgy összekuporodott alatta, hogy áll a térdét érte. Erősen kívánta, hogy újra megjelenjen előtte a délelőtti látott arc, de a kívánást elnyomta benne az álom.

Délután az udvar közepén álló díófa alatt gyülekeztek. Frgolin előző este a cirkuszban volt. Felvillanyozva mesélte, hogy három macska fejében beengedték. Az ágya alatti ládában már újabb kettőt tartogat. Azzal dicsekedett, hogy az oroszlan a szemelattára tépte szét az egyiket. Dizma mindent elhitt neki, még a hazugságait is. — Az előadás nagyszerű volt. A tigris majdnem apró darabokra tépte az igazgatót. — Fice nyelte minden szavát. — A tigris morgott, üvöltött és kitárt torokkal ugrott az igazgatónak. Akkor aztán löni kezdtek rá revolverrel.

Dizma kíváncsian kérdezősködött: — És mit csinálnak a ti cirkuszosnöitek? — Soha nem látom őket. Már reggel korán elmentek, próbájuk volt. — Majd megvetéssel a hangjában hozzátette: — Sovány piszkafák. Egymást dobálják a levegőben. — Piknek nem volt nyugta. Estig még szert kell tenni a harmadik macskára is. Gyorsan elinált az udvarról.

Dizma és Fice alig várták, hogy beesteledjen. A nap egyre nyúlt, akár a rétestészta. Az apa egész nap nem említette a cirkuszt és kezdtek már kétségbeesni. Estefelé a konyhában örömhír várta őket: az apa nem mozdult ki

a házból. Az asztalhoz ültek még mielőtt a szolgáló megterített volna. Ekkor megjelent az apa. Szívük repesni kezdett az örömtől, amikor látták, hogy ünneplőben van és a fején félcilinder. Még vacsorához is úgy ült félcilinderben. Azután elindultak, ő a közepén, kétoldalt, egymás kezét fogva, a két gyerek. Egész úton arról meséltek neki, hogy ők már mit láttak. Most már nem tartottak attól, hogy visszafordulhatnak.

Ragyogó ívlámpa fénylett a bejárat felett és erősen megvilágította a faszor sötét gesztenyefáit. A tömegen át a pénztárhoz furakodtak, ahol kövérkés, hófehér arcú, feketeszemű leány ült. Nyakán és meztelen karján üvegyöngy csörgött. Dizma észrevette, hogy az apa, már a jegyekkel a kezében, több ízben is megfordul és a pénztárosnőt nézi. A jegyszedő libériás lakájok között néhányan olyan volt a tekintete, hogy Dizma majdnem félni kezdett tőlük. Magas emelvény állt a bejáratnál szemben; a cirkuszi fúvósok bele-belefújtak trombitáikba és halkan brummogott a bombardon. Dizma elfogódottan lépett be a titokzatos, homályos helyiségbe. A levegő fűledt volt, istállószag érzett, parfümillat és izadtságsgzag vegyült. Dizma kitágult orrcimpákkal szívta magába ezt a cirkuszi levegőt, amely sűrű volt és olyan részegítő, hogy fantáziája azonnal működésbe lépett. A zenekar alatti bejáratot nehéz bársonyfűggönyök fedték. Néha egy-egy férfi vagy női fej nézett ki a függöny mögül. A lakájok lángvörös frakkokban sűrűgtek-forogtak a közönség között, ülőhelyeikre vezették az embereket, elkergették a poptyázókat, akik hol itt, hol amott próbálták a ponyva alatt beszökni. Fice meglátta Piket a magas kakasülön és intett neki. Dizma a függőnyt figyelte erősen. A fűrészpont még egyszer elengentték a porondon. Medja méltóságteljesen mutatta fel a belépőjegyet, a lakáj mély tisztelettel kalauzolta őket az emelvény melletti páholyba. Dizma és Fice mindenáron arra törekedtek, hogy a függöny mögé pillantsanak. Amikor az egyik lakáj a függöny mögé osont, a függöny annyira szétnyílt, hogy egy ló fejét pillanthatták meg.

— Apa, a ló már vár! — kiáltotta Fice az apjának, aki méltóságteljesen ült a helyén és az ismerősöket köszöntötte. Nem figyelt arra, amit Fice mond és gúnyosan jegyezte meg: — No nézd csak, Oreškovéknak húsrá nem telik, de a cirkuszba el kell jutniok. — Azután az órájára pillantott, morózusan

tek, mintha az ő jelenlétében nem lenne szabad halogatni az előadás kezdetét. Az emelvényen még a bombardon mély szuszogása hallatszott, de a lakások fürge futkározása már az előadás kezdetét jelezte. A tulajdonos jelent meg a függöny előtt. A gyerekek azonnal felismerték, most egyenesen rajongást éreztek iránta. Frakkban és cilinderben még magasabbnak látszott, a gyerekek úgy hitték, hogy csak az igazgató képes ennyi hidegvérrel körültekinteni a nézőtérén. A job kesztyűjét lassan lehúzta, a szolga a függöny mögül átnyújtotta az ostort. A zene egy pillanatra elhallgatott. Minden tekintet az emelvény alatti függönyre irányult. Az igazgató könnyedén a porondra ugrott, meghajolt és ostorával pattintott egyet. A lakajok gyorsan felsorakoztak, a zenekar indulóra rendezte rá. A bársony függöny kettévált és a porondra egy fehér ló futott ki, fekete csillaggal a homlokán. Karcsú ballerina ült a hátán, aki rövid felkiáltással talpon termett és a ló fényes hátán állva bókolt a közönségnek. A ló körbe futott, az igazgató állandóan követte a tekintetével és ösztökölte ostorával. A leány most kissé előrehajolt, a leggyorsabb vágatás közben kinyújtotta a ballábát és csak a jobblábán állva széttárta karját. Dizma mennyei szépségűnek látta a leányt; milyen formás lábikra, combján az izmok megfeszültek, lebegő fehér szoknyácskája eleven pillangónak látszott. Dizmának kalapálni kezdett a szíve, kezét görcsösen a térdéhez szorította. A leány most lesiklott a ló hátáról, a porondra ugrott, hogy egy ugrással ismét a ló hátán teremjen. Az igazgató pattintott ostorával, a ló mind gyorsabb vágatásba kezdett. A leány megbotlott és felkiáltott, Dizma úgy látta, hogy szemei szikráznak és arca fájdalmasan eltorzul. Most az ellenkező oldalra futott és várta a vágató fehér lovat. Az ostor éles pattintása hallatszott, a leány csendő hangon felkiáltott. Még egyszer nekilendült, szinte lebegett a porond felett és máris ott állt a ló hátán. Lelkes taps köszöntötte. Medja is nevetve tapsolt és a gyerekekre kacsintott. A ló mellettük vágatott el és eltűnt a függöny mögött, a fiatal lovarnő pedig leugrott a lóról és még néhányszor meghajolt a porondon. Most amikor a földön állt, Dizma olyan aprónak látta, hogy akár játszótársuk is lehetne.

Medja cilinderét a homlokára tolta és rajongással mondta: — Ez aztán mű-

arra figyelmeztetve, hogy máris elkészészet! — Micsoda, apa? — A lány meg a ló. Még jóformán ki sem mondta ezt, amikor nagy szőnyeget gurítottak ki a porondra. Amíg a lakajok göngyölténi kezdték a szőnyeget, közöttük egy kövérkés ember tűnt fel, kerek zöldszínű kalappal a fején. Az elején senki sem tudta, hogy mit akar. Úgy tett, mintha a kezével elkapna valamit a levegőben. Dizma és Fice figyelve a korlátra hajoltak. Egészen fent, a cirkuszi sátor legtetijén pacsirta szólalt meg. A nézők világosan kivehették, mint ereszkedik alá a magasból. „A madarakat utánozza” — kiáltottak fel mindhárman. A nemlétező pacsirta most a tenyerére szállt és ismét a magasba fúrta magát. Taps közben egymásra nevettek; „Az hittem, valóban madár!”. Láthatatlan verebek csiripeltek, kakukkolt a kakukk, majd egy csoport fogoly rebent szét, gyönyörűen füttyűrészt a kanári, és viharos lelkesedés fogta el a nézőket, amikor a csibéket próbálta összeszedni, de azok szertefutottak. Hányféle módon keresik az emberek a kenyerüket — morfondírozott magában Medja, de nem tudta a kíváncsi gyerekeknek megmagyarázni, honnan varázsolja elő ez az ember a különféle hangokat.

Az emelvényen megharsantak a kürtök, amikor a fiatal indiánok léptek a porondra. A fiú egy deszka elé állt, a leány pedig élesre fent késeket vett elő. Dobálni kezdte a késeket a fiú felé. Egymás után szálltak a kések, megálltak a deszkában és nem sok idő múlva a fiú fejét éles kések vették körül. Medja félrefordult: „Az ördögbe is, látni sem bírom!” A gyerekek majd elnyeltek őket a tekintetükkel. — Apa, most nézd! — kiáltotta hangosan Fice. Az indián szétvetett lábbal és kitért karokkal állt a deszka előtt és úgy tűnt, mintha a deszkához szegezték volna. — A hideg fut rajtam keresztül — mondta az apa.

Az indiánok elköszöntek. Hangos ordítózással gurultak be a porondra a bohócok. A gyerekek felugráltak ülőhelyükről és kacagva nevettek a tarkaruhás bohócokat, akik bukfencet vettek, pofozkodtak és hányták a cigánykereket. Azután zajos vitába kezdtek. A gyerekek nem értették, miről van szó. Az apa megmagyarázta: Fogadtak, hogy az a kövér nem tud elvinni az orrán egyensúlyozva egy kosár tojást. A fogadást megkötötték, a lakáj egy tojással megrakott kosarat hozott. A legtávolabb álló bohóc a ko-



B. Szabó György szövegrajza:

A lovárnő

sárba nyúlt, hogy kipróbálja valódi tojások-e. A tojássárgája szétfolyt a keze fején. Amikor még egyszer meggyőződött, hogy valóban nyers tojásokról van szó, átadta a kosarat a kövérnek, aki a pálcá egyik végére helyezte a kosarat, míg a másik végét az orrahegyére illesztette. Egy ideig ügyesen egyensúlyozott. A páholy felé közeledett, amelyben Medjáék ültek. Közvetlenül a páholy előtt megbotlott, a pálcá előrebillent és a kosárból hullani kezdett a tojás. Az emberek kiáltozni kezdtek, Medja ijedten felugrott és a karzat felé hátrált. De nem valódi tojások voltak, oda voltak erősítve a kosárhoz. Mindez olyan hirtelen játszódott le, hogy a nézők hangos nevetésbe törtek ki, Medja pedig paprikavörösén tért vissza a páholyba. A kövér bohóc meghajolt előtte és bocsánatot kért, úgy hogy Medja még kellemetlenebbül érezte magát Fice kacagva mondta Dizmának: — Mi lenne, ha mi is így csinálnánk.

Alig hagyták el a bohócok cigánykereket hányva a porondot, újra megjelent az igazgató. Az ő száma következett. Tíz gyönyörű fekete ló, nagyság szerint csoportosítva. A zenekar ünnepléses indulót játszott, a gyönyörű ál-

latok futás közben egymás útját keresztelték, letérdeltek, táncot jártak és végül egymás tetejébe álltak, eleven fekete gúlát alkotva a porond közepén.

A bohóc bejelentette a szünetet. „Kéretik a nagyérdemű polgárság, hogy tekintse meg állatseregletünket!” Medja nagy érdeklődéssel nézte a lóistállót és dicsérte a szép állatokat. Dizma kíváncsian forgolódott és a szolgák között megpillantotta az indiánt és úgy találta, hogy ez nagyon lealázó egy artista számára. Felciccmázott cirkuszi hölgyek sétáltak a ketrecek előtt, ilyenfajta nőket Dizma még sohasem látott a városi polgárosszonyok között. Titokban apjára nézett, aki sokszor úgy bámult ezekre a nőkre, hogy hiába érdeklődtek nála a ketreccben lévő egyik vagy másik állat iránt. Megérezte, hogy a cirkusz apja számára titokzatos világot jelent, ahol olyan emberek élnek, akik nem tisztelik a szabályokat és megvetik a szokásokat. Az apa azért vonzódik ezekhez a nőkhöz, mert ezek nem ismerik a családi otthon szűk falait és kizárólag magasztos hivatásuknak élnek.

Megszólint a csengő. Az igazgató megváltoztatta a műsorszámok sorrendjét, hogy fokozza az érdeklődést. Egy leány

lépett az elefántok közé, indiai maharadszának öltözve. Az erős, súlyos állatok olyan engedelmesek voltak, mint a gyerekek, a fülüket mozgatták és bárgyún néztek apró szemeikkel a maharadszára. Jámboran keringtek, a földre ültek, egymást követve lépdeltek a porondon, mellső lábaikat a porond peremére tették, lóbálták magukat és táncoltak. Csak ritkán feledkezett meg egyik-másik arról, hogy mit kell tennie és ilyenkor szüntelenül maga körül keringett. Még a gyerekek is megérezték, hogy ezekben a hatalmas testekben a rettenetes erő most már mindörökre megszeldült. Az emberek keveset tapsoltak, hallgatagon bámultak a porondra, mintha a szürke és mérhetetlen melankólia láttára maguk is bánosak lennének.

Az elefántok után minden oldalról bohócok és komédiások rohantak a porondra, míg a lakájok a porond közepére helyezték alacsony emelvényre apró játékszereket, asztalkát, székecskéket helyeztek, olyan aprókat, amilyenekkel a gyerekek szoktak játszani. Dizma és Fice egy ideig szemrebbenés nélkül figyeltek. A kicsiny, idomított majom levetette előtűk a kabátját, leült a székre, egy pohár likórt rendelt és felhajtotta a poharat. Azután cigarettára gyújtott. Minden szippantás után szomorúan hunyorított. Majd felült a kerékpárra és körülkarikázta a pódiumot. Az egetverő kacaj azonban zavarba hozta a szerencsétlen állatot. Elfelejtette, hogy az ágy melletti székre kell ülnie és le kell vetnie a cipőjét. A tulajdonos kiméletlenül megbíálta a fület. Elég sok idő telt el, amíg magához tért, levetette cipőjét, lehúzta harisnyáját, kabátját és nadrágját. Magárahagyottan, félszegen, egy ingecskeben állt az ágy előtt. Most megnyomott egy gombot és felgyulladt a lámpa az éjjeliszekrényen. Ekkor kinyitotta az éjjeliszekrény ajtaját és egy fehér edényt vett elő. A gyerekek visítva kacagtak. Amikor leguggolt, hogy elvégezze szükségét, Dizma és Fice ugrálni kezdtek a széken. Végül is a takaró alá bújt és eloltotta a lámpát. Az emberek úgy tapsoltak, hogy belefájdult a tenyerük. A kis majomnak szomorúan csillogtak a szemei, bánatosan hajlongott, úgy ahogyan betanították, hogy meg kell köszönni az elismerést, amit ő aligha tudott megérezni. Amikor az emberek elcsendesedtek, Medja, maga sem tudta miért, annyit mondott: — Nézd csak, nézd csak, milyen az ember! Mögötte

egy külvárosi asszonyság ült, aki nevetéstől könnyes szemmel egyre csak azt hajtogatta: — Jaj, megpukkadok!

A lakájok a porondra most fatáblát helyeztek. amelyen nagy, olvasható betűkkel ez állt: Mrs. Spiridonov, repülő angyalok, világatrakció. Hosszú kötélhágsót engedtek le, egész fent pedig lekapcsolták a két trapézt, a témből készült részek megcsillantak. Várakozásteljes csend. A lakájok félrevonták a függönyöket és elmozdították a porond korlátját. Az utolsó pillanatban az egyik visszaugrott a porondra és megigazította a szőnyeget. Dizma látta, hogy a porondon egy nagy hálót göngyölitienek ki. „Veszélyes szám” — jegyezte meg Medja. És máris ott állt a kör közepén a három nővér azurkék trikóban, ezüst csillaggal a mellükön. Nagyon hasonlítottak egymásra, de mindegyik egy fejjel volt magasabb a másiknál. Ő volt a legfiatalabb. Dizmanak vér tödult a fejébe, összehúzódott a széken, szíve hangosan dobogott. Nem vette le a tekintetet rója. Sűrű haját a nyakszirt felett szorosan lekötve viselte. Mint a mókus, felmászott a hágsón, melletti kissé megfeszültek. Dizma olyan könnyűnek és törekenynek látta, teste súlytalannak tűnt, mintha maga a megtestesült szépség lenne. A közönséges villanyégők kialudtak és a sötétben eles reflektorfény világította meg őket. Mellükön csillogott az ezüst csilag. Egymást követték most a jelenetek. Dizma a székbe kapaszkodott, kezei remegtek. Fent, egy nagy kerek abroncson állva, úgy forogtak, mintha eleven kerekek lennének. Azután testükből alkotott lánc logott a levegőben, a legfiatalabb volt legalul. Néha egy-egy halk kiáltás hallatszott. És a lánc szemei maguktól felemelkedtek, mind a hárman a trapézon álltak. Az emberek szótlanul bámultak a levegőbe. A zenekar most erőteljes tust húzott. A lakájok most besiettek és kifeszítették a hálót a porond felett. A cirkuszban síri csend lett. A legidősebb meglóbalta a középsőt, úgy, hogy röptében el tudta kapni a túloldalalon lévő trapézt. A három nővér élesen figyelte egymást. A szemben lévő trapézon a középső felémelte mindkét karját, az innessőn pedig a legidősebb vállára vette a legfiatalabbat és erősen megmarkolta a kezét. Dizma hallotta a kiáltást: „Elli!” Az emberek felálltak a helyükről. Ebben a pillanatban a legidősebb a legfiatalabbal a vállán, meglóbalta magát, karjait széttárta és Elli a levegőbe úszott a kö-

zépső nővér felé, aki egy nagy abroncson állva elkapta ugyanolyan módon, ahogyan a legidősebb elengedte. Valaki tapsolni kezdett, de el kellett hallgatnia. Fent a levegőben a két idősebb nővér az abroncs körül hintázott a 'rapézon', a legfiatalabb pedig a levegőben úszott egyiktől a másikig. Időnként elfojtottan hallatszott: „Elli!” A lánc hirtelen egybekapcsolódott, Elli összekötötte a két nővért és rögtön utána mindhárman ott álltak a trapézon és meghajoltak a közönség előtt.

Felgyúltak az ívlámpák, a zenekar vidám indulót játszott, az emberek örjöngtek az elragadtatástól. Medja tapsolt. Dizma reszketett a széken és egy szót sem tudott szólni, torka kiszáradt. A csillogó szemek Ellit bámulták, aki elsőnek ereszkedett le a földre és kifutott a porondról. Amikor elsiegett páholyuk mellett, Dizma észrevette, hogy arckifejezése megváltozott és szemei megint bánatosan ragyognak. Amikor a taps újra visszahívta őket a porondra, erőltetetten mosolygott. Dizma hallotta, amint apja Ficének magyarázza: „Az ilyeneknek még gyerekkorukban eltörik a gerincét.” Édes megindulásában mozdulni sem tudott, reszketett, mintha fázna. Most már a nevét is tudta. Hangtalanul mozgott ajka: „Elli, Elli!”

A lakájok egy vasketrec vázát kezdték lerakni, olyat, amilyenbe a vadállatokat szokták beengedni. A páholyok előtt ekkor megjelent Elli. Bő köpenyében volt, a három Spiridonov-nővér fényképét kínálta, a repülő angyalok képét. Medja is megvette. Dizma mindenen szerette volna elkapni tekintetét, de Elli rá sem nézett, bánatosan biccentett és tovalengett a székek között. Olyan feltűnően bámult utána, hogy az apa gyengéden oldalbalökte a könyökével. A képen nem látszott az arca, mert fent a trapézon álltak. Mégis Dizma görcsösen magához szorította a képet.

Az oroszlanok és a tigrisek mutatványa már nem érdekelte, állandóan a függőnyt leste, hátha még egyszer megpillanthatná. Amikor a vén oroszlan abroncsot ugrott, akkor tűnt fel újra Elli. Úgy volt felöltözve, mint délelőtt. Nem is nézett a porond felé, közönyösen távozott. Dizma még az arcát sem láthatta.

Hazafele menet Medja dicsérte a cirkuszt. Amikor befordultak a sötét utcákba, a gyerekek az apa karjába kapaszkodtak. Dizma mindenről megfeledkezett, ez éjjel nagy titkot őrzött szívében. Reszketett és nem tudta, hogy

miért, a hidegtől-e vagy a felhangzó kiáltástól: „Elli!”, amely még most is a fülébe csengett. Megkérdezte apjától, hogy mi tetszett neki legjobban. Medja dicsérte a lovakat és a bohócokon nevetett, akiket még nem tudott elfelejteni. Dizma bánatosan ismételte: „Nekem legjobban a repülő angyalok tetszettek.” Ha az apa felfigyel, észrevette volna, hogy a hangja remeg. Az apa azonban csak bölcselkedett: „Az ilyeneknek még gyerekkorukban eltörik a gerincét.” Dizma kíváncsian kérdezte, hogyan történik ez. Az apa öntelten magyarázta. „Az igazgató ismeri az embe-reit és tudja mit akar belőlük nevelni. Az ilyen gyerekeknek megpuhítják a csontjait, később pedig egész életükön át gyakorolnak.” Dizma elgondolkozott azon, amit az apa mondott, az ő számára Elli törött gerinccel is igazi angyal volt, olyan, amilyeneknek neha az égi-eket sejtette. Hogy továbbra is róla beszéljenek, megkérdezte apjától, tudja-e, hogyan élnek a cirkuszosok. Medja úgy tett, mintha mindent tudna és ismerne; a gyerekek számára az ő szava volt a mérvadó. Rosszul élnek, mondotta, az igazgató keveset fizet, mert úgy véli, hogy embernek, állatnak jobb, ha éhez. Reggel és délután az esti előadásra készülnek, azután az előadás és utána alvás. Amíg egyik vagy másik szerencsétlenül nem jár. Dizma összeresztette, a torka elszorult: „Apa, sokan járnak szerencsétlenül?” Medja nem is sejtette, hogyan kalimpál fiának a szíve. „Sokan, majdnem mindnyájan.” Dizma csak nagy kínnal tudta magába fojtani; a sírást, szemei könnyesek voltak. Keserű szívvel gondolt most Ellire. Hogy meghalna, nem, ezt nem tudja elhinni. Érezte, hogy Ellinek ezért olyan szomorúak a szemei, amikor a napot bámulja vagy amikor a semmibe néz. Elli éhez, Elli nap nap után keserves kinokokat áll ki, minden este farkasszemet néz a halállal. Forró vágyat érzett, hogy közelebb Ellivel, hogyan szenved matta. Mindent megtenne érte, amit csak kívánna. Csak kimondaná, hogy mit akar, olyan jó volna, ha Elli mellette lehetne, mellette a szobában.

Amikor otthon a takaró alá búj, gyönyörűséges képek sorakoztak képzeletében. Az apa örökbe fogadhatná, nem fogyna el sokkal több kenyér. Ott a lenti szobácskában lakhatna. Ha Dizma reggel felkelne, már ott találná a folyosón. A szolgáló hozná a reggelit. Együtt reggeliznének, egymást ugratnák és együtt nevetnének. Azután játszaná-

nak az udvaron. Nem azokat a bőszt játékokat, amelyeket apa nem szeret. Ellivel egy sarokba húzódnának és elbeszélgetnének egész a vacsoráig. Vacsora után egymást szorosan atolelve ülnének a folyosón és a diófa koronája feletti csillagokat bámulnák. Dizma kezébe tartaná Elli szép, fehér kezét. Elli nem lenne többé szomorú, megtanulna nevetni is.

A sötétben Dizma olyan erősen kívánta ezt, hogy a kívánsága és a valóság között semmi különbség sem volt. Szüntelenül azt hajtogatta magában, hogy csak kívánni kell, erősen kívánni és akkor minden teljesülni fog. Olyan közvetlenül élte át együttlétüket, hogy időnkint újjai is megmozdultak, ahogyan Elli apró fehér kezeit szorongatta. Lassan szertefoszlott Elli alakja. Még maga mellett érezte, de már nem látta, hogyan néz ki, nevet-e, szomorú-e, milyen színű a haja és milyen a ruhája. Lelehunyta a szemét és suttogva hívta: „Elli! Elli!” Azután az álom elűzte a látomásokat.

Másnap reggel az ágyon ült és csodálkozva tekingetett maga köré. Idegennek tűnt mindaz, amire az éjszaka gondolt és amit átélt. Csak azt tudta, hogy Elli valóban a világban van. Kétkedni kezdett abban is, hogy megmerné kérni apját, hogy fogadja Ellit örökbe. Kétségek gyötörték, a vágyakozásban belefájdult a szíve.

A Ljubljana partján Pikkkel találkozott. Amióta megérkezett a cirkusz, Pik ritkán volt látható. A gyerekek elhitték, hogy ő minden cirkuszi titkot is-

mer, Dizma pedig éppen ma akart sok mindent megtudni.

— Láttad a mi piszkafáinkat? — kérdezte megvetéssel a hangjában Dizmától. „Akárci tudna úgy hajladozni.” Dizma elpirult és hallgatott, Ficének pedig semmi oka nem volt arra, hogy védelmébe vegye a cirkuszosnőket. Ő csak az apa bölcselkedését ismételte: „Az ilyeneknek még gyerekkorukban eltörök a gerincét.” Pik hangosan felkacagott: „Bolond az a te apád!” Mindketten sértődötten néztek rá, Pik boldog volt, hogy bosszút állhatott Medján, aki már korábban megtiltotta neki, hogy bemerészelje tenni a lábát az udvarra. Kis idő múlva Dizma fojtott hangon megkérdezte tőle: „Még otthon vannak?” Frgolin nemet intett a fejével: „Már kora reggel elmentek. Ma csak a két idősebb lép fel, Elli pedig otthon lesz egész éjszaka.” Dizma megrökönyödve hallotta, hogy Elli szoba állt Pikkkel. A gyerek ezt a hírt ugyan az anyjától tudta meg, de most kérkedni kezdett: „Ha nagyon akarnám, de nem kívánom, olyan buta”. Dizma arca lángoló lett: „Elhallgass, én őt...” Dadogva elfordult. Frgolin őrjöngve kacagott: „Megállj csak, megmondom Spiridonov feleségének, hogy szereted Ellit.” Dizma restelkedett, hogy kibökte a titkát, de bízott erejében s Pik ezért hallgatni fog. „Csak egy szót szólj!” — fenyegette. Frgolin táncra perdült előtte és szélesen vigyorgott: „Gyere velem és megláthatod. Reggelenként vizet hordok a cirkuszban.” Dizma nem sokat tétovázott. Az Elli iránt érzett vonzalom le-



B. Szabó György szövegrajza:

A „cirkuszosnők”

győzte benne az apától való félelmet. Csak Fice volt gyáva, hogy elszökjön hazulról.

Útközben Pik csodálatos dolgokat mesélt Dizmának. Fiatalabb volt ugyan tőle, de szabadabb, és jóval többet tudott a világról, mint Dizma. „Tegnap éjjel, amikor hazajöttek, az ágyuk alá bújtam. Láttam őket vetközni. Még sohasem láttam nőket, akik így öltöznek”. Dizmának nyugtalanul vert a szíve. Olyan közel van hozzájuk, csak a fal választja el őket és mégsem láthatja arcukat. Frgolinnek mindig és mindenben szerencséje van. Ő már közelről is látta Ellit. Tántorgott, mintha részeg lenne.

Frgolin az istállóba lépett, ahol már jól ismerték. Gyorsan felkapott egy vödört és vízért mentek. A szolgál szó nélkül arra a lóra mutatott, amelyiket meg kellett itatniok. A tegnapi lakájok ma piszkos, feltúrt ingújjú szolgák voltak, akik ragyogóra csutakolták a lovakat. Az egyik seprert, a másik cigaretázva az alomszalmát igazgatta. A porond felől hangok hallatszottak, női hangokat is hallani lehetett. Dizma szüntelenül a nyakát nyújtogatta, hol fedezhetné fel Ellit. Halkan megkérdezte ezt Piktől is, aki grombán csak annyit mondott: „Mit törődök én vele, nézd meg ott bent.” Dizma letette a vödört, Pik a tetovált testű szolgák közé vegyült, felszedte az elhajított cigarettavégeket és férfiasan rágyújtott. Dizma félenken csetlett-botlott a függöny előtt, amíg annyi bátorságot nem vett, hogy félrehúzza. A porondon minden más-képpen nézett ki, mint tegnap este. Az artisták hétköznapiasnak voltak felöltözve, néhányan próbáltak, a többi pedig beszélgetett. A porond korlátján Elli ült, rózsaszínű ruhában. Hanyagul átvette a lábát, fejét öklére támasztotta és felfelé nézett, a trapéz irányában, ahol a két nővér hangosan gyakorolta az új számot. Dizmának úgy sajtogott a szíve, hogy alig tudott levegőhöz jutni. Minden más arc elmosódott előtte. Attól tartott, hogy Elli majd feláll. Bárcsak egyszer rátékintene. Szemei ma is olyan szomorúak. Most megfedkezett az arcáról és karjairól, ahogyan akkor az első nap látta és csak a szeméit bámulta. Nem is vette észre, hogy mögötte egy szolga áll, aki be akar jutni a porondra. Mintha egy másik világban lenne. Hirtelen idegen hangot hallott és valaki olyan pofont kent le neki, hogy a szalmára zuhant, és kis híja, hogy nem került a lovak alá. Saj-

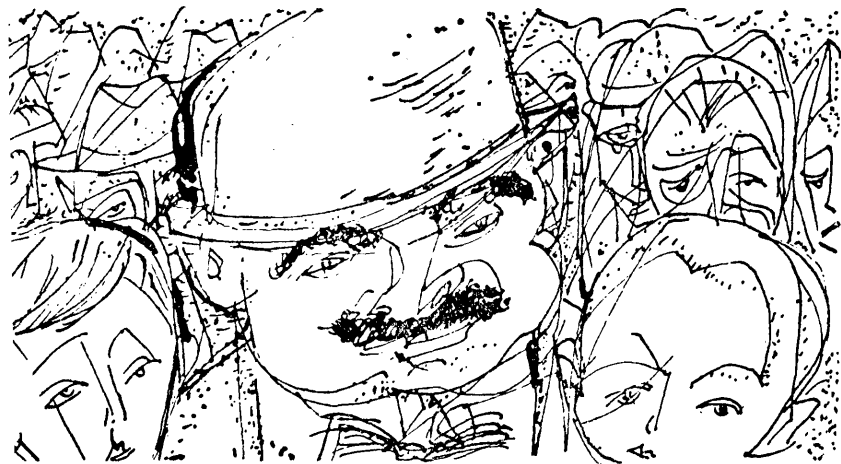
gott a pofon helye és csengett a füle. Úgy megszegényítették, hogy legszívesebben a vállas szolgának rontott volna és átharapta volna a torkát. Ilyen emberek között kell Ellinek élnie, ez volt az első gondolata. Némán feltápászkodott, visszafojtotta sirását, hogy senki se lássa szegényét. Ha otthon lenne, tudná mint kell bosszút állnia. Olyan idegenül érezte magát ebben a világban, hogy képes lenne mindent feláldozni, hogy úgy érezze magát, mint Frgolin Pik, aki ott állt a szolgák között és cigaretázott. Szégyellve saját jelentéktelenségét, Pikhez ment és kérte, hogy induljanak hazafelé. Egy elhatározás ért meg benne. Jól emlékezett még Pik szavaira, hogy Elli ma este otthon marad. Pik rá sem hallgatott, olyan otthonosan érezte magát a szolgák között. Az istállón keresztül jöttek ki a nővérek, Elli volt leghátul. Megállt a fekete póninál és ránevetett. Dizma amikor meglátta, mozdulni sem tudott. Látta amint a jászolhoz lép és megsimogatja a lovacska fejét. Ragyogott a szeme. Dizma olyan szívesen odament volna, hogy együtt simogassák meg a pónit, de egy lépést sem tudott tenni. Úgy állt, mintha odaláncolták volna és szíve lángolt a gyönyörűségtől. Elli a nővérei után nézett és sietve követte őket. Egy szolga állta el az útját, de nem tért ki előle. Dizmának fájt, amikor látta, hogy Ellinek kell kerülnie. Senki sem törődik vele, pedig olyan gyönyörű, mint egy szentkép.

Pik megvetően legyintett, amikor Dizma azzal rontott neki: „Te miért nem szólítottad meg?” Most olyan közel érezte magához a lányt, hogy bizonyosan összelegednének, hacsak egyetlen szót is váltanának.

Az ebéd ideje alatt feje forró volt, állandóan zúgott a füle és nem tudott figyelni arra, amit az apa és Fice mondott. Az étel nem ízlett neki, minden száraznak tűnt, a falat nem csúszott le a torkán. Az apa néhányszor ránézett és észrevette zavarát. „Miért nem eszel?” — „Nem tudok enni”. Letette a kanalat és készült kimondani azt a bizonyos mondókát. Minél hosszabb ideig gondolkodott azon, hogy mit is mondjon, hogyan is mondja, annál jobban összekúsálódtak gondolatai. Feje egyre forróbb lett, a szeme előtt minden elhomályosult. Az apa már befejezte az ebédet és kibámult az ablakon. Dizma érezte, hogy elkövetkezett a végső pillanat. Minden bevezető nélkül, kibökte: „Apa, ha a cirkuszosok közül

valakit örökbe fogadnánk, eljönne az hozzánk?" Fice tágra nyílt szemekkel bámult rá, tekintete gyermeki ártatlansággal csillogott. Medja a fiára nézett, összehúzta a szemöldökét, egy szót sem szólt, felállt az asztaltól. Dizma zavarban volt, a folyosóra szaladt és az udvarra szökött, ott húzta meg magát a fáskamrában. Szíve úgy vert, hogy a halántékán érezte lüktetését. Közte és apja között olyan nagy volt a szakadék, hogy keservében sírni kezdett, majd görcsös zokogás fogta el. Sokáig köny-

házon át az országútra jutott. Frgolinéknál óvatosan belesett az ablakon. A lányok még otthon voltak. Látta, amikor az apja szálfagyenesen, homlokára húzott cilinderrel hazafelé tartott. Nemsokára Frgolinék kapuja kinyílt és mind a három leány elment. „Biztos vacsorázni megy” — gondolta magában. Amikor eltűntek a kápolna mögött, előbújt rejtékelyéről, lassan kinyitotta Frgolinék kapuját és a tornácra osont. A szoba zárva volt. Kiment vissza az országútra és megvizsgálta az ablako-



B. Szabó György szövegrajza:

Medja és a két gyerek

nyezett egymagában állva. Siratta magárahagyottságát, Elli utáni reménytelen vágyakozását, aki nélkül üresnek tűnt számára a világ. Úgy érezte, most már senkivel többé nem játszhat, senkinek többé semmit sem mesélhet, mert Elli nélkül a többi ember mind csak kócbábú. Délután hallotta, hogy keresik, de nem mozdult ki a sarokból. A végtelen szomorúság erőt adott és most már élvezni tudta a maga szenvedését. A sarokból kövér patkány bújt elő és ránézett. Mivel nem mozdult, a patkány elkezdett zavartalanul körülzseglászni. Múltak az órák. Dizma lehúnyta a szemét és egész testében remegni kezdett, amikor a homályban feltűnt előtte Elli. Az új reménység mosolyt csalt az ajkára. A félhomályos helyiségben a mérész határozat egyszerűnek és kivihetőnek tűnt. Az estét várta, miközben terveket kovácsolt magában. Amikor az udvaron minden elcsendesedett, kiszökött a folyópartra, majd a szomszédos

kat, az ablakszárnyakat csak behajtották. Egyetlen úrral a szobában volt.

Amikor körül nézett, mindenfelé szétdobált ruhákat látott, erős parfümillat vette körül. Becsukta az ablakot és az ágy alá bújt. Most már nem gondolkodott többé azon, mit is kell tennie. A szája néha megmegrándult. Örömet istenhez fohászott volna, hogy Elli mielőbb hazaérkezzen, de a nagy izgalomban

még erre sem volt képes. Az ágydeszkában lévő szögeket kezdte számolni, egyesével és párosával is, hogy megtudja teljesül-e kívánsága. Sokáig teljes csend volt. Egyszer csak szelíden megnyikordult a zár. Dizma összehúzta magát. Valaki a szobába lépett; látta az ágy alól, milyen félenken mozognak a lábak, amelyek bokában egészen karcúak voltak. „Elli!” — villant át az agyán és egész testében remegni kezdett. A leány leült az ágy szélére, amely alatt ő kuksolt, és levetette cipőjét. Dizma még lélegzetét is visszafojtotta, nehogy elárulja magát. A lábak olyan szépek voltak, mintha sohasem jártak volna a földön, hanem mintha mindig hófehér pelyhen lépdeltek volna. Semmi más kívánsága nem volt, mint látni akarta, nézni örök időig. Elli most az ablakhoz lépett és edénycsörömpölés hallatszott. Dizma kidugta fejét, hogy jobban lássa. A gyér világosságnál látta karcú alakját, dús haj koszorúzza fejét. Most olyasmi történt, amit Dizma

sehogyan sem tudott megérteni. Döngő léptekkel a szobába futott egy idősebb asszony. A leány felsikoltott és mindketten kirohantak a szobából. Dizma várt egy pillanattig, az ajtó tárva-nyitva maradt, a folyosóról Frgolinné hangos szitkozódása hallatszott. Gyorsan kibújt az ágy alól, de abban a pillanatban csuromvizes lett. Nem tekintve se jobbra, se balra, az ablakhoz rohant, kijutott az országútra és úgy csuromvizesen futni kezdett, nyomot hagyva maga mögött. Az öreg Frgolinné állt a küszöbön, vödörrel a kezében és olyasmit kiabált, hogy „Medjáéknak az a bitang fia”. A gyerek mint az örült rohant a harsogó hang elől, amely elhallatszott egész Medjáék házáig, arra figyelmeztetve az egész külvárost, hogy íme, ilyenek a „jobb házból” való gyerekek. Mielőtt az emberek az ablakhoz tódultak volna, Dizma már elillant a folyó irányában és hirtelen a fáskamrában találta magát. Egy ideig reszketve várta, hogy mi történik. Minden percben megjelenhet az apa, Frgolinné bizonyára mindent elmesélt már neki. De fent a folyosón semmi sem mozdult. Dizma sejtette, hogy vacsoráznak, csak ő hiányzik. Fogai vacogtak a hidegtől. Valaki keresi, nyitja a kamraajtót. Itt áll már a fáskamra előtt. Nyílik az ajtó. Az öreg szolgálót látta. Kérve kérte, hogy el ne árulja, hol akadt rá. Azt hazudta neki, hogy vízbe esett, amikor ebihalakra vadászott. A szolgáló titokban ruhát hozott neki és elrejtette a vizes rongyokat. Szerencsére az apa már nem volt otthon. Dizma gyorsan megvacsorázott és az ágyba bújt, ahol agyonfagyott testét melegítette. Amikor arra gondolt, hogy mi minden is történt vele, úgy szégyellte magát, hogy a takaró alatt elpirult. Félénken húzta össze magát, amikor a szomszéd szobában az apa léptei hallatszottak. Még a lélegzetét is visszafojtotta, amikor az apa a gyerek szobába nézett. Semmi. Element. Dizma fellélegzett, hinni kezdte, hogy az apa nem tud semmiről. De a mellében szorongást érzett. Olyan közel volt Ellihez és nem tudott vele egyetlen szót sem váltani. Nem, Elli nem volt hibás. A vén Frgolinné vette észre. Elli nem futott volna ki a szobából. Csak csodálkozott volna, hogy mit keres az ágy alatt. Ha elmondta volna neki, hogy nem tud nélküle élni, akkor azzal a szép kezével megölelte volna és összesimulva léültek volna az ágy szélére. Mindent elmondott volna neki. Akkor szépen megvigasztalta volna, le-

het, hogy a vállaira borulva sírta volna ki magát. Szívük elválaszthatatlanul egyesült volna. Annyira hatalmába kerítette a vágy, hogy felállt az ágyon, kitapogatta a falat és arcát a hideg falhoz nyomta: „Elli! Elli!” — suttogta a sötét falnak. Hitte, hogy Ellinek ezt meg kell éreznie ott a fal másik oldalán. Alig hallhatóan megkopogtatta a falat. A csendben majd visszakopog. Hogy aludna? Frgolinné biztosan elmesélte már neki, hogy az a Medja-fiú ott alszik mindjárt a fal tövében. Még egyszer kopogtatott, ezúttal erősebben. Fice álmában felnyögött és a másik oldalára fordult. Dizma egyingben a falhoz tapadt és élesen figyelt. Semmi, nem volt válasz. Elaludt szegényke. Az apa felébredt és halkán szólt: „Fice!” Dizma még lélegzeni sem mert, amíg nem hallotta újra az apa egyenletes szuszogását. Hirtelen úgy tűnt, mintha a fal túloldalán megmozdult volna valami. Görcsösen odanyomta a falhoz a fülét. Reszketett és reménykedett. Fél a nővéreitől. Most felkelt. Mosolyogva nézi a falat. Jelt adott. A néma falból árad a hideg. Amikor meggyőződött, hogy minden hiábavaló, bánatosan a takaró alá bújt. Ma éjjel nem húzta a fejére a takarót, mert gyenge neszt vélt hallani állandóan. A szemei előtt csodálatos kép jelent meg. A dús hajjal koszorúzta fej most mosolyogva a falnak fordult, karjáról lecsuszott a bő ingújj, ahogyan megérintette a falat. Abban a percben elfogta az álom.

Másnap nem mozdult ki az udvarról. Ebédkor arról győződött meg, hogy a vén Frgolinné mégse mesélt el semmit az apjának. De Pik elmondta a gyerekeknek, hogy mi történt Dizmával tegnap. Dizma amennyire tudta, titokban tartotta a történeteket. A gyerekbanda délután a folyópartról az országútra tette át a székhelyét, mint rendesen az esti harangszó idején, amikor a kápolna környékén gyülekeztek. Pik és Lincse kötekedtek Dizmával, hogy a cirkuszi piszkafa nyakonöntötte. Dizmának haragosan megvillant a tekintete, mert érezte, hogyan veszti el szemmelláthatóan eddigi hatalmát felettük. Szívében szegényérzet fészkelte a tegnapi esti események miatt. Némán összeszorította ajkát.

A kápolna felől Elli jött, bögrével a kezében. Pik vigyorgott: „Hát mutasd meg, hogy valóban nem érdekel. Vess neki gáncsot!” Mindannyian Dizmára bámultak, aki lesütötte szemét. „Fél” — sziszegte Lincse. Dizma kivált a bandá-

ból. Némán közeledett a lány felé. Az érzések csodálatos kavargását érezte magában. Most bizonyítja nekik erejét, ha mindjárt azon is, aki előtte szent volt. Majd Elli is megtudja most, hogy kicsoda is Dizma. Félni fog tőle és maga fogja megszólítani őt. Később majd bevallja neki, hogy csak mások előtt akarta eltitkolni, hogy szereti. Még sok minden felrémlött benne, amire addig sohasem gondolt, de ami most felforraltta vérét. Nem volt több idő. Már ott állt a lánnyal szemben, aki reménytelenül tekintett a házak felé. Dizma kinyújtotta lábát, gáncsot vetett, a lány térdre esett, a tej kiömlött. Dizma látta, milyen szomorúan tekint rá, amikor odaugrott, hogy felsegítse, Elli felvisített és könnyes szemekkel elfutott, ahogyan csak lábai bírták. A gyerekek némán nézték a jelenetet és egyetlen szót sem szóltak, amikor Dizma ismét közéjük lépett. Néhány pillanatig bárméz szemekkel nézte őket. Látta még, hogyan csukódik be a kapu Elli mögött. Erei hirtelen megfeszültek, Pikre rontott, a földre teperte és vadul ütni kezdte. Ez védekezett, kapálózott és ordított, de mindhiába Dizma ráfeküdt és a haját húzva a földre nyomta. Hirtelen lehajolt és véresre marta a nyakát. Aztán elengedte és hazafutott. Bezárkózott a szobába. Könnyek lepték el arcát és egész vacsoráig görcsösen zokogott. Hangosan könyörgött: „Elli, Elli, bocsáss meg!” A fájdalomtól remény született, furcsa remény, az első életében. Papírt vett elő és írni kezdett, miközben könnyek hullottak a betűkre. „Elli, Te repülő angyal, ma este itt vagy nálam...” Írt és áthúzta az írottakat. Érezte, hogyan áramlik át a fájdalom a betűkre és szíve megkönnyebbült. Elhatározta, hogy egész éjjel töprengeni fog ezen. Holnap reggel pedig az egészet átmásolja rózsaszínű papírra, belopakodik Elli szobájába és az

ágyára teszi. Elli majd elolvassa, elpirul és nevetve megbocsát neki.

Éjszaka sokáig illesztgette egymáshoz a szavakat és görcsösen magához szorította a papírt. Másnap reggel elbújt a szénapadláson, írt egyre írt, a fájó vágy ügyefogyott szavait keresgélve. Másolt egészen estig. Amikor a kápolnához ért, Fice újságolta neki, hogy a cirkusz aznap délután elment. Dizma némán hallgatott. Hogy soha többé nem látja Ellit? Soha többé! Szíve majd meghasadt fájdalomában. Befutott a szobába, a párnák közé fúrta magát és egész testében reszketett. Az apa csodálkozva nézte. Faggatta Ficét, aki nem tudta megmondani, hogy miért sír bátyja olyan keserves sírással. Vacsorázni hívták. Nem törődött a hívással. „Ez a gyerek megbolondult” — fakadt ki az apa, bár gondbajejtette az eset. Senkinek sem sikerült Dizmát kihúzni az ágyból. Késő éjjel aludt el a fáradságtól a könnyes párnákon.

Másnap délelőtt a faszorba rohant. A cirkusz már elment. A porond helyett még fűrészpör borította, még látszott, hol volt a lóistálló, hol álltak a ketrecek és a cirkuszoskocsik. Dizma megállt a gesztenyefák előtt, amelyeken még ott lógott egy plakát. Hosszan nézte a repülő angyalok képét, a három Spiridonov nővért, a világatrakciót. Azután abba az irányba fordult, ahol akkor reggel az a kocsi állt, amelynek ablakán át megpillantotta a fehér karokat, amint a tündöklő tarkó felett a haját igazgatják. Hirtelen megindultságot érzett, fájdalomában kezét szívére szorította, mert megérezte, hogy ezen a szép napon feleslegesen hullanak a napsugarak. Tudta, hogy soha többé nem látja Spiridonov Ellit. Elment. Nincs többé és sohasem fogja megtudni, hogy egy gyermekszívben olthatatlan vágyat gyújtott, amely nem alszik ki egészen a sírig.

Takács Márton fordítása



B. Szabó György szövegrajza:
802

ELI

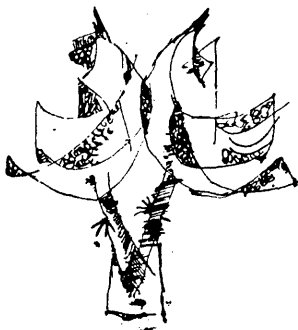
FIATAL FRANCIA KÖLTŐK

A fiatal francia költők versei, amiket itt magyarra fordítottunk, az Europe című irodalmi folyóiratban jelentek meg.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a fiatalok valami közös, egységes irodalmi iskolához tartoznak. Az Europe szerkesztősége néhány kérdést intézett a fiatal költőkhöz s válaszukból kitűnik, hogy haszontalannak tartanak minden irodalmi iskolát, szerintük a mi korunk nem felel meg az ilyesmiknek.

Néhányan említést tesznek arról, hogy azelőtt milyen iskola hatása alatt voltak, de már kinőttek belőle.

A megkérdezett fiatalok közül a legtöbben Franz Kafkát, Bert Brechtet, Paul Eluard-t, Aragont, Lorcát, Majakovszkijt, Henri Michaux-t és Apollinaire-t tartják legkedvesebb költőiknek. Említik József Attila nevét is.



November nélküled

Charles Dobzynski

*November nélküled mikor kisiklik Párizs
November nélküled mikor elvész Párizs
És a hamis égen keresi jeleit
Szalmát szálal a nap kaszája*

*Hiányod átfúrja amit látok
Egy kút minnek vonz az árnya
Hirtelen vérbe borulnak a tárgyak
Holttestet hordoz minden utca*

*November nélküled értem a zsongást
Ráncait a szélben fölnyitja a víz
Az eresz alatt egy csillag remeg
A falakon a születő ágazat*

*Változik ingadozik hol az arcod
Ott a csöppben ott a tócsában
Az éjszaka sűrűjében is üldözöm
Mint orzója hangodnak szemednek*

*Vermedbe veszejtem Párizst
Ablakod üvegébe újulok
Fáidról az özvegyi homályt
Fölszippantják hirtelen a fények*

*Láttam eltompulni, eltorzulni
Minden emléket megindulást
Es kínálom Párizsnak jövő
[kincsem]
Táplálni benne a megújulást*

*Itt éltem át az alkémiákat
A hús és az idő összeházasodtak
Az álom és tekintet lelepleződött
És most garatba ömlik a magvuk*

— — — — —
*Novemberben nélküled más az élet
Saját léptemben üldözött vagyok
Vádolva az esőt mert tőlem elrabolt
Es csak vergődök a városban*

Elég

Jean-Marie Sourgens

*hogy rámnyíljon egy ismeretlen arc az utcán
hogy egybeszűrődjön szememmel egy ismeretlen tekintet
hogy mosolyra húzódjon egy ismeretlen száj
hogy barátként simuljon egy ismeretlen hang
hogy keményen szorítsa kezem egy ismeretlen kéz
hogy ne marjanak az ismeretlen nap fogai
hogy partomra szánja magát egy ismeretlen hullám
hogy magába zárjon egy ismeretlen asszony
elfeledem magányom és befalazott kapuit
elfeledem hogy sorsom nem azonos az övével*

egy bimbó vagyok csak a nyelv alatt
a nedvek feszegetik az azúrt és a virágok
egy szárnycsapással széttépik a burkot
testem korlátai az énekben összeomlanak
szívem a halálból az életbe zsugorodik

Az egész élet

Jacques Roubaud

És aludtunk és aludtunk mégis
És álmodtunk és álmodtunk mégis
Majd ezer éjt majd három évet
Egy erdő árnyékában szétválasztva
Három mérföldön száz feslő rózsa alatt
Télen tavasszal sem feledted
Az ég színét a fal fehérjét
A kísértés városát az esti állomást
A mozdulatlan kikötőt a hajókat az olajos vízben
Minden úton csak a várost kerestük
És a napfényt és minden fehér ágyat
Az ébredés havát a napfény tengerét
És mégis elveszett és odavan mégis
És elhagyjuk és elhagyjuk mégis
A korok vize az idő zöldje alatt
Mennyi bántó szó elrontott öröm
Egy csónak elhagyja a partot
Déli napfénybe rámtör az éj
Szétválasztva sem feledted majd
A szoba falán hogy vízárnyék remeg
A folyó csöndje meg mint szürke rózsa
Az utolsó zajban lépteink koppanása
A napok a napok betakarják az éjszakámat



A szerelem dala

François Kérel



*Kék forrás az estben
Hol szerelmesek szerettek
Az éj üldözi nyomait
Az élvezetnek*

*A boldogság mámorában
Arcok remegése
Szemeink koporsójában
Szakadékok esése*

*Mikor virrad a hajnal
Belezuhan a mámor
S testünkön nem marad
Csak egy kis köd-álmom
Mint egy palást
A kín kezdetén
S emlékezik az igazság
Messze a magány ölén*

*Mint egy örömcsök
Emlékbe kapott
S a jövő szerelem
Tűzeli a napot*

Arcok

François Kérel

*Egyik arc a másik fölé borulva
A mellkasban is arc szorong
Könnyed mint egy fűszál bájos mint egy páva
Mint a tiszta víz a fürge kéz nyugtalansága
Párosuló arcok és emberek szemtől szembe
Hozzájuk hasonlókkal és színesekkel*

Mik boldogan folytatják a nemek keveredését
Anya és szerető intésének gyönyöre
A megtelt vágy mi a szemet félig lezárja
És gyöngéd lesz a tekintet mint egy asszony válla

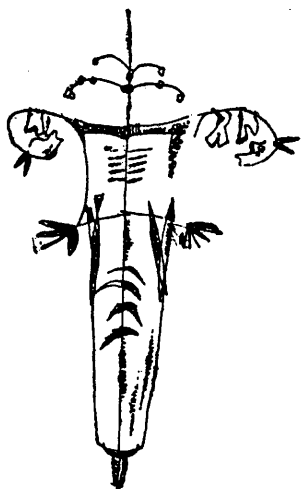
Összedugott arcok az öröm és könny végett
A puszta és forrás és szerelem végett
És az ifjúság gyönyöre végett
A fájdalom és csend hosszúkás arcai
A szikla kemény arca
Mikor a rabok vére szétömlik az égen
Okos fej homlok párhuzamos a horizonttal
Vagy a beteljesült sors a hamu kékségében
Amíg prófétai a rakétaszó
És az élők a fény felé mennek

Profilok a szögletes arcok vagy lányak
Minden arc egy másik kísérője
Egy másik magány-tükör a lét értelmét tárja
A hajnal torzója termékeny kéreg
A reménytől szétolvad az azúr sápadtsága
Egy királyi arcú átfogó gyöngédségben
S az élők a kínálkozó ébredésben
Elvezetik tudatukat a jóság küszöbére
Ahol az ember legyőzi a varázst

Az utca dala

Részlet

Pierre Philibert



Mint lusta macska
Ébred a vasárnapi utca
És hátán ragyog a napfény

A sötét harangok kongása
Nem rombolja az alvók álmát
De sietnek a meghívottak

Kalpag és búzavirág
Járdára koppanó sarok
Kockás kabátok selyemkendők

Mindenki csak önmagára gondol
Unatkozik egy vak kutya
A bisztrók fölhúzzák a redőnyt

És játszik a tetőkön a fény

Burány Nándor fordításai

A „tóbai zendülés” hatvanadik évfordulójára

Végh Sándor

A múlt század kilencvenes éveiben és századunk első éveiben az úgynevezett agrárszocializmus a hőskorát élte Vajdaságban. A mozgalom mind szervezeti formáiban mind harci kiállításában csúcspontjához jutott. A bánáti harci megmozdulások a munkásmozgalomban általában, különösen pedig a mezei munkások mozgalmában fénylő pontként emelkednek ki és mindig említésre, és tanulmányozásra méltóak maradnak. Amit a szerbeleméri agrárszocialisták mutattak 1897-ben, a tóbai, nagyki-kindai és bókai földnélküliek 1898-ban, a magyarittebieiek 1904-ben, — hogy csak ezt a néhány megmozdulást említsem —, szebbnél szebb megnyilvánulásai voltak az agrárproletariátus forradalmi harcának gazdasági és politikai felszabadulásáért.

A »tóbai zendülés« bizonyára nem volt az agrárszocializmus hőskorának legfontosabb osztályharc-megnyilvánulása, de a legjelentékenyebb sem. Sajátosságainál fogva mindenesetre megérdemli, hogy részletesebben is foglalkozzunk vele, már amennyire azt a rendelkezésünkre álló adatok megengedik. Annál is inkább, mert ebben az évben, március utolsó napján volt hatvanadik évfordulója.

A mikor a pozsareváci békével 1718 júliusában a Habsburgok végleg felszabadították Bánátot a török uralom alól, ez a terület elhanyagolt, mocsaras és majdnem teljesen lakatlan volt. A felszabadított területet császári kincstári birtoknak nyilvánították. A meglévő néhány község lakossága kapott ugyan földet, de csak használatra, tulajdonjog nélkül, bizonyos jobbágyi és adófizetési kötelezettségekkel. Zömét nagykiterjedésű pusztákra és kisebb-nagyobb állami birtokokra osztották és bérbe adták. De akár bérbe adták, akár államilag kezelték meg kellett oldani a legfontosabbat: a munkaerő kérdését.

A hiányzó munkaerő kérdését a haditanács és a kincstár nem az országban lévő munkaerő áttelepítésével akarta megoldani, hanem új adóalanyok betelepítésével. Ezért telepítenek Bánátba elsősorban külföldről jött telepes jobbágyokat. Az első telepesek — németek — már 1717-ben jöttek, tehát a békekötés előtt, hogy utána még nagyobb számban jöjjenek. A XVIII. században néhány nagyobb szerb telepes csoport is érkezett, s 1690-es kiváltságlevelük alapján mint szabad parasztok telepedtek le.

A telepítésekkel párhuzamosan folyt a puszták és birtokok eladása nyilvános árveréseken. Az első ilyen árveréseket 1781-ben tartották éspedig két helyen: Bécsben árverezték a nagyobb kiterjedésű birtokokat és pusztákat. Temesvárott pedig, a tartományi kormányzóság-nál a kisebb értékűeket. Az eladás úgy történt, hogy a vevők a vásárolt földdel nemesi levelet is kaptak («donatio mixta»). Ilyen árveréseket kisebb-nagyobb időközökben az 1840-es évekig tartottak, de volt közben szabadkézi eladás is. Ily módon alakultak Bánátban a törökök kiűzése után az új földbirtokok és az új földbirtokos osztály. Az elárverezett birtokokkal együtt földesurat cseréltek a telepített hűbéres községek is, s továbbra is a birtok kötelékében maradtak.¹

Az idegenek telepítése a XVIII. század végén befejeződött, de még mindig nagy volt a munkaerő hiány és ezért az állam, is a földbirtokosok is továbbra is telepítenek, körülbelül 1840-ig, de most már hazai telepéseket. A magyar telepések legtöbbje Maroson túli vidékről jött a túlnépessé lett jobbágyfalvakból. A korábbi telepéseket mint jobbágyokat telepítették le, az utóbbiakat azonban már mint szerződéses földműveseket, bérlőket. Mégis voltak pénzbeli, természetbeni és munkaszolgáltatási kötelezettségeik a telepítést végző földesurak iránt, a kapott belsőleg: telek, udvar, kert, és a bérelt földek után is. Ebben az időben és ilyen körülmények között keletkezik többek között Tóba is, mint egy magánuradalomra telepített bérlőviszonyban lévő község.

A telepítésekkel kapcsolatban állapítsuk meg a következőket: Nem véletlenül történt, hogy a telepéseket eleinte mint jobbágyokat helyezték el, vagy ha mint szabadparasztkok jöttek, akkor hamarosan jobbágyokká tették őket, a későbbiek pedig csak mint bérlőket telepítik. Ez az akkori gazdasági viszonyokban leli okát és magyarázatát. A törökök kiűzése után az új földbirtokok feudális termelési viszonyok között alakultak, ezért a birtokokra telepített munkaerő is ennek a viszonyoknak megfelelően telkesjobbágyi kötött viszonyban került a birtokra. Néhány évtized múlva a helyzet változni kezdett, és a mi vidékünkön is észrevehetővé vált a tőkés termelési mód hatása. A birtokokon ez elsősorban az árutermelésben nyilvánul meg. Az áru és pénzviszonyok további terjedése azután fokozatosan odahatott, hogy a bánáti földbirtokokon is megkezdődött az áttérés a tőkés termelési viszonyokra. Az új termelés a-

zonban teljesen szabad és korlátlan, tehát polgári tulajdonjogot feltételez a föld birtoklásában. Ezért a birtokosok a XVIII. század végén, de különösen a XIX. században igyekeznek megszabadulni a birtokon élő és úrbéri jogokat (legeltetést, nádlást, faizást, gubacszedést,) élvező jobbágyaiktól oly módon, hogy fokozatosan megfosztják őket az élvezett földtől. Új munkaerőt pedig már csak szerződéses, bérlő viszonyban fogadnak, hogy az ne tarthasson semmilyen formában nem jogot az általa művelt földre. Ezek szerint nálunk a XIX. században a földbirtok, — noha itt-ott még találunk rajta feudális csökevényeket jóformán a legújabb korig — már kapitalista nagybirtok, de mindenestre határozottan az e század utolsó évtizedeiben, mert abban az időben már kizárólag csak bérmunkásokkal műveltetik.²

A kétféle telepítési módnak később még más, a telepésekre nézve életbevágóan fontos következményei is voltak. Amikor 1848-ban kimondták a jobbágyfelszabadítást és a jobbágyi kötelezettségek megváltását, s ezzel lehetővé tették, hogy a felszabadult jobbágyok volt jobbágytelkük tulajdonosává legyenek, a telepések második csoportja — a szerződésesek, a bérlők — nem kaptak semmit, mert őket nem tekintették jobbágyoknak. Így maradtak Bánátban 1848 után is teljesen föld nélkül a lázárközi, zsigmondfalvi, ernestházi, magyarcsernyei, németcsernyei, mollifalvi, aracsi, bikácsi, lukácsfalvi, kiskomlósi, kisoroszi és — ami bennünket most különösen érdekel — a tóbai telepések is.

Bánát agrárviszonyait a múlt század utolsó évtizedében az jellemzi, hogy még mindig elég sok a nagybirtok, uradalom. Ez különösen a tartomány középső részére vonatkozik, mert a volt kikindai kiváltságos szerb kerületben és a bánáti katonai határvidék területén a helyzet valamivel más-ként alakult. Itt bírt gróf Csekolics Endre 38 902 holdat, gróf Karátsonyi Jenő 17 000 holdat, Harnoncourt grófi család 21 631, Zurlo San Marco hercegné 12 000, gróf Nákó Sándor 8 000, báró Gerlici Ferenc 8 500, a Léderer testvérek 9 500, báró Csávosi Gyula 9 500 holdat stb.³ Itt volt a zágrábi érsek 10 000 holdas, a zágrábi káptalan 9 200 holdas, az auraniai (vráni) perjelség 10 400 holdas kötött birtoka is. Különféle erkölcsi tes-

tületek (községek, egyházak, bankok, jogi személyek) Torontál vármegye területének 16%-át birtokolták.⁴ A paraszt-ság számára ezek szerint kevés föld jutott, egyes községek számára pedig, amint már láttuk, éppen semmi.

Ha figyelembe vesszük, hogy az említett (és meg nem említett), nagybirtokok legtöbbször malmok vagy szeszgyárak, tejcsernók, kendergyárak, villanytelepek, ipari vasutak és hasonló üzemek is voltak, hogy jóformán ugyanezeknek a birtokosoknak a kezében voltak Bánát majdnem összes vasútépítő koncessziói, hogy az egyes városi ipari üzemekben is alapítók vagy részvényesek voltak, hogy soraikból regrutálódtak e terület összes szolgabírói és főszolgabírói, az alispánok és főispánok, és hogy a különben sem jelentéktelen erőket még szervezeten tömörítették is a Torontáli Gazdasági Egyesület útján, sőt, a falusi gazdakörök révén céljaik eléréseért még a közöpparasztokat is beszervezték, akkor nem vitás előttünk, ki tartotta kezében e vidék gazdasági és politikai hatalmát, kiknek voltak kiszolgáltatva Bánát mezőgazdasági munkásai.

A legsúlyosabb helyzetben azok a mezőgazdasági munkások voltak, akik a valamikori telepesközségekben laktak. Helyzetük súlyossága onnan ered, hogy az egész környéken csak egy munkaadó volt: a nagybirtokos, aki ezzel a különleges helyzettel mindig visszaélt, és a munkabéreket a létfenntartáshoz szükséges minimum alá csökkentette. A hetvenes-nyolcvanas években tűrhetőbb volt az agrárproletárok helyzete, mert a fejlődő kapitalizmus csatornázással, töltésemeléssel, vasútépítéssel munkaal-kalmat nyújtott a földmunkásoknak a birtokokon kívül is, és ezért a bérek úgy-ahogy elfogadhatók voltak. Az aratási rész például 1/12 volt, a kukorica megmunkálását feliből is kiadták. A kilencvenes években azonban a birtokon kívüli munkaalkalom már jóval kisebb, jóformán alig akad. Ez maga után vonta a mezőgazdasági munkabérek nagymérvű csökkenését. Az aratórész egy tizenegyedre, tizenötödre, sőt tizenhatodra is csökkent. A kukoricát pedig csak negyediből adták, itt-ott csak ötödiből! És hogy a helyzet még rosszabb legyen, kukoricát csak annak adtak művelésre, aki kötelezte magát, hogy minden hold kukorica után néhány napot robotol vagy pénzben fizet!⁵ Nem vitás: ez az okozója az agrárproletariátus hallatlan nyomorának, az ak-

koriban évenként tízezrekre kiterjedő kivándorlási mozgalomnak, nemkülönben a mezőgazdasági munkások mind öntudatosabb osztályharcának, az „agrárszocializmusnak”.

A városi munkásmozgalom hatására és vezetésével Bánátban már aránylag korán, 1880 körül, történnék kísérletek a falusi szegények, a „gatyások” szervezésére.⁶ Szervezett osztályharcról azonban csak a kilencvenes évek elejétől kezdve lehet szó. Ezekben az években, amelyek egybesznek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásával, találkozunk a bánáti falusi szegények komolyabb harci fellépéseivel. Ez a mozgalom, jóllehet a pártban általában, a földmunkások megszervezésének kérdése körül pedig még külön is frakciós harcok folynak, nem gyengül, sőt állandóan erősödik. Állandóan erősödik, hogy azután 1897-1906 között elérje forradalmi csúcstát, amely nemcsak azért forradalmi, mert valóban forradalmi helyzetet teremtett vidékünkön, hanem azért is, mert forradalmi módon ment a hivatalos szociáldemokrata párt agrárprogramján és nemcsak jobb munkafeltételeket, hanem földosztást is, tehát a kisajátítók kisajátítását is követelte.⁷

1897 tavaszán a nagybirtokosok és bérilők meg a mezőgazdasági munkások között nagy ellentétek támadtak. Az illegális földmunkás szakszervezetekbe szervezett bánáti falusi szegények kidolgozták munkafeltételeiket (aratórész tizenketted vagy tizennegyed, kukoricaművelés harmadából vagy feliből, stb.), de ezekről a feltételekről a munkaadók hallani sem akartak, mert: „hogy ha azokat a feltételeket teljesítik majd a földbirtokosok, melyeket a vendégzereplő szocialisták pontokba szedtek, akkor a munkásoknak határozottan nagyobb lesz a jövedelme mint a — szolgabíróknak”⁸. A munkások nem tágtítottak és nem vállaltak a birtokon munkát. Hasonlóan alakult a helyzet az ország más részeiben is. Nagyméretű földmunkássztrájk fenyegetett. Az uralkodóosztály igénybe vett mindenkit és minden eszközt, hogy a földmunkások mozgalmát letörje.

A belügyminisztérium központi nyilvántartást vezetett minden sztrájkjelőkészületről és intézkedett tartalék munkásokról. Mezőhegyesen egy külön erre a célra berendezett sztrájk-törő tábort létesítettek. A honvédpáncsnokságok

összeírátták a katonai szolgálatot teljesítő földműveseket, hogy sztrájk esetén mezőgazdasági munkára küldhessék őket. Hasonlóan cselekedett a közös hadsereg parancsnoksága is. A katonaság különben mindig kész volt, hogy a vármegye alispánjának megkeresésére azonnal karhatalmi századokat küldjön a kívánt községekbe. A Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület külön felhívással fordult a mezőgazdasági munkásokhoz és ugyanakkor sztrájktrórknek akarta felhasználni a délbánáti árvízkárosultakat. A csendőrség létszámát is felemelték, úgyhogy minden nagybirtokon, majorságban, telepességekben állandó csendőrrjárőrök cirkáltak. A nyers erőszakon kívül más módszerekkel is kísérleteztek: keresztnyész és rendőrszocializmussal akarták leszerelni a mezőgazdasági munkások osztályharcát. Vidékünkön ilyen munkálkodással Jeszenszki Ignác kikindai református lelkész tűnt ki, aki hosszabb agitáció után megkísérelte, hogy "hazafias és törvényes alapon" megszervezze a mezőgazdasági munkásokat, azaz, ilyen szervezetek létrehozásával a falusi dolgozókat kivonja az osztályszakszervezetek befolyása és irányítása alól és rendőri felügyelet alá helyezi őket. Keresztnyész és rendőrszocialista eszméit Jeszenszky írásban is terjesztette: 1897 június első napjaiban „Kialtó szó” címmel egy könyvecskét is nyomtatott — de eredménytelenül. A földmunkások gyorsan átláttak mesterkedésén.

Az egymást követő hatósági intézkedések azt bizonyítják, hogy az agrárszocializmus 1897 tavaszán mindjobban terjed. Május második felében Nagy Becskerek főtere furcsa képet mutatott. Majd minden reggel 4-500 embert számláló földmunkásküldöttségek fordultak itt meg a főispánt keresve, hogy előadják kívánságaikat, panaszaikat a munkabér kérdésével kapcsolatban. „Az utóbbi időben két dolog ismétlődik csökönnyösen Nagy Becskereken: az első és a szocialisták küldöttségei.”¹⁰ Elsőknek (május 21-én) a szerbelemérik jöttek Milosev Miladinnal az élükön. Náluk volt a mozgalom a legerősebb és a legszervezettebb. Kétszer is jártak a főispánnál. Őket követik a törökbecseiek, aradáciak, katalinfalviak, a klemek, lázár földiek, begaszentgyörgyiek és mások. A főispán majdnem minden esetben megígérte, hogy a munkások ügyét a maga ügyének tekinti, és eljár a munkaadóknál — de ez csak ígéret maradt.¹¹ A birtokosok továbbra

is kitarítottak éhbér-politikájuk mellett: „Munkások! A megyei gazdasági egyesület megvizsgálta ügyeteket, s azt tapasztalta, hogy tinektek a munkaadók immár oly nagy munkabéreket helyeztek kilátásba, melynél nagyobbat saját megrontásuk nélkül nem adhatnak. Ennek folytán óva intünk és figyelmeztetünk titeket, munkások, hogy jogtalan és túlzott követeléseitektől álljatok el, s fogadjátok el azon munkabéreket, melyeket a ti munkaadóitok tinektek már megígértek. A szorgalmas munkás ezen munkabérekkel gyarapodni fog, s csak a lusta nem boldogul!”

Ilyen körülmények között, pattanásig feszült helyzetben következett be június tizedikén az „eleméri vérengzés”. földmunkásmozgalom bánáti központja, Szerb-Elementer ebben az időben a legharciasabb, legforradalmibb helye. Az egykorú polgári sajtó azonban arról is beszámol, hogy Elementer kivül még sok községben voltak abban az évben kapálási, aratási sztrájkok vagy más megmozdulások. Megemlíti a sajtó Szerb-Aradácot, Nagy-Jécsát és Kis-Jécsát, Billédet, Gyertyámot, Tomasevácot, Mokrint, Magyar-Padét és Szerb-Padét, Bocsárt, Topolyát, Nagy-Bikacsot, Valkányt, Magyar-Ittebét, Török-Becsét, Kumánt, Melencét és Tordát.

A mozgalom letörése az eleméri események után is az erőszak módszereit alkalmazták, de a mozgalom leszerelésére is gondoltak különféle engedmények útján. Ezek közé tartozik egyes nagybirtokok parcellázásának gondolata. A Bánffy-kormány akarja megvásároltatni és parcelláztatni a nagybirtokok egy részét, hogy a földnélküliek hosszúlejáratú kölcsönök segítségével földhöz jussanak. Hogy hogyan „segítették” ezek az „önzetlen” bankműveletek a parasztságon és földnélkülieken azt elképzelhetjük.¹² Engedménynek tekinthetjük „a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról” szóló törvényjavaslat néhány paragrafusát is. Ezt a javaslatot a munkásmozgalom nyomása következtében terjesztette a kormány az országgyűlés elé. Vivmányt jelent például a javaslat 10. és 35. paragrafusa, mert kimondja, hogy a részmunkás munkabérét minden szerződésben súlyban is meg kell állapítani, vagy készpénzben, és a munkás a munka befejezése után választhat, hogy a kifizetés melyik mód-

ját óhajtja. Biztosítás volt ez rosszmérszetű földek művelése esetén: ha kicsinek találta a részt a munkás, súlyban vagy pénzben kérhette munkadíját. Vívmány volt az is, hogy a törvény megtiltotta a munkabér kifizetését szeszitalokra, árura szóló utalványokkal, amelyek csak a munkaadó üzleteiben vásárolhatók le (jancsibankók). Kedvező volt a 33. paragrafus intézkedése is, hogy a munkaadó az idegen községből szerződött és munkaközben megbetegedett munkást nyolc napig köteles gyógykezeltetni és gondoskodni róla. Megszüntette végre a törvény a mezőgazdasági munkásokat annyira kiszákmányoló csökevényt: a megművelésre, kapálásra. aratásra, kapott föld utáni robotot.

De habár engedményeket is tartalmazott, a törvényjavaslat legtöbb paragrafusa mégis a dolgozók ellen irányult. A büntető határozatok között például kimondja, hogy 60 napig terjedő elzárással és 400 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő az, aki a mezőgazdasági munkások, napszámosok és cselédek között összejövetelt tart, azon részt vesz, annak céljaira helyiséget enged át, bérmozgalmat vagy sztrájkot szervez (65. §). A munkások ellen irányultak azok a rendelkezések is, amelyek tág lehetőséget nyújtottak a munkaadónak a munkás elbocsátására, különösen ha részt vett a 65. §-ban megtiltott cselekedetekben. Legsúlyosabb volt a tervezetnek az a rendelkezése, hogy minden munkásnak munkás-igazolvánnyal, könyvecskével kell bírnia, melybe a munkaadó vagy községi jegyző köteles bejegyezni kinél és mikorra szerződött a mezőgazdasági munkás. Elbocsátáskor kötelezően be kell jegyezni az elbocsátás okát, különösen ha az ok a munkásmozgalmában való részvétel. A munkakönyvek bevezetése tehát munkanélküliségre ítélte a szervezett munkásokat, a szocialistákat és ezért a földmunkások legtöbbjéből a könyvecskék bevezetése nemcsak elégedetlenséget, hanem ellenállást is váltott ki.

A szociáldemokrata párt földmunkás pártfrakciója 1897 december 25—27-én Budapesten földmunkás kongresszust tartott. A napirend nyolcadik, utolsó, pontja a már említett törvényjavaslat megvitatása volt. Mind a beszámoló (Csizmadia Sándor), mind a vita legkevényebben elítélte Darányi miniszter törvényjavaslatát, mint munkásellenest. Legélesebben a munkakönyvek bevezetése ellen tiltakoztak. A tiltakozó határozatban a következőket is olvashat-

juk... „ez a törvényjavaslat, amit a kormány ez ügynek szabályozására az országgyűlés elé terjesztett, nemcsak, hogy nem alkalmas arra, hogy a mezőgazdasági munkások és napszámosok helyzetét javítsa, hanem éppen ellenkezőleg, helyzetüket súlyosbítja, valóságos rabszolgákká süllyeszti őket, és oly állapotokat van hivatva teremteni, melyeket bizonyára maguk a munkaadók sem fognak megköszönni, de legkevésbé fogadhatják el ezt a javaslatot a munkások, mert nem ismerhetik el sem a kormánynak, sem a törvényhozásnak azt a jogát, hogy ilyen, a még közép-kor igényeit sem igen kielégítő törvényvel avatkozzanak bele a munkások jogviszonyaiba... Ha azonban tiltakozásunk és a törvényhozók igazságszeretetébe helyeztet eme várakozásunk dacára a javaslatból törvény válna, akkor Magyarország mezőgazdasági munkásai és napszámosai tudni fogják, mi a kötelességük és érdeme szerint fogják ezt a törvényt tisztelni”.¹⁴ Mégis a javaslatból 1898 elején törvény lett „1898: II. törvénycikk a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról” címmel.¹⁵ Ezzel egy időben megkezdődik a mezőgazdasági munkások harca a terepen e törvény és az általa előírt munkakönyvek ellen.

A 222 házat és 1762 lakost számláló Tóba alapításától kezdve földnélküli telepes község. Egész határa. 7049 hold, mindig teljes egészében a szenthubert-tóbai uradalomé volt. A XVIII. században az uralom a gróf Zichy-Ferraris család tulajdona, majd vétel útján Chambord herceg francia trónkövetelője lett. A zendülés idejében Chambord örökösének, a bourbon-pármái hercegnek birtoka.¹⁷ A tóbiaiak tehát földnélküliek, munkaalkalmat számukra kizárólag csak az uradalom nyújthat. Kaptak is minden évben munkát, természetesen olyan rossz feltételekkel és kötelezettségekkel, hogy a keresetből ritkán futotta egész évre. Emiatt majdnem minden évben kölcsönökre szorultak, hogy valahogy megélhessenek az újj. Kölcsönt persze csak az uradalomtól kérhettek, és rendszerint kaptak is. Így azután kétszeresen is az uradalomtól függtek és évről-évre kénytelenek elfogadni a munkafeltételeket, mert élniök is kellett, meg az adósságot is le kellett dolgozniök. Erről a viszonyról akarták aztán elhítni a tóbiaikkal is, másokkal is, hogy a nemeslelkűség

netovábbja: „Ezidén télen pedig atyai módon gondoskodott az uradalom azokról, kik nem voltak képesek kenyerüket megkeresni, három vagon búzát bocsátván az inségesek rendelkezésére.”¹⁸

Az 1898. év eseményei megmutatták, hogy a tóbaiakkal ezt nem lehetett elhitetni. Sok évtizedes tapasztalatuk velük is megértette, hogy helyzetükön csak osztályharcra segíthetnek, és mi sem természetesebb, mint, hogy a kilencvenes évek agrárszocialista mozgalmaiba a tóbaiak is bekapcsolódtak. Ha 1897-ben nem hallunk róluk sokat az elsősorban onnan van, hogy abban az évben a mozgalom élén Elemér és Valkány áll, és a legtöbb adatot ezekről őriztük meg, de annál többet tudunk róluk 1898-ban, amikor ők veszik át a vezetést és kiállnak az első harci sorba.

Mint már annyit, a tóbaiak 1897–98 telét is a legnagyobb nyomorban töltötték. Az elmúlt évben is olyan alacsony munkabérért voltak kénytelenek dolgozni, hogy a kereset a tél végéig sem volt elegendő. Így következett be a tavasz, és az elégedetlen tóbaiak, a tavaszi munkavállalásra készülve, több megbeszélést tartottak, hogy megállapítsák milyen munkabéreket kérjenek az uradalomtól, és hogy közös állást foglaljanak az 1898: II. törvénycikk ellen, melyről tudjuk, hogy írott szerződésekhöz köti a munkavállalást és elrendeli a decemberi földmunkáskongresszuson már kifogásolt munkakönyveket. A tóbaiak úgy határoztak, hogy nem írnak alá semmilyen szerződést, és munkakönyveket sem váltanak. Az uradalom azonban ragaszkodott a törvény utasításaihoz, mert azok neki kedveztek és nem volt hajlandó egy munkást sem alkalmazni, sőt, hogy kényszerítse az embereket, kihasználva nyomorúságos helyzetüket beszüntette az ételkészítőkölcsönöket, előlegeket.¹⁹

Március 29-én a tóbaiak gyűlést tartottak a temetőnél, és elhatározták, hogy egy nagyobb küldöttséget menesztenek az uradalmi ispánhoz, hogy számukra munkát és ételmiszert kérjen, és kieszakozolje, hogy az uradalom adjon mindenkinek munkát, akár van munkakönyve, akár nincs — de nem kaptak sem ételmiszert, sem munkát, sőt az újsághírek szerint az ispán csendőrséggel és katonasággal fenyegetőzött. A helyzet ilyen alakulása óriási felháborodást és elkeseredést keltett a faluban. Úgy látszik ekkor határozták el, hogy úgy cselekszenek, mint az elemérik egy évvel ezelőtt: az erőszakra erőszak-

kal felelnek. Mégis, mielőtt megtették volna az utolsó lépést, még egy békés közvetítéssel kísérleteztek; a községi bíró egy négytagú küldöttséggel az ispánhoz ment, hogy valahogy engedékenységre bírja — de hasztalan. Az uradalom kitartott a magaszabta feltételek mellett, és mivel tudta, hogy ez hogyan fog hatni a falu éhező népére, értesítette a csendőrséget, hogy a munkások egy része fenyegetőzik!²⁰

Harmincegyedikén a községben mindenki talpon volt: az éhség könyörtelen — és ugyanilyen az éhséget okozó uradalom is —, cselekedni kell! És éppen ezen a reggelen, amikor már csak egy szó hiányzott, hogy a tóbaiak cselekedni kezdjenek, az uradalmi ispán fenyegetőzése valóra vált: Emilia-majorból négy csendőr jött le a faluba. Az ispán nemcsak, hogy nem ad ennyivalót és munkát, hanem még a csendőröket is rájuk küldi — ez már több volt, mint amennyit elbírtak, és az egyik fiatalember, Kanász Antal, odakialtott a csendőröknek: „Várjatok csak, betyárok, ma még veletek is leszámolunk!” Kanászt azonnal „beidéztek a községházára”, azaz letartóztatták. Társai azonban utána mentek és követelték szabadon bocsátását. Valószínűleg többeket letartóztattak és a tóbaiak valahány elvtársuk szabadon bocsátását követelték, mert egy júniusi cikkében, amikor a vádirat elkészítéséről ad hírt, a „Torontál” ezt írja: „A felízgatott tömeg ki akarta szabadítani néhány letartóztatott társát”...

A csendőrök nem voltak hajlandók a tóbaiak kérését teljesíteni, és erre a fegyvertelen nép pusztá kézzel megtámadta őket. Nyolcan-tizen a község háza tanácstermében tartózkodó csendőrökre vetették magukat. Az egyiket rövid dulakodás után leszúrták, a másik hármat könnyebben megsebesítették. Mégis, a jól felfegyverzett csendőröknek sikerült puskatűzzel kiszorítani a támadókat a szobából és eltorlaszolni az ajtót. Közben kocsiján a község házára érkezett az ispán, aki remélte, hogy a csendőrök megjelenésére a nép nagyobbik része most már hajlandó lesz aláírni a szerződéseket, és kiváltani a munkakönyvecskéket. Szerencséjére a csendőrökkel elfoglalt nép csak akkor vette észre, amikor már a község háza elé ért, és így be tudott menekülni a csendőrökhöz, amikor néhányan „húzzátok le” és „agyon kell ütni” kiáltások kíséretében el akarták fogni. Valaki félreverte a harangot, úgyhogy

az egész falu népe a községháza felé sietett. Egy tisztviselőnek sikerült megszöknie és értesítenie a járási (zsombolyai) főszolgabíró, ez azonnal jelentést tett az alispánnak, majd nagyobbszámú csendőr kíséretében Tóbára indult. A nép közben folytatta a csendőrök ostromlását. A csendörgolyóktól többen elesetek, azaz súlyosabban vagy könnyebben megsebesültek.²¹ Mivel valószínű volt, hogy a csendőrök hamarosan segítséget kapnak, a tóbiaiak is segítség után néztek, és lovasküldöncöket menesztettek segítségért a szomszédos községekbe. A küldöncök eredményes munkát végeztek, mert a kikindai főszolgabíró sürgőnnyel jelentette a vármegye alispánjának, hogy Basahídról és Topolyáról számos ember a tóbiaiak segítségére indult. A zsombolyai főbíró is jelentette az alispánnak, hogy „Tordáról a nép erősen tódul Tóbára.”²²

A vármegyei hatóságok mindent megtettek, hogy a „tóbai zendülést” minél gyorsabban elfojtsák. Tóba felé vezető utakat csendőrség szállta meg. Tóbára, Tordára, Emilia-majorra, Kis-Oroszra, Magyar-Csernyére, Szerb-Csernyére és Német-Csernyére katonaságot küldtek: Nagy-Kikindáról lovasságot, Nagy-Becskerekéről gyalogságot. Tóbát egy szakasz csendőr, két század lovasság és egy század gyalogság szállta meg.²³

Közép-Bánát megint hadszíntérré vált. Valóban harc volt ez: a mezőgazdasági munkások, az agrárszocialisták legélesebb osztályharcra elnyomói és kizsákmányolói ellen. Valóságos polgárháború ez, melynek lángja hol az egyik, hol a másik községben csap magasabbra, de mindenütt ég.

A nagyszámú katonaság és csendőrség kivezénylése meghozta a maga eredményét. Estig a katonai táborokká átalakított falvak lecsendesedtek, és a szolgál- és vizsgálóbírók a katonai és csendőrkarak-hatalom segédkezésével megkezdték a hetekig, sőt hónapokig elhúzódó vizsgálatot. Tóbán és Magyar-Csernyén kint maradt a katonaság a vizsgálat befejezéséig. Közben a lakosságot elővezették, kihallgatták, vallatták, zaklatták, hogy végül jónéhányukat bekísérjék a nagykikindai törvényszéki fogházba. A kikindai törvényszék vizsgálóbírója még augusztusban is járta a falvakat, nyomozott és adatokat gyűjtött a tóbai zendüléssel kapcsolatos szocialista megmozdulásokról.²⁴

Majdnem hét hónapig folytak az előkészületek, míg végül október 25-én a

kikindai büntetőtörvényszék megkezdte a fő tárgyalást. Az államügyész 42 tóbai lakos ellen emelt vádat: Kaslik Pált szándékos emberöléssel vádolta, 41 társát pedig részben emberölési szándékkal, részben hatóság elleni erőszakkal. Mivel a vádlottak legtöbbször ellen nem lehetett terhelő adatokat felhozni és a vádat tényekre alapozni, az államügyész több mint 300 tanút vonultatott fel. Mint ilyen esetekben már szokásos volt, főtanúként a csendőröket és az uradalmi alkalmazottakat vonultaták fel. Mivel pedig még így sem lehetett súlyosabb terhelő adatokat felsorakoztatni, a vármegyei földbirtokosok kivánsága pedig az volt, hogy az ítélet legyen szigorú, megtorló és intő, az ügyész előterjesztette, hogy a törvényszék a vádlottakat ne csak a tényleges következményekkel terhelje, (mert a legsúlyosabban megsebesített csendőr is 14 nap alatt felgyógyult, tehát csak könnyebben sebesült meg), hanem emberölési szándékkal is, mert azokkal az eszközökkel, amelyekkel a csendőröket megsebesítették, embert is lehetett volna ölni!

Hat napig tartott a vádlottak és tanúk kihallgatása, majd néhány napi tanácskozás után a bíróság november negyedikén ítéletet hirdetett. Negyvenkét vádlott közül huszonkettőt bizonyítékok hiányában felmentett, húszat pedig bűnösnek talált és elítélt. Kaslik Pált, a fővádlottat a bíróság bűnösnek mondta szándékos emberölés, hatóság elleni felkelés, lázítás és súlyos testi sértések elkövetése miatt, és ennek alapján tizenhárom évi börtönbüntetésre ítélte. Takács Péter Mátyás egy évet kapott hatóság elleni erőszak és lázítás címén. Hasonló indokolással ítelték Ürdög Mihályt tíz, Kanász Mátyást kilenc, Gombár Józsefet, Fehér Györgyöt és Tót Istvánt pedig nyolc hónapra. A többi elítélt az „elkövetett kihágásért” (hatóság elleni erőszak) négy, azaz három-három havi fogházat kapott, és pedig Szántó Mihály, Korom János, Fehér József, Molnár Istvánné, Sági István, Kuruc József, Sági János, Zsizsik Andrásné, Budai János, Tót Antal, Kundi Bálint és Zs. János. Magától értetődik, hogy az államügyész az ítéleteket túl enyhének találta, és súlyosbításért fellebbezett.²⁵ Az elrettentő példa megvolt. Tanulhatnak belőle a szocialisták. Így jár mindenki, aki a földbirtokosok munkásnyűző politikájával és csendőriekkel szembe mer szállni!

A mezőgazdasági munkásokat azonban most sem lehetett terrorral megfélemlíteni. Négy nappal a tóbai zendülés után, amikor még az egész vidék olyan volt, mint a katonai tábor, vagy mint az ellenségtől megszállt tartomány, a kikindaiak is megtagadták a munkáskönyvek átvételét. A rendőrszocialista Jeszenszky ekkor munkásgyűlést tartott — mintegy ezer jelent meg és Wachtel Leó rendőrkapitány segítségével, meg akarta magyarázni, hogy az 1898: II. törvénycikk rendelkezései nem munkásellenesek. A gyűlésen három munkás is felszólalt (Tornik Mirkó, Ilijin Szvetozár és Vukoszávlyev Vászsa), de ők nem a törvényt méltatták, hanem a munkás-ság nyomorát és jogfosztottságát tették szóvá. Érdekes a gyűlés epilógusa, mert nagyon is rámutat a kikindaiak hangulatára a tóbai események után: egy munkáscsoport, gyűlésről hazatérőben, találkozott néhány nagygazdával és birtokossal, összeszólalkozott velük a kukoricarész körül és kettőt közülük alaposan elvert.²⁶

Azzal az indokolással, hogy a szocialista mozgalmak az utóbbi időben az eddigieknél veszélyesebb méreteket öltöttek és hogy újabb lázítás könnyen erőszakos kilengésekre vezethet, a belügyminiszter megtiltotta a munkásosztálynak május elseje megünneplését bármilyen formában is.²⁷ Mégis május elsején reggel Kikindán mintegy hatszázan tüntettek a városháza előtt, kenyeret és munkát követelve. Mivel a városi rendőrség és a kéznél lévő csendőrség nem tudta feloszlalni a tüntető tömeget, a

városban állomásozó harmadik huszárezred egyik százada lovasrohamot intézett a nép ellen, és így sikerült szétverni a tüntetést.²⁸

Ugyanaznap délután az osztályöntudat harcos példáját mutatják Bóka és négy Bóka környéki község mezőgazdasági munkásai. A terror ellenére is él bennük Szerb-Elemér és Tóba eszméje. A módosi főszolgabíró, aki arról volt nevezetes, hogy a munkásmozgalommal szemben az erős kéz politikáját képviseli, a miniszteri rendelet alapján külön is megtiltotta május eiseje megünneplését. A bókai és Bóka környéki földnélküliek mégis úgy határoztak, hogy piros zászló alatt megünneplik a munkásosztály nemzetközi harcos ünnepét. Össze is gyűltek délután háromra, és kibontott vörös lobogóval elindultak Bóka utcáin. Hamarosan azonban szembe találok a főszolgabíróval és egy szakasz csendőrral. A tüntetők a főbíró parancsára sem voltak hajlandók átadni a vörös lobogót, erre az egy csendőrt küldött érte, de a munkások a lobogójuk után nyúló csendőrt leütöttek. Csendőrsortűzek követik most egymást, de a munkások nem vonultak vissza. Csak este szélednek szét, amikor Becske-rekről már befutott a katonákkal megarkott különvonat.²⁹

Így követi Tóbát Kikinda, majd Bóka és környéke és még sok bánáti falu. Az agrárszocialisták nagy áldozatok árán feltartóztathatatlanul haladnak céljuk: a földosztást, a kisajátítók kisajátítását végrehajtó szocialista társadalom felé.

JEGYZETEK

¹ Jankó Ágoston: *Torontál vármegye földbirtokviszonyai*, 1910, I. rész.

² Lőrinc Péter: *A nagy póri pör*, Noviszád, 1950, 8. oldal.

³ *Torontál vármegye monográfiája*, Budapest, 1912, 211–218. oldal.

⁴ Jankó Ágoston: *Torontál vármegye földbirtokviszonyai*, 1910.

⁵ Arpad Lebl: *Sindikálna borba agrarnog proletarijata*, Beograd, 1954, 35–38. oldal.

⁶ *Ugyanott*, 49. oldal.

⁷ Lőrinc Péter: *A vajdasági munkásmozgalom szocialista szakasza*, Újvidék, 1953, 13. oldal.

⁸ *Torontál*, 1897, 118. szám.

⁹ *Torontál*, 1897, 139. szám.

¹⁰ *Torontál*, 1897, 121. szám.

¹¹ „Taras-Elemér, 1897” doboz, bírósági főtárgyalás jegyzőkönyve.

¹² *Torontál*, 1897, 139. szám.

¹³ J. Á. idézett műve, IV. rész: „Nem helyeselhetem az egyes pénzüzetek eljárását, amelyek valóságos hajszát rendeznek a kis emberekre, hogy a birtokokat, amelyeket spekulációs céljaikból vettek meg, ezeknek a nyakába varrják”... „A parcellázás ma olyan kereskedelemmé fejlődött, amelyben a közvetítők nagy összegeket keresnek a földszomszjas kisbirtokosoktól és földnélküliektől”.

¹⁴ T.-E. dobozból; a kongresszus rendőri jegyzőkönyvéből.

¹⁵ A cikkben említett törvények és idézései a Magyar Törvénytárból (Corpus Iuris Hungarici) valók.

¹⁶ Az 1910. évi összeírás adatai.

¹⁷ *Torontál vm. monogr.*, 123–124. oldal.

¹⁸ *Torontál*, 1898, 75. szám.

¹⁹ *Ugyanott*.

²⁰ *Torontál*, 1898, 75. szám.

²¹ *A Torontál 244. számban* arról ír, hogy a csendőrgolyók négy polgári személyt megöltek és sokakat megsebesítettek. Tót István munkás állott mellette hónapokig feküdt a zombolyai kórházban — végül hatóság elleni erőszak címen elítélték 8 hónapra.

²² *Torontál*, 1898, 73., 74. szám.

²³ *Ugyanott és 75. számban* is.

²⁴ *Torontál*, 1898, 195. szám.

²⁵ *Ugyanott*, 251. szám.

²⁶ *Ugyanott*, 78. szám.

²⁷ *Ugyanott*, 94. szám.

²⁸ *Ugyanott*, 99. szám.

²⁹ *Ugyanott*.

Az emésztő kéj fölött: hősi frigiditás

Bori Imre

NÉMETH LÁSZLÓ: ISZONY. BUDA- PEST, 1957

I.

Tíz éve jelent meg első kiadásában Németh László regénye, az *Iszony*. Ez a viharokkal és válságokkal telj tíz év sem tudta csökkenteni vagy megtagadni a regény értékeit, bár Magyarországon éppen ebben a tíz évben nemcsak az életnek addig megszokott rendje változott meg, hanem az irodalomról, az irodalmi értékekről alkotott felfogás is. Az új csapás, amelyen a magyar regényirodalom elindult, a szocialista realizmus útját jelenti. Egy kánont és egy dogmát, amely nemcsak új világ- és irodalomszemléletet ígér, hanem új életet is, amely merőben más, mint az addigi volt.

Németh László regénye, bár tartalmánál és előadásmódjánál fogva sem sorolható ebbe az irodalmi áramlatba, szépen példázza azt a már közhelyszerű tényt, hogy a valóban jó alkotások, értékes művek elszakadnak koruktól és alkotójuktól, a maguk külön, önálló életét élik. Ezzel magyarázható, hogy tíz év után most elkerült hozzánk is, és könyvkereskedéseinkben üdvözölhetjük, tegyük hozzá, a felfedezés örömeivel. Mert kétségtelen, hogy a felszabadulás utáni magyar regényirodalomnak egyik legjelentősebb, legértékesebb alkotását kaptuk ebben a regényben.

Lerombolt elméletének romjain a leghiggadó Németh Lászlónak, aki a világ ábrázolását a világ megjavításáért áldozta fel, mégis maradt egy vigasza: szépirodalmi alkotásai. A szép számban írt drámák és regények cáfolhatat-

lanul vallanak írójukról, és a korról is, amelyben fogantak. És Németh László legnagyobb ellenségei is kénytelenek elismerni ezt a tényt. Nem véletlenül, a magyar társadalom viharában hajótörést szenvedett író, csupán szépirodalmi műveivel léphetett a vihar szülte új világba.

Ugyanakkor az is igaz, hogy a magyar hivatalos irodalompolitika az elmúlt tíz évben igyekezett kiradírozni Németh László életművét az irodalmi köztudatból, és csak gyökeres változások után, az 1956-os év erjedését követően, juthattak el könyvei újból az olvasóhoz. Az Égető Eszter ekkor jelentette meg, és ekkor került új kiadásban a közönség elé a Gyász és az Iszony című regénye, valamint történeti drámáinak gyűjteménye, az év pedig a társadalmi drámák két kötetét is megérlelte.

II.

Az Iszony két izgalmas problémát tár az olvasó elé. Az egyik: mit árul el a könyv az alkotójáról; a másik pedig, milyen élményanyaggal bővíti ismereteinket a magyar társadalomról. Végső fokon tehát, az író és élménye viszonyát vizsgálhatjuk ebben a kifűnő alkotásban.

A regény egyik legszembevetőbb jellemvonása, hogy az író itt is kedvenc témának bírdomájában jár. Nem lehet véletlen, hogy Németh László regényeiben állandóan és jellemzően felbukkan egy olyan típusú nő, aki emberi természetében hideg, magános, lelki veretében pedig nagy áldozatvállalásokra edzett, éppen testi alkata miatt. Amióta Németh László szépirói munkássága, a fiatalkori olvasási láz után immár másodszer is, érdeklődési körömbé csapott, tanulmányainak szövetében keresem a kulcsot szépprózájának megértéséhez, és állandóan körözzök tanulmányai körül. Németh László tanulmánykötetében találjuk meg (Minőség forradalma, V—VI. kötet, 249. oldal) tanulmányát és vallomását Sophoklerről. Ez a naplószerű feljegyzés-sorozat a bölcsője Németh László eszményeinek. Itt találjuk meg a vallomását Elektráról is, a szívéhez közelálló nőről. akit egy másik helyen idősebb nővérének nevez. Ilven mondatok áradnak az Iszony hősnője és szerzője felé: »Elektrát azonban nem a dráma csinálja; ő készen lép bele: mintha a költő szívének poklából lépne ki«. Azután itt van még egy hosz-

szabb idézet ebből a naplóból: »Micsoda nővér! Emberiességében embertelen; kötelességtudásában már-már rút és visszataszító, nőietlensége mélyén fájdalomosan nő. Egy életet adott egy kötelességért (egy kötelességért vagy egy indulatért), szilárd, mint egy erkölcsi törvény, de a természetünkön túlnőtt erkölcs befelé fordult szögei sebzik... Mi ez? Erkölcs vagy az erkölcs önkéntelen kritikája? Hősnő vagy szörny? Az emberben sok ember van; egész menny és egész pokol. Az én poklom mélyén Elektra ül.« — Azután ismét Elektrával kapcsolatban: »Volna valami zavaros ebben a két nőben (Antigoné és Elektra); valami analizálható abban a hideg szerelemben, melyet ébresztettek? Nőieségük kemény és csillogástalan... mindnyájunknak nővérei s ha sorsuk egy férfi karjába veti őket, ott is nővérek maradnak.« És idézetünket lezárva, íme, a mondat is, amely talán legjobban jellemzi az Iszony hősnőjét: »Az emészto kéj fölött: hősi frigiditás.«

Íme a hajlam gyökere, a vonzalom magyarázata. Egy-egy íróban talán éppen az a legjellemzőbb: milyen hősök állnak szívéhez legközelebb. Németh László regényében az embalgériát a környezete szülte és a magyar társadalom, de az Iszony hősnője Németh László természetének édes gyermeke. Ezt a regényt meg kellett írnia, hiszen a női ideál, amely itt márványbafaragva megjelenik, a szerzőben legalább tizen-nyolc évig érlelődött. Alakja a harmincas évek kezdetén fogant meg, a Sophoklest-olvasó íróban Nem véletlen, hogy amikor az Iszony lapjain megjelenik és elkezdi lánykora és férjhezmenetele történetét mesélni, ő is éppen tizennyolc éves. S a regényben nincs visszaút a múltba. A hősnő kialakultan, teljes emberi és lelki mivoltában jelenik meg. Itt van a magyarázata, hogy az író miért nem fejlődésében ábrázolja hősnőjét.

Amikor Elektra indulatainak és természetének szövetét szedi szálaira és mindegyik egy regényhősnőjébe szövődik bele, az író akaratlanul is önmaga természetének a kórképét rajzolja meg. Amikor ezek a hősnők, természetük nem hétköznapi volta miatt, így vagy úgy magukban találják magukat a magyar társadalom múltjának életrendjével, a dac villámaint csíholja ki összeütkezésük. Többletük van és ez a többlet elsősorban a szenvedések vállalásában és hősi türelésében nyilvánul meg. Szinte vonzzák a csapásokat. Mint vil-

lámhárítók magasodnak az emberek fölé. Az ő lelkük többet elbír, edzettebbek, a szenvedésben érzik magukat jól. A társadalom hétköznapijaitól való elkülönülésükből táplálkozik ez a büszkeség, amely dacból és keménységből kovacsolódott. Érdekes az, hogy Németh László csak nőkben tudta meglátni ezt a tulajdonságot. A férfiak és a közepeszerű nők regényeinek egy-egy hősnője körül a hétköznapi világ rendjét élik. De a kiválasztottak, a ferde lelki beállítottságuk folytán emberi többlettel rendelkezők: kitaszítottágukban, különállásukban is képesek az áldozatváltásra. Ők éppúgy mernek áldozatot vállalni, mint alkotóik is, mert éppúgy különállanak és szembehelyezkednek a világrenddel, mint ahogy Németh László is szembehelyezkedett. A sorscsapások már nem is csapások, mire hozzájuk elérnek: inkább balzsam a lelküknek. Mint a viharadarak, ők is akkor érzik jól magukat, amikor legmagasabbra csapnak körülöttük a hullámok. Hiszen az acélt izzó hőben és rideg hidegben edzik! Németh László a görögségben, külön pedig Sophokles hősei között, otthonára talált. Így lesznek regényhősei Elektra és Németh László édes gyermekei.

A másik ide kapcsolódó kérdés, hogy miért éppen az Izszyban tudta Németh László megvalósítani és megteremtteni az »ernésztő kéj fölött: hideg frigiditás« női eszményképét. Véleményem szerint itt a hanesúly inkább a hősnő van, mint a frigiditás. Az írót a szenvedések éppen abban az időben kezdték ki, amikor ezt a regényét hordta és hősnőjével elmélkedett. A háború végével Magyarország is lényegében véget ért a magyar birtokos középosztály uralma. Új kort leteleztek a Pestet romboló ágvúk hangjai és beleszóltak Németh László élményeibe is. A pusztulás pedig mindig a patológiai tüneteket váltja ki első sorban. Az ő hősnője éppen ezzel a patológikus jelleggel, hősi sorsvállalásának merészességével, szinte embertelen embersérgével emelkedhet ki a magyar társadalomnak ebből a Szodomáiból. Ebben a korban a magyar középosztályt belülről csakis így lehetett már ábrázolni, főleg ha az író a hibákban az erénvnek némi visszfényét is meg akarta csillagítani. Így az Izszy egyszerű vád- és védőbeszéd is. Ha mások nem is, de a Kárász Nellik természete túléli osztályuk pusztulását is, mert mernek áldozatot vállalni, és ki mernek szakadni osztályukból, erkölcsük és

akaratauk révén különbek lehetnek, mint a többiek. A hősnőt ez a minőség tette ilyené, a benne lakozó démonok úzik értékeinek megmutatására. És éppen ez Németh Lászlónak a legintimebb eszménye is: a minőség forradalma. Csak az az íjesztő ma már, hogy Németh László minőségének ilyen embertelenül nagy áldozat az ára.

III.

Nagy Péter a háború utáni magyar regény fejlődését összefoglaló könyvében (Új csapáson) így ír Németh László regényéről: »... de még idetartozik e korszak legjelentősebb magyar regénye is, Németh László Izszya. Egy pszichikai állapot rendkívüli tehetségű, magával ragadó, tüzetes leírása, mely az olvasót egy pillanatra sem bocsátja ki varázsából: mindez azonban oly szűk társadalmi bázison zajlik le, az frót annyira a lélektani probléma, s annak nem társadalmi okai és kihatásai igazgatják, hogy ez az írás jelentőségét — minden művészi értéke ellenére — jelentősen lecsökkenti.« Mi természetesen csak részben fogadhatjuk el Nagy Péter ítéletét az Izszyval kapcsolatban. Mert e műben nemcsak egy pszichikai állapot klinikai rajzát látjuk, és társadalmi alapját is szélesebben értelmezzük, mint az idézett tanulmány szerzője. Ellenben bátran követhetjük az ő gondolatmenetét.

Kárász Nelli kétségtelenül frigid nő. Nem szereti és nem kívánja a férfiakat, a szerelem minden egyes aktsa inkább áldozathozatal, mint gyönyörűség neki, fájdalom, amelyben mindig önmagát kell feláldoznia a szerelem oltárán. Izszyt és undort érez a szerelem iránt. Valódi aggszűz természet, akit a sorsa a házasság viharába úz. Ilyen esetben az orvos tudja, mit kell gondolnia. És Németh László regényében tüzetes leírását adja ennek az állapotnak. De maga a leírás nem pusztán cél, hanem kiindulópont, lehetőség, hogy még egy se reg dolgot is közölhessen. Ez a patológikus állapot csupán a mondandóval hordozója és a keletkező konfliktusok lehetősége, de nem maga a regény. Igaz ugyan, hogy az így megválasztott hőstípus osztályokon felülálló, hiszen a betegség-tünetek nem kapcsolódnak szorosán az emberek társadalmi hovatartozásához. De a környezet, a levegő, a hősnőt körülvevő emberek valamennyien társadalmilag pontosan meghatározottak. Így a hősnő is. És ekkor már

magá a patológiai állapot másodlagos szerepet kap a regény egészében, sőt társadalmi jegyeket vesz fel.

Íme azonban egy idézet a regényből: »... de hisz akkor én nem vagyok normális. Nem, valóban nem voltam. Hogy miért: ezt nem tudnám megmondani. Az orvosoknak, gondolom, van erre valami elméletük. Hibásak a hormonjaink. De mi hiba volt az én hormonjaimban? Teherbe estem, a szülésem könnyű volt, a tejem sok, az az érapály, amitől az asszonyok asszonynak hiszik magukat, tizenhárom éves koromtól bennem is ott jár. Ók, gondolom, a szépséget is nedvvelkkel magyarázzák. Hát én a magam módján szép is voltam. S mégis más volt, nem emberi az összetétele. Az apám magános sétéi, Szeréna néni aggszűz lelke: két oldalról is gyűlt bennem a csönd, a holdfény, a riadalom. A testem alkalmas volt mindarra, ami más asszonyé. Sőt, ha híhetek Sanyi összehasonlításának, vonzóbb voltam a legtöbbnél. A lelkem nem tudott elegedni a világgal.« Egy másik helyen pedig így vall a hősnő, éppen arról a többletről, ami benne megvolt, s ami miatt nem tudott elegedni a világgal: »Ha házasságom másképp sikerül, az egész életem ilyen lett volna, mint ez a hét: tervezés, láz, építkezés.« És éppen ez nem adatott meg neki. És mindezeknek a kérdéseknek máris látjuk társadalmi vetületét, ha összekapcsoljuk a társadalommal. Társadalmi helyzete diktálta Kárász Nellinek, hogy férjhez menjen, hogy erőszakot kövessen el testén és lelkén, és hogy megölje magában a lázat, az építkezés és tervezés ihletét. A hősnő körül ugyanis minden rom. A magyar középosztály pusztulásának tora ez az idő már. Apja valamikor gazdag földbirtokok intézője volt, a büszkesége azonban kiverte onnan. Nagylányával és szenteskedő feleségével már egy kis tanýára szorult ki, ahol a maga gazdája próbált lenni. A lejtőn áll az egész család, és ezen már nincs megállás. És amikor az apa meghal, a látszat utolsó főszőlynya is eltűnik. Ez lesz az a kényszerítő parancs, ami Kárász Nellit a férfi karjába sodorja. Ezután szinte állandóan a halál kényszerítő nyomását érzi a sorsán, mert mindig a halálnak kell szerepelnie, hogy sorsa tovább-
dökhődjön egy lépéssel. A férjben Németh László a gazdag paraszt tironus alakiát rajzolja meg, azét a parasztét, aki már fölfelé tör és jó neki a Kárász Nelli is; a lényeg, hogy arcán még ott

csillogjon a múlt ténye. Férjéről, Takaró Sanyiról, így vall: »O igazán olyan volt, amilyen az ember: hiú, kényelmes, cigány, igazságkerülő, inkább jobb, mint rosszabb a többinél. Szinte nem is volt Sanyi, úgy folyt össze egy csomó Bodolai Ferkóból, tiszti kintinból, diákkonviktusból. A büszkesége is az volt, hogy az emberek a postán, az apja sírjánál, duhaj csárdásában magukra ismertek. »Ej, ez a Takaró Sanyi!« »A kedves, csupaszív Takaró Sanyi.« »A szegény ördög Takaró Sanyi.« Két ilyen ember házassága, persze, csakis szenvedéseket okozhat. Szinte ellentétei egymásnak. Az egyik alkotónak született és kialakította anyai magányában az ő külön életrendjét, amely csöndből, holdfényből és apja hallgatásából táplálkozott. Benne nagyobb erők dolgoztak, mint a család bármelyik tagjában és osztálya nagy átlagában is. Amikor testének, hormonzavarainak hibájával és az ebből következő szellemi és erkölcsi többlettel ott áll, hogy lebukjon a közönségesség, a hétköznapiasság házasságába, amikor meg kell tagadnia önmagát és hivatásérzetét, hogy áldozzon osztálya szellemének, akkor is a nagyobb szűletés, az osztályából való kitörés, egy másfajta erkölcs indulatában izzik. És ez ekkor már nemcsak hormonzavar, hanem rossz társadalmi közérzet is. Már nem hibája, hanem erénye ez.

A férje, a híres Takaró Sanyi, a magyar középosztály tipikus képviselője. Sőt, nem is a legrosszabb fajtából való. Különb is egy kicsit, mint a többiek. Már azzal is, hogy éppen egy Kárász Nellibe lett szerelmes. Kárász Nelli a végzetet jelentette, de »ha a sors rang is«, éppen ez a tény volt az ő »életének a szépsége« is. Ha a felesége nem érezte jól magát a világban, a férje sajátjának érezhette ezt a világot. Rögtön megmutatkozik, ez az otthonossága, már a Kárásznéknál tett első látogatásakor: ahogy az ismeretlen kuttyákat megszelídíti, ahogy lerázza a szilveszteri havat a bekecséről, ahogy végigmegy a szobán, vagy ahogy a palacsintát süti a házban, melyben először jár. És együttes életük egész folyamán a felesége ezt a biztonságot látja a férjében. Mintha neki szabott lenne minden: a pesti szőlőda éppen úgy, mint a határ és a vele egyivású emberek, tehát, az orvos, jegyző, postamester, Hangya-elnök. Takaró Sanyi élete egy feltörő láz, amolyan kisebbmértű Túri Dani pályafutása, aki saját felesége ridegségében fagy

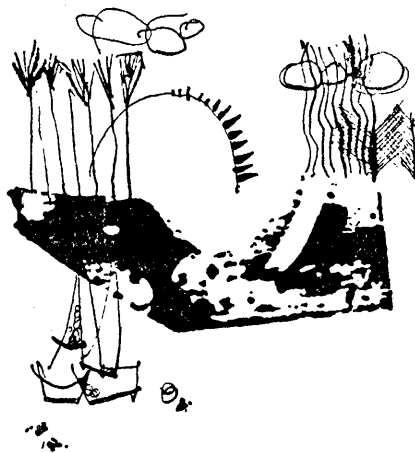
halálra. Szülei gazdaggá lett parasztok. A fiatal Sanyi már a magyaróvári mezőgazdasági főiskolára jár, az öccse pedig építészmérnök lesz. És most a rangot is meg akarja szerezni a földhöz: a dzsentri-lányt. És ebben gyökerezik a tragédiája is. Tovább akar menni, messzebbre jutni, mint amennyire képes. Minden sikerül neki, csak éppen a feleségét megszelídítenie, saját képére formálnia nem. Ez az egyetlen árnyék a Takaró Sanyik derűsnek látszó világán, és ez máris elegendő, hogy tragédiák szele fújjon a békés dunántúli táj felett. De hogy ez a tragédia patológikus, és hogy egy fel nem bukkadó, de a regény szövetében ott lévő társadalmi erő pusztításának nyomát is leljük — az kétségtelen. Az író belülről, szinte intim közelségből nézi a középosztály világát, a maga zárttságában, elkülönülésében, kasztrendszerében, ezért csak róluk esik szó. De a kórbünetek nyomán minden olvasó így is súlyos következtetéseket tud levonni az egész társadalomról is.

Annál is inkább, mert Takaró Sanyi mellé odaállítja a változatokat is, a magyar dzsentri világát: az urakat, a falu előkelősegeit. A regényben jelentős helyet kap, és nem véletlenül, az esti kártyapartit leírása. Itt bontja ki az író ennek az úri világnak, szinte maradéktalanul, minden tulajdonságát, amelynek alapján Kárász Nelli még inkább megiszonyodik a világtól.

A háttérben pedig a Szerén néni szüzi világa lapul meg, a magyar dzsentri pusztulásának hervadt leveleivel, ahonnan Kárász Nelli is elszármazott. A pusztulásból szökkenet magasra

ez a keményebb erkölcs, ami az övé. Ezt a világot nem lehet megváltani, csak iszonyodni lehet tőle, mint a szerelemtől is, ha olyan az ember. Más kérdés azonban, hogy megoldást jelent-e a jégpáncélba való burkolózás. Amikor Kárász Nelli kiszabadítja testét férje öleléséből, akár gyilkosság árán is, a társadalomnak ajánlja azt fel. Nem társadalmi harcot hirdet —, ezt talán nem is lehetne várni az írótól —, hanem önfeláldozást. Egy osztályából kiszorult asszony keresi helyét a társadalomban. És amikor ez a társadalom a „kis tiszteletes” révén az önfeláldozás igájába hajtja, a csőd köre teljesen bezárul. És máris kiütözközik, hogy az iszony nemcsak fiziológiai, hanem társadalmi is. Egy társadalomtól való borzadály regényét írta meg Németh László, anélkül persze, hogy utat mutatna a szabadulás felé. Így Kárász Nelli áldozata a hiába-valóságé. Csak saját lelkét mentette meg.

A regény foglalatja, a keret, amelyben Kárász Nelli elmeséli történetét, a szerkesztés remeke és nyelve, ez a tömör, képekben, hasonlatokban, ízben és zamatban dúskáló nyelv, külön tanulmányt érdemelne. Éppen ez a sajátosan magyar és egyéni veretű nyelv adja meg a regénynek azt a különös légkört, amelyben a hősök olyan otthonosan mozognak. Ezt a levegőt ma már néhány elszigetelt, zárt ház őrzi csupán. A múltat idézi a regényben minden, nemcsak az, hogy a cselekmény a huszas években történik; minden az időt őrzi, amelyet, szerencsénkre, a társadalomból végleg elfújtt a szél.



Befejezetlen élet befejezetlen regénye

Tomán László

GELLÉRI ANDOR ENDRE: EGY ÖN- ÉRZET TÖRTÉNETE, SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1957.

„A kézirat itt megszakad” — ezeket a végzetesen visszhangzó szavakat nyomtatták Gelléri Andor Endre ön-életrajzi regényének végére. Megszakadt a kézirat, mert megszakadt egy élet; a szürke egyenruhába bújt párkák elszakították az író életének alig-alig legombolyított fonalát. 1944-ben, tragikus körülmények között fejezte be életét Gelléri, amikor a hitlerizmus, önön pusztulásának elkerülhetelenségét érezve, véres korbácsával az utolsókat vagdosta; regénye pedig még a béke-időkben, valahol Olaszországban fejeződik be, ahova a Baumgarten-díjas író üdülni utazott, és már sejtette, volt valami tudatalatti megérzése, hogy a vég rávetette árnyékát. Ezért írhatta könyvének utolsó oldalán, az utolsó sorokban olyan fájdalommal, olyan panaszkodón: „Még korai lenne az elmulás”, habár előzőleg nem egyszer veti fel a halál gondolatát, s foglalkozik az embertelen kimúlás veszélyével.

A regénynek két sarkpontja van: a szerelem és a halál. Az első, a szerelem — a regény tanúvallomása szerint — olyan volt Gelléri életében, mint egy állandóan éber kísérő, kísértő, kísértet, mint egy lidércnyomás, amely alól naponta keresett menedéket lányok és asszonyok, szépek és kevésbé szépek, nagyon fiatalok, meglehetősen fiatalok és egyáltalán nem fiatalok karjában, ajkán, ölében. És mindegy, hogy Lulunak vagy Kamillának, Andreának, Idának, Verának, Tessának, Annának, Veronikának vagy Genovénak hívták őket, vagy nevük sem volt, csak szerelmük. Az a Gelléri, az Egy önérzet történetéből, akinek azért mégsem kell tökéletesen azonosnak lennie az élő Gelléřivel, túláradó férfiasságában úgy csapott le minden szemé elé kerülő nőre, mint vércse a kiscsibékre: falánkan. Telhetetlenül. Kielégíthetetlenül. Ezért olyan nagyszerű alakja ennek a könyvnek az előbb említett Genovéva, ezért olyan pompásak azok az oldalak, amelyek róla. az ő kereséséről szólnak, mert látta — látta? —, inkább ébren álmodta, Genovéva olyan, „mintha egyetlen személy lenne, bár száz alakban je-

lentkeznek”, és így vált szimbólummá, a fájó, utolérhetetlen, eszményi nő jelképévé.

Van valami üldözésszerű Gelléri szerelemben, ahogy az egyik nő után a másik jött, ahogy abban, akit éppen szeretett, az előzőt, az előzőket és az összes eljövendőket szerette, s azokat is, akiket csak kívánt, de el nem ért. Az Egy önérzet történetében nem lehet lépésről lépésre követni sem Gelléri életét, sem szerelmeit, mert a regény vonalvezetése teljesen zilált, a hangulattól, asszociációktól, szenvedélyektől vezérelt meseszöveg nem igazodik semmiféle időrendhez. Csak emlékek, képzetársítások szabják meg a történet bonyolódását, s így nekünk férfikorból gyermekkorba, aztán vissza, a huszas évek derekáig, majd a kamaszkorba, végül ismét a harmincas évekbe kell ugranunk az író képzeletével, szertele-nül, vadul.

Mit keresett Gelléri a nőkben, szerelemben? Csupán szekszuális élményt? Nem tévednénk, ha erre a kérdésre igennel válaszolnánk. Mert valóban élményt keresett, s ez esetben nem lényeges a jelző. Gelléri, aki önvallomása szerint, minden pillanatban kutatta, elemezte, boncolta az életet, a valóságot, hogy meglelje benne a tündéri távlatot, a költészetet, nem kerülhette el a szerelmet sem. Ami a szerelemben ennél több, ennél mámorítóbb volt, — az jelentette Gelléri emberi profitját.

Az a másik említett pólus pedig igen messze esik a szerelemtől: nyomasztó, kínzó jelenség Gelléri életében: a halál, de nem közvetlen alakjában. Ami felidézte, ami okozta, az annyira megvetett szó, annyi könny, vér, átok és halál tapad, ragad hozzá, hogy ki sem mondom. Ehelyett megkísérlek fényt vetni Gelléri emberi arcának egy oldalára.

Gelléri ahhoz a „bélyeges sereghez” tartozott, amelyről már Ady mély, őszinte fájdalommal írt, s amelynek tagjai az orosz aknamezőkön, az európai halálgyárakban, a felsebzett kontinens minden országútján otthagyták csontjaikat. A fasiszta barbárság tömeghisztériájának százezernyi áldozata között olyan emberek is voltak, akik évszázadokra szóló szolgálatot tettek az emberiségnek, épp annak a népnek is, amely elpusztította őket. Gelléri, akihez hasonló elbeszélő zseni kevés volt a magyar irodalomban, a saját bőrén érezte a féltrevezettek gyűlöletét.

Már gyermekkorában, amikor az ember lelke a legfogékonyabb, észreveszi a megkülönböztetést. Később, a középiskolában turulista fajvédők támadják meg. Végül pedig, amikor az államhatalom bevezeti a kényszermunkát, Gellérinek az első között kell bevonulnia. Aztán már nem volt vége. Egymást követték a behívások, megszegyentések; odahaza, szeretett hazájában, viselnie kellett a foltot, látnia kellett, feleségének és gyermekeinek szenvedését és megalázását. Hogy küzd, mennyire harcol önmagában a kisebbrendűségi érzés ellen, hogy szeretne igazságot tenni, bebizonyítani egyenrangúságát: „De élni és még hébernek is lenni! És tulajdonképpen mégsem annak lenni, hanem elsőtől és inkább csak embernek, zavart, kósza léleknek, aki a héberi terhek folytán kétszer, hússzor igyekszik igazabbnál igazabb emberségre!” Hogy akart ő védekezni? Mi volt az ő harci eszköze? Maga felel: „Szeretni akartam azokat, akik engem csak gyűlölni tudtak.” Erzi a faji megkülönböztetés minden igazságtalanságát, oktalanságát, igazolhatatlanságát: „Soha se törődtem az egykori Izráellel. Messze feküdt, tengerek, ködök mögött... Óbuda volt az én országom, a fenyvessel... a téglagyárral és a lakatosműhellyel... A gyerekek jelenéseket lát, de még nincs nevük... S ha egyszer magyarul beszél, mi köze van a Holt-tengerhez, a siralom falához? Inkább izgatja őt Attila, aki itt ezen a földön élt, és harcolt; vagy Árpád, vagy a vitézek előtt futó csodaszarvas...”

De itt nem a fajelméletről, hanem ismét csak Gelléri egyik élményéről akarok beszélni, hisz az üldöztetés az ő számára élmény is volt, a borzalom és az embertelenség élménye: így is írt róla önéletrajzi regényében. S hogy a kör bezáruljon, hogy a fájdalom eléggé mélyre hatoljon, épp ez az átok, az esztelen megkülönböztetés szól bele egyszer szerelmébe is, s megmutatja: itt sem nyugodhat, a gonoszság intim életét is megzavarja.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy Gelléri csupán a zsidóság üldöztetése miatt szenvedett. Igaz, mártírhalálát származása okozta, de egész életében együtt érzett és szenvedett az elnyomott, kizsákmányolt, nyomorgó tömegekkel. Regénye és legtöbb elbeszélése róluk, a proletárokról szól, s életében, utolsó percéig sem szakította meg a kapcsolatot az egyszerű munkásokkal,

akik az ő szemében, a lírikus szemében nem voltak szociológiai kategória, hanem szenvedő emberek. Politikai hitvallása, meggyőződése nem volt olyan szilárd, hogy harcba vigye, sohasem tudott lelkesedni sem vallásos, sem pedig politikai dogmákért. „Szaktárs!” — mondta egyszer egy munkásnak — „Tiszta hó és jég a világ, és nekem nincs hozzá elég tüzem.” Kell-e ennél világosabb, kell-e ennél őszintébb vallomás arról, hogy Gelléri mindenekelőtt és mindenekfelett költő volt, akkor is, amikor szeretett, akkor is, amikor szenvedett, s méginkább, teljesen, amikor álmodott és írt.

Kosztolányi egy alkalommal így jellemezte Gelléri írásait: „tündéri realizmus”. Az Egy önérzet történetének olvasása közben úgy érezzük magunkat, mintha egy emelkedettebb, szivárványként ragyogó és káprázatos világban járnánk, ahol sokszor megszűnik hatni a vonzóerő, és érvénytelenné válnak a logika törvényei. A fogalmak árnyaként lebbennek, minden szava tarka léggömbként röppen, bizonytalanná válik lábunk alatt a talaj, s elfog az éber álom kábulata. De itt vagyunk a földön; a nyomor, melyről Gelléri leggyakrabban szól, annyira földi, annyira tapintható, hogy álmunkból ökölbe szorított kézzel ébredünk.

Még könyvének írása közben, amikor mind súlyosabb, feketébb és fenyegetőbb felhők borították az ország égét, Gelléri lejegyezte gondolatát arról a lehetőségéről, hogyha nem tudja befejezni alkotását: „... inkább torzó maradjon az egész, mint művészi hiúságtól kerekre alakított regény.” Valóban, az Egy önérzet története csonka maradt, nem lett belőle teljes regény. Sohasem lett volna az a megszokott, konvencionális értelemben. A kompozíció teljes szabadsága, az események önkényes, s csupán asszociatív összefűzése műfajilag is új utakra vezette Gelléri. A mű befejezetlensége megfosztott bennünket

mindazoktól az értékektől, amelyeket a kész regény ígért, de ez a torzó a maga félbeszakítottságában, félbenmaradottságában dokumentuma korunk embertelenségének, és kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a harminchat éves korában mártírhálát halt író milyen művésze volt a magyar nyelvnek, a modern stílusnak, milyen újtója a nemzet irodalmának. Egyik kritikuskunk elmarasztalja Gelléri, mert első regényének, a Nagymosodának kompozíciója hibás, „naturalisztikus részek realista és szürrealista ábrázolásmóddal szövődnék egybe”. Ugyanezt lehetne állítani az Egy önérzet történetéről is, mert a könyvben rapszódikusan, szeszélyesen váltakoznak a lírai részek, irracionális párbeszédék és leírások, a nyomor kegyetlenül reális ábrázolása és pásztorórák majdnem naturalista bemutatása. De ez Gellérinél nem „kompozíciós hiba”, hanem ritmus, amely a mű tartalmából, az író temperamentumából és stílustörékvéseiből ered. Maga mondja egy helyen: „... legyen ez az írás olyan, mint az analitikusnál eltöltött óra: szabad és kötetlen asszociáció.”

A magyar irodalomban úgy pusztított a korai halál, annyi íróját vitte el idő előtt a TBC, kozák lándzsa, vérbaj, Dachau, schisophrenia, tarkólövés, éhhalál, hogy talán egyszer meg lehet majd írni a derékbatört írói pályák történetét. S az a történet Csokonaival, Petőfivel, Adyval, József Attilával, Radnóttival, Szerb Antallal és annyi mással együtt feltétlenül foglalkozik majd Gelléri Andor Endrével, a modern magyar novella mesterével is. A történetírónak az ő esetében könnyű lesz a dolga, mert Gelléri az Egy önérzet történetében megírta majdnem mindazt, amit róla tudnunk kell.

A legszörnyűbből, a végső kínokról és haláláról már nem tudósíthatott bennünket. Még senki sem üzent vissza az árnyékvilágból. Éppen ezért:

A kézirat itt megszakad.

Martinovics Ignác jakobinus mozgalma

Ljubomir Milin

A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia „Starine” sorozatának 46. könyveként megjelent Vasa Bogdanov egy nagyon jelentős tanulmánya. Címe: „Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794 i učešće Hrvata i Srba u zavjери Martinovićeveih jakobinaca”. (Egy 1794-ből származó horvát forradalmi dal és a horvátok meg a szerbek rész vétele a Martinovics-féle jakobinus összeesküvésben).

A tanulmány többféle szempontból is jelentős. Először történik, hogy a szerb-horvát olvasókkal ilyen terjedelmes és bizonyítékokkal alátámasztott módon ismertetik Martinovics Ignác forradalmi eszméit és megvilágítják, milyen kapcsolataik voltak abban az időben a haladószellemű horvátoknak és szerbeknek a Martinovics-mozgalommal. A tanulmány egyben tudományos elemzéssel megcáfolja azt a hamis képet, amelyet eddig a polgári történet-írás a Martinovics-féle jakobinus összeesküvésről festett.

Bogdanov a tanulmány elején közli azt a horvát forradalmi dalt, mellyel 1794-ben Zágrábban a „Szabadság fáját” díszítették. Ennek a nagyon népszerű és elterjedt dalnak a Martinovics-jakobinusok pöre és kíméletlen megbüntetése

után minden példányát megsemmisítettek. 1948-ban, amikor a békeszerződés ügyében egy jugoszláv küldöttség Vasa Bogdanov vezetésével Magyarországon járt, a jakobinus összeesküvés egyik kivégzett vezetőjének, Hajnóczy Józsefnek a hagyatékában megtalálták ennek a dalnak teljes szövegét. A dal első két versszaka így szól:

*Zakaj issli bi Horvati
Prot Franczuzu vojuvati
ki vasz nigdar ni zbantuval
kak vasz vszaki bu valuval.*

*Nit je vasse chizse szpalil
nit na polye kad navalil,
Vassu marhu ni oskrunil,
Zzene vasse ni oskrunil...*

Vasa Bogdanov konkrét adatok alapján állítja, hogy a dal szerzője a Martinovics-féle magyar-horvát jakobinusok vezérének legszűkebb köréhez tartozott. Az a Martinovics-pártiak magatartásának köszönhető, hogy a szerző neve ismeretlen maradt – mondja Bogdanov, A Martinovics-pártiak ugyanis végig megőrizték a rendőrség és a bíróság előtt a horvátokkal való kapcsolatuk titkát. Az a körülmény azonban, hogy a jakobinus összeesküvés vezetői olvasták ezt a

dalt, és meg is volt nekik, továbbá, hogy a forradalom egyik legismertebb szervezőjének, Hajnóczy Józsefnek a hagyatékában találták, aki magyarrá akarta fordítani, azt bizonyítja, hogy a dalt és szerzőjét a Martinovics-féle jakobinusok nagyra becsülték, és hogy közöttük meg a horvát szerző között bizalmas, szoros együttműködés volt.

De e daltól függetlenül is a Martinovics-féle összeesküvésben jelentős számú horvát és vajdasági szerb is belekeveredett — állapítja meg a szerző. Közülük sokat elfogtak Martinovicssal együtt, sőt fegyházra ítélték, egyesek pedig életüket is veszítették.

A fő összeesküvők életéről és munkájáról szóló fejezetben Bogdanov értekezésben különleges figyelmet fordít Martinovics Ignácra.

Martinovics családja az Arsenije Crnojevic patriárka vezette nagy szerb költözés idején került Szerbiából Dél-Magyarországra. Az apja mint oszt-rák tiszt áttért a katolikus vallásra. Ignác Pesten született 1755 július 20-án. Kisgyermek korában elvesztette apját, s anyja a bácsi ferencendi kolostorba küldte iskolázásra. A gimnázium felső osztályait Baján fejezte be. Már 19 éves korában lázadozott az egyház és a ferencesek ellen, azt állítva, hogy szerzetesi fogadalma érvénytelen, mert kényszerítették rá. Közben azonban ideiglenesen megbékélt az egyházzal. Miután a budai egyetemen elvégezte a teológiát, a ferencendi növendékek bölcsészeti és matematika tanára lett. Hamarosan azonban ismét összeütközésbe került az egyházzal, s elköltözött Oszijekre. Itt kinyomatta első művét, egy bölcsészettani kézikönyvet. Később Bukovinába került, s megismerkedett Potocky gróffal. Ez az ismeretség döntő befolyással volt további életére. Martinovics abban az időben az „illir” (horvát) nyelven kívül beszélt latinul, magyarul, németül, angolul, franciául és olaszul. Potockyval — aki később a lengyel forradalom egyik vezetője lett — bejárta Bécsset, Svájcot, Franciaországot, Hollandiát, Belgiumot és Németországot, s megismerkedett korának leghaladóbb szellemű tudósaival és politikusaival.

1782-ben vitairatot adott ki a szivárvány és a fénysugarak természetéről. 1783-ban kinevezték a lavovi (lembergi) akadémiára a természettudományok tanárává. 29 éves korában a lavovi bölcsészettani kar dékánja lett. Feltalálta a mikrométer nevű műszert, amely lehetővé teszi, hogy egy hüvelyk hosszúságú vonalat 3 millió részre bontsa-

nak. Módot talált a légkör magasságának megméréséhez. Egész sor tudományos művet adott ki és új gépeket szerkesztett, például cséplőgépet, dohányvágógépet stb. Épített egy repülőgépféleséget is, s Lavovban a levegőbe is bocsátotta, két ízben teljes sikerrel, harmadszor azonban a gép felrobbant és elégett. Műveit a legtekintélyesebb európai tudományos folyóiratok közzölték. Tagja volt a hesseni, müncheni, stockholmi, pétervári és más akadémiáknak.

A nyolcvanas évek vége felé politikai cikkeket is kezdett írni. Ostorozta az egyházat, különösen pedig a jezsuitákat, mert azok „mérget szórnak az emberek közé”. Már Lavovban nyíltan materialista nézetet vallott.

1791-ben pályázott a pesti egyetem tanári állására, de sikertelenül. Ezután Bécsbe ment, s itt II. Lipótnak, a felvilágosult abszolutistának egyik fő tanácsadója és segítője lett a magyarországi világi és egyházi hűbérurak reakciója és anti-jozefinizmusa elleni küzdelemben. 1791 novemberében udvari vegyésznek nevezték ki. Lipót halála után Martinovics igyekezett klérus-ellenes és hűbér-ellenes szellemben hatni I. Ferenc-re, az új császárra. De amikor a francia forradalomtól megrettent császár a hűbérurakkal és a katolikus egyház képviselőivel szövetkezve szélsőségesen reakciós kül- és belpolitikába fogott, Martinovics összeesküvést szőtt. Magyarhorvát demokratikus forradalmat akart kirobbantani. 1794-ben letartóztatták, halálra ítélték és 1795 május 20-án lefejezték a pesti Vérmezőn.

Vasa Bogdanov tanulmánya ezután ismerteti Martinovicsnak az összeesküvés előtti politikai műveit.

1788-ban megjelent „Memoires philosophiques ou la nature dévoilée” (Bölcséleti visszaemlékezések vagy a leplezett természet) című művében azt írja, hogy az isten eszméjét becsempészték az emberek tudatába és későbbi meggyökeresedését a papok és a hatalmon lévők segítették elő, a maguk érdekében.

Az 1790-ben megjelent „Oratio ad proceros et nobiles Regni Hungariae...” (Beszéd a Magyar Királyság közembereihez és nemeseihez) című művében azt írja, hogy rosszul teszi a nép, ha azt a természetes jogát, hogy törvényeket hozzon, átruházza akár az uralkodóra, akár pedig a magasabb társadalmi osztályra, mert ezek a maguk érdekeit képviselik, nem pedig a társadalom általános érdekeit. Az emberekre nézve mindegy, hogy a monarchia vagy az arisztokrácia járma alatt nyögnek-e.

Mindkét jármot le kell rázni, hogy a szabadság diadalmaskodjék.

Különösen érdekes Martinovics terve Magyarország szövetségi berendezésére. Alapgondolatai a következők: Magyarországot annyi országra kell felosztani, ahány nemzet van a területén. Az első a szűkebb értelemben vett Magyarország, amely az államnak azokat a területeit öleli fel, melyeken magyarok laknak. A második Illíria, mely Dalmáciából, Horvátországból és Szlavóniából áll. A harmadik Szlovákia. A negyedik Oláhország, amely a Bánátot és Erdély egy részét foglalja magában. Mindegyiknek megvan a külön országgyűlése, s itt a maga nyelvén vitatja meg a problémáit.

Vasa Bogdanov ezután áttér az összekövés megszervezésére és Martinovicsnak a forradalmat kirobantó tervére.

A köznévelménynek a forradalomra való előkészítése céljából elhatározták, hogy két titkos társaságot alapítanak. Az első a „Reformátorok Társasága”, ebbe csak kevés nemest és szegényebb mágnást kell felvenni. A másik társaság a „Szabadság és Egyenlőség” nevet kapta. 1794-ben mind a két társaságot Martinovics Ignác irányította.

A Reformátorok Társaságának az volt a célja, hogy Magyarországot köztársasággá alakítsa, amelyet két kamara kormányoz. A másik társaságnak támogatnia kellett volna ezt a törekvést. Idővel a második társaság minden tagját fel kellett volna venni az elsőbe, a Reformátorok Társasága tagjainak azonban semmit sem volt szabad tudniok a „Szabadság és Egyenlőség” társaságról. A tagjelölttől megkövetelték, hogy jellemes, erkölcsös és értelmes ember legyen és hogy két új tagot toborozzon, de úgy, hogy egyikük se tudja ki vitte be a másikat a társaságba. Erre azért volt szükség, hogy ha esetleg felfedezik a társaságot, ne állíthassanak két tanút az ajánló ellen. A jelölt esküvel kötelezte magát, hogy akár az élete kockáztatásával is terjeszteni fogja a társaság tanait. Miután megtanulta a társaság katedáját, köteles volt azt elbusztítani, nehogy felhasználhassák ellene. A tagoknak igyekezniük kellett népszerűvé válni és erkölcsi magatartásukkal kivívni polgártársaik tiszteletét.

A forradalom kirobantásának terve a következő volt: A két társaság taglétszámát 200000-re kell emelni. Ezek között könnyű lesz tehetséges politikai és katonai vezetőket találni. Emellett számítottak hazafiakra a polgári rendből és a katonaságból. Elhatározták, hogy ha nem tesznek eleget kívánságunknak,

hogy hívják össze az új országgyűlést, három vármegye felkel, felfegyverzi a népet és felszólítja a többi megyét, hogy csatlakozzék hozzájuk. Az együtműködést a titkos társaságok biztosítják. Ez alatt a városi polgárok, meg a parasztok a kisszámú katonaságot vagy a maguk oldalára vonják, vagy pedig szétkergetik és az erődítéseket meg a raktárokat elfoglalják. A titkos társaságok 400 tagja, mint az állam képviselői, összegyűlnek Pesten és kikiáltják a független magyar köztársaságot. A külföldön szolgáló magyar csapatokat vagyonelkobzás terhe alatt hazahívják. Pozsony és Sopron között százezer embert felfegyvereznek, Pest környékén húszezeret, Kassa és Tokaj között szintén húszezeret. A horvát határőrséget Stájerország határára küldik, a törökökkel, lengyelekkel és franciákkal pedig szövetséget kötnek. Az egyházi, kamarai és korona-birtokokat elkobozzák. Rögtön életbe léptetnek egy már előre kidolgozott ideiglenes alkotmányt, mely szavatolja a lelkiismeret és a sajtó szabadságát. Aki engedély nélkül kiszökik az országból, azt vagyonvesztéssel büntetik.

Ez volt a felkelés terve.

Vasa Bogdanov tanulmányában ezután áttér a Magyar Reformátorok Titkos Társaságának katedájára.

A reformátorok katedájának három fejezete van:

1. Az osztrák háznak a magyar nemzet felett gyakorolt véstetjeljes uralkodásáról. 2. A magyarok politikai reformjáról. 3. A magyarok felkeléséről. Itt most csak az uralom köztársasági formájára vonatkozó állásfoglalást ismertetjük.

„Minthogy magyar nemzetem, a Magyarországhoz csatolt területen élő különféle nemzetiségű népeket értünk, minden nemzetiség alkosson külön országot, legyen mindegyiknek külön alkotmánya, Magyarország alakuljon át szövetségi köztársasággá, melyben minden nemzetiség a maga nyelvet használja, a maga szokásai szerint él és szabadon gyakorolja a maga vallását”.

Különösen érdemes megismerni Martinovics Ignác fő forradalmi írását, amelynek címe: „Az emberek és polgárok katekizmusa, melyet írt La Montagne francia polgár, most pedig magyarra fordítatott.”

Martinovics ebben a katedában kérdéselelet formájában tárgyal az emberről, a polgárról, a rabságról, a lázadásról, illetőleg a felkelésről, a királyról, a nemességéről és a megújulás hasznairól.

Itt csak ezt az utolsó fejezetet ismertettjük, mivel felsorolja Martinovics politikai nézeteinek általános céljait. Ezek: a kényuralomnak és a nagyurak bitorlásának megsemmisítése; az elvett vagyonokkal a szegények segítése; a természeti és emberi jogok egyenlősége a törvény előtt; gyors és eredményes bíraskodás, a szólás, az írás és a gondolat szabadsága, anélkül, hogy másoknak kárt okoznánk vele; békes és háborítatlan élet; az adók csökkentése és a szegénység megszüntetése a mértéktelen és haszontalan adózás eltörlésével; a népoktatás megjavítása; a kémkedés és megvesztegetés kiiktatása; az érdem és az erkölcs tisztelete; a vallás, a sajtó és a gondolat szabadsága. Az egész társadalom gyűlöli az erőszakos despota uralmat mások felett; szereti felebarátját, bármilyen nemzetiségű is és a bátor embereket, bármilyen vallásúak is. Az egész társadalom tiszteli az öregeket, a szófogadó gyermekeket, a becsületet, a bátor és megingathatatlan szilárd jellemet. Segíti a szegényeket és együtt érez velük.

A felvett tag esküje a következő volt: „En, N. N. esküszöm becsületemre és emberségemre, hogy a velem között feltevételeket valóban megtartom és hogy a szabadság és egyenlőség elveit minden lehetséges módon, minden erőmből támogatom, előre viszem és betartom”.

Képzeltetjük, hogy Martinovicsnak ezek a hibérelles demokratikus nézetei milyen visszhangot keltettek a feudális királyi bíróság előtt!

Martinovics 1795 januárjában cellájában megírta politikai végrendeletét. Azt írta, hogy az összeesküvők élettrajzának megírását rábízza a jövődörtörténészre. Előtte a vesztőhely, láncokat hord ugyan, de a lelkiismerete nyugodt. Uralkodója azonban egész nagy monarchiájában nem élvez szabadságot, mert azt kell tennie, amit a papok és védnökeik személyi miniszterének a fejébe vernek.

Továbbá: „Világ színpada! Tudósok és hölgyek, szegények és gazdagok! Rendületlen lélekkel búcsúzom tőletek. 39 éves koromban vet véget a halál életemnek. A harangok, melyeknek a kongását sohasem tűrhettem, nem sértik többé a fülemet, a zenében, melyet szerettem, nem gyönyörködöm többé. A tudósok társat veszítenek bennem, a szegények támaszukat, a hölgyek pedig, akiknek a hajlamát élveztem, imádójukat, a tábornokok ügyes taktikust, a szabad államok törvényhozójukat, a királyok jó tanácsadójukat. Veszteimből csak a gonosznak lesz haszna”.

Tanulmányának folytatásában Bogdanov részletesen ír Martinovics legközelebbi munkatársairól. A jakobinus-összeesküvés egyik fő vezetője és ideológusa Hajnóczy József volt, Szerém vármegye volt alispánja, az udvari kamara pesti titkára, Martinovics titkos társaságának a „Szabadság és Egyenlőség”-nek igazgatója, már 1778-ban síkraszált a jobbagyság teljes megszüntetéséért és indítványozta, hogy ezt éppen a szerbek és horvátok által lakott vidékeken kezdjék meg. Hasonlóképpen követelte a vallási egyenjogúságot is. Egyik írásában azt mondta, hogy a főpapság ne legyen továbbra is külön osztály és ne legyen szavazati joga az országgyűlésen, meg a megyegyűléseken. 1. Mert aki nem nőszül, az nem olyan odaadó hazája iránt, mint mások. 2. Mert egy osztály érdeke nem állhat szemben a közösség érdekeivel. Már pedig a katolikus papság érdeke összeütközik a lakosság felének érdekeivel. 3. Mert a papság Rómától függ, kötelességei tehát összeütközhetnek egymással. — Az összes vallásokat — különösen a pravoszláv vallást — jogok tekintetében ki kell egyenlíteni a katolikus vallással”.

Vasa Bogdanov bemutatja az összeesküvés többi vezetőit is, Laczkovics Jánost, Szentmarjay Ferencet, Oz Pált, Pacsányi János és Verseghy Ferencet.

A tanulmány szerzője a második fejezetben rátér a Martinovics elleni vádakra. Azt írja, hogy Martinovics átélte minden igazi, nagy forradalmár sorát. A forradalom ellenségei tudják, hogy a forradalmárok eszméi és élete visszatérhetetlen erővel vonzzák azokat a népeket, melyeknek országaiban még nem valósultak meg az igazságnak és szabadságnak azok az eszméi, melyekért a forradalom mozgatói harcoltak és magukat feláldozták. Mivel ezeket az eszméket nem képesek letörni, más eszmei közhöz folyamodnak. Befektetik a forradalmi mozgalmak hordozóit. Becstelen, tisztességtelen embereknek kiáltják ki őket és igyekeznek elidegeníteni tőlük is, a forradalomtól is, eszméiktől is a tömegeket, melyek ezeknek az eszméknek a megvalósítására törekszenek. Ilyen esetekben a reakciós és ellenforradalmi elemek legkedveltebb és leggyakrabban felhasznált módszere az, hogy a legnagyobb forradalmárokat erkölcsstelenekké, becstelen zsoldosokká, kémekké, ellenséges ügynökökké, provokátorokká és besúgókká kiáltják ki.

Vasa Bogdanov azt írja továbbá, hogy a tizenkilencedik század végén, kü-

lörösen pedig a két háború közötti időben — amikor a fél-feudális Magyarországon Martinovics jakobinusainak még nem valósított eszméi még mindig időszerűek voltak, sőt a Horthy-terror nyomása alatt a magyar nép jobban törekedett megvalósításukra, mint azelőtt bármikor — a magyar polgári történetírás képviselői minden erejük megfeszítésével, eszközöket nem válogatva igyekeztek beszennyezni a magyarországi demokrata forradalom szervezőjét és vezetőjét.

Vasa Bogdanov a polgári történetírók Martinovics elleni vádjait három főcsoportra osztja: 1. Amíg Martinovics szalad volt, az udvari titkos szolgálatában állott és az udvari rendőrség bizalmi embere volt. 2. A börtönben elárulta az egész összeesküvést, valahány összeesküvő társát s így a halálukat okozta. 3. Nemzetellenes elem volt, esküdt ellensége a magyarságnak és Magyarországnak.

Korlátolt a hely, ezért nem foglalkozhatunk a polgári történetírók ez állításainak okmányokkal támogatott megcáfolásával. Akit ez a probléma közelebről érdekel, olvassa el Vasa Bogdanov tanulmányát. Itt megelégszünk a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy az olvasó már eléggé immunis a forradalmár szerepének ilyen benutatóásával szemben. Hiszen volt alkalma a saját megfigyelése alapján meggyőződni, milyen hazugságokkal záporozzák a reakciók az igazi forradalmárokat. Atélte már a Tájékoztató Iroda hajszeját a szocialista forradalom igazi hordozói ellen, akiket fasiszta bérenceknek és a Gestapo ügynökeinek nyilvánítottak.

Vasa Bogdanov a harmadik fejezetben a pört és a büntetést írja le. A pör folyamán a vádlottak ellen a törvénytelen ségek és az erőszakosságok egész sorozatát hajtották végre. A védőket mindenféle módon akadályozták kötelességük teljesítésében. Egyiküknek a vádló ezt mondta: »Uram, ön a fejével játszik, ha így védi a vádlottakat!«

1795 április 27-én hirdették ki az ítéletet, amely »Martinovics saját beismerései alapján« megállapította, hogy ő a királyi méltóság és a közbiztonság elleni összeesküvés feje, hogy meg akarta fosztani a királyt a tróntól, meg akarta dönteni az alkotmányt, fel akarta lázítani a lakosságot és olyan írásokat jelentetett meg, melyek gyalázzák a királyt«.

A negyvenkét elfogott és vádba fogott összeesküvő közül hetet lefejeztek (Martinovicsot, Szentmarjajt, Hajnóczyt, Laczkovicsot, Sigrayt, Özt és

Szolarcsikot). Ketten öngyilkosok lettek (Kralj és Fodor). Szentjóni Szabó László, a költő a fegyházban halt meg. Huszonnyolcat közülük fegyházra ítélték, s ezek éveken át rothadtak tömlőceikben. Utolsóinak közülük Versegly, a költő kapott kegyelmet 1803-ban.

Különösen érdekes a tanulmány negyedik fejezete, amelyben Bogdanov a horvátoknak és szerbeknek a Martinovics-féle jakobinus mozgalomban való részvételével foglalkozik.

A polgári történetírás lebecsülte Horvátország szerepét az európai történelemnek ebben a legviharosabb korszakában — mondja Bogdanov. A horvátok részvételét a tizennyolcadik század nyolcvanas éveinek jozefinista mozgalomában nemcsak hogy nem vizsgálták meg, hanem görbe tükörben mutatták be. Többnyire csak arról írtak, hogy a hűbérurak szembeszálltak József reformjaival. Ugyanilyen tanulmányozatlan maradt az a kérdés is, hogy a horvátok hogyan viszonyultak a francia forradalom iránt.

A szerző megokolva ismerteti a horvátok kapcsolatait a jakobinus összeesküvőkkel. A fő szerves kapcsolatot a magyar és horvát jakobinusok között Jospip Kralj szlavóniai kamarai hivatalnok volt, aki öngyilkos lett, még mielőtt kihallgatták volna. Hátrahagyott levele a következő szavakkal végződik: „Szabadon éltem és inkább meghalok szabadon, mintsem hogy csak egy napra is láncra verjenek”.

A szerbek és az összeesküvők kapcsolatairól szólva Vasa Bogdanov azt mondja, hogy a szerb társadalom Magyarországon területén a tizennyolcadik század folyamán a társadalmi, kulturális és politikai fejlődés olyan fokára ért, hogy körében a kilencvenes évek kezdetén már voltak követői és munkatársai a magyar jakobinusok forradalmi mozgalmanak.

A szerző az ötödik fejezetben Martinovics Ignác és a jakobinus mozgalom történelmi jelentőségéről ír.

A mozgalom pozitív jellegzetességeit kiemelve a szerző ezeket a következőket vonja le:

A jakobinus mozgalom az első modern nemzeti-politikai mozgalom Magyarországon és Horvátországban, mely nemcsak összetételében és vezetőségében volt határozottan népi, hanem elméletben és gyakorlatban is határozottan demokratikus jellegű volt. Martinovics összeesküvése az első önálló politikai szervezet, melyet maga a nép

teremtett és irányított függetlenül, a maga érdekei szerint. Ebben a mozgalomban vonták be először az aktív politikába a jogfosztott, elnyomott jobbágyokat. Ebben a mozgalomban találkoztunk először azzal az elvvel, hogy az elnyomott dolgozó nép felszabadítása magának a népnek a dolga. Az összeesküvés vezetőinek, Martinovicsnak és különösen Hajnóczynak egész politikája már kezdetől fogva a jobbágyok felszabadítására irányult maguknak a jobbágyoknak szervezett részvételével a demokratikus forradalom végrehajtásában.

Martinovics és Hajnóczy dolgozták ki elsőnek a dunamelléki népek konföderációjának elgondolását és egyenjogú szabad magyar népek szövetséges köztársaságának megteremtéséért folyó harcban veszítették életüket. Hajnóczy József ragyogó példája azt bizonyítja, hogy a magyar népnek mindig voltak értelmes, őszinte és áldozatkész fiai,

akik a szomszédos dunamelléki népek nemzeti egyenlőségéért és egyenjogúságáért küzdöttek, Magyarország uralkodó osztályainak elnyomó hegemónizmusa és nagyzási hóbortba esett, kizsákmányoló sovinizmusa ellen — írja Vasa Bogdanov.

A szerző harmadik következtetése az, hogy a magyar-horvát jakobinusok vezetői voltak a néphatalom és a népi állam első teoretikusai és megvalósítói. Kísérletük kudarca, semmiképpen sem csökkenti vállalkozásuk nagy jelentőségét.

Vasa Bogdanov tanulmányát ösztönzésnek szánja Martinovics és Hajnóczy írásainak és forradalmi akciójának bölcséleti, szociológiai és történelmi tanulmányozására. Terjedelmes tanulmányának végén sikraszáll Martinovics Ignác és Hajnóczy József főbb műveinek alapos tanulmányozása és szerb-horvát nyelven való kiadása mellett.

Hornyik János fordítása



Önéletrajz, Vanda ürügyén

Tomán László

MOLNÁR FERENC: ÚTITÁRS A SZÁMÜZETÉSBEN, TÁNCSCICS KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1958.

Molnár Ferenc utolsó könyve tulajdonképpen emlékmű: az író emléket állított egy asszonynak, aki évekig élt mellette, sőt — érte és helyette is. Vandáról, a barátról, »útitárs«-ról, hű kísérőről, a hontalanság keserű éveinek talán egyetlen erőforrásáról, a vigasztalóról, néha-néha gyámról s minden pillanatban őrangyalról szól a könyv, és, persze, magáról Molnár Ferencről. Mert amikor Vandáról ír, nem kerülheti ki önmagát — éveket töltöttek együtt, elválaszthatatlanul, közös élményeik voltak. Molnár Vandáról ír, egyuttal azonban a saját életéről is beszámol, amikor pedig önmagáról beszél, az eseményekbe beleszövődik Vanda élete is.

Csodálatos, néha az emberi szív és agy lehetőségeinek szintje fölé emelkedő érzések kapcsolták őket össze. Kettejük viszonyát egymáshoz nehéz és felesleges szavakba foglalni, meghatározni: és nem is lehet. Mit ígérhet egy öregedő, aztán már megöregedett

író és egy fiatal, szép nő közös élete a vajúdó, de tobzódó nagyvilágban — Európában és az Egyesült Államokban? Pikáns vagy romantikus történeteket, idillt vagy erotikus jeleneteket? Nem ígéri, még kevésbé adja. Molnár mindvégig nemcsak korrekt és díszkrét marad, könyvének, azt mondhatnám, szüzi hangja van, valószínűleg nem csupán a Vanda iránti mélységes és őszinte tiszteletből. Ezen a tiszteleten és szereteten kívül még egy érzés uralkodik ebben a könyvben, éppúgy, mint Molnár lelkében uralkodott annakidején: a gyász, a fájdalom. Vanda váratlanul meghal — pedig Molnár halálát várták, attól rettegték, az volt, amit Vanda meg akart előzni, s ezért kész volt minden pillanatban saját magát feláldozni. Vanda halála testileg-lelkileg összetörte Molnárt, alkoholban és kábítószerekben keresett megnyugvást, és egy külön, a valóságtól elszakadt, álomszerű életet élt — Vandával együtt. Számára ez az igazi élet, ide menekül az egyedüllét, a magárahagyottság elől — emlékek felélevenítésével ámitja magát. A könyv jelentős részében Molnár épp ezt az állapotot írja le, érdekesebb részei viszont azok, ahol, Vanda ürügyén, a ma-

ga életéről beszél. Ilyenkor találkozunk azzal a Molnár Ferencel, akivel mint a Pál-utcai fiúk szerzőjével ismerkedtünk meg, akinek Lilioma első irracionalis irodalmi élményeink közé tartozik, találkozunk humorával, játékos kedvével, emlékeinek kimeríthetetlen

gazdagságával, pompás anekdotáival örökké nyugtalan szellemével. Hisz Molnár Ferenc ebben a könyvében, hattyúdalában is megmaradt Molnár Ferencnek, a hűséges, felejtethetlen, imádott »utitárs« emlékének szentelt könyv pedig a mester életének regénye lett.

A hét tenger

Bori Imre

VAS ISTVÁN: HÉT TENGER ÉNEKE, EURÓPA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1957.

A műfordítás az új és a legújabb magyar irodalom történetében sajátos helyet foglal el. Elsősorban megnövekedett a jelentősége és a szerepe az író életében. Sok esetben túlnötte még az író eredeti kifejezési hajlamait is, sokszor az egyéni élmény nem eredeti alkotássá nőtt, hanem felszívták a műfordítások. Így kapunk mind több műfordításkötetet az író verseskönyvei helyett. A magyar irodalomban már majdnem kétszáz éve a költők életművét szervesen kiegészítik kalandozásaik a világirodalomban. Petőfi és Arany Shakespeare fordításai, éppúgy életművük szerves része, mint ahogy a XX. század majdnem minden költője kísérletet tett idegen versek megszólaltatására. Az utóbbi tíz évben azonban a műfordítások — éppen jelentős költők esetében — az eredeti alkotások helyett készülnek. Ennek valóságos okait és gyökereit nehéz volna ezen a helyen kifejteni, meg kell hát elégednünk a pusztá megállapítással.

Vas István műfordításkötetéhez fűztük ezeket a gondolatokat. Érdekes megállni és megvizsgálni, kik azok a költők és melyek azok a versek, amelyeket Vas István kötetébe foglalt. Elsősorban adózzunk a válogatás széles skálájának. Érdeklődési területe szinte

az egész világirodalom kétezer éves termése, nyelvek és műfajok valóságos Bábaéle. Ugyanakkor, ha időrendben vizsgáljuk a kötetbe foglalt költőket, a kortárs-Európa képviselői, sajnos ebből a könyvből is hiányoznak. A költő nem a világban néz szét, hanem a múltban bolyong. Amikor pedig a jelen talajára lép, léptei bizonytalanokká válnak, ízlése ki-kihagy, a színvonalcsökkenés szemmel látható. A költő, aki olyan biztos kézzel ragadja ki a múlt értékeit és szenvedélyes szeretettel időzik el hosszabban Villon, Chaucer, Shakespeare, John Donne, Molière, Goethe, Schiller, Whitman és Apollinaire életművénél, kénytelen a kortársak között Scsipacsovval, Tvardovszkij-val, Asot Grasival megelégedni. Az író hajlamai és az érdeklődési kör ilyen hirtelen szűkülése között lévő szemmel látható ellentét is a kortűnet benyomását kelti.

A kötet palettája azonban így is gazdag. Vas István intellektuális költő, és nem véletlenül nyúl az olyan versek után, amelyek fordításánál a »szerepjátás«, aminek bevezetőjében maga vallja a fordítást, már nem is szerepjátás, hanem természetes mozgásává, egyéniségének kifejezésévé válik. Fordítás közben nemcsak azok a problémák érdeklik, amelyeket meg kell oldania, hanem a kifejezésen túl az eredeti vers gondolati tartalma is izgatja. John Donne, Racine, Schiller, Apolli-

naire, Eliot nevei szépen jelzik hajlami hatását.

Meg kell említenünk érdekes kísérleteit, hogy a török és a középkori spanyolországi arab költészet remekeit is hozzáférhetővé tegye a magyar olvasó számára. Világirodalmi ismereteink két-

ségtelen bővülését jelentik ezek a versek.

A szép és érdekes kötet, reméljük, ösztönzően hat majd a vajdasági magyarnyelvű műfordításirodalomra is: kedvet csinál a nyelvek tanulásához írónk között is.

Egy holland zsellércsalád élete

Laták István

ANNE DE VRIES: BARTJE, EGY HOLLAND FIÚ TÖRTÉNETE, ÚJ MAGYAR KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1956.

Anne de Vries Hollandia északi vidékének írója. Bartje c. regényének meséje is ezen a szeles, esős, homokos tájékon játszódik le. Az ottani szegényparasztság életét mutatja be ebben a lírai hangulatú kisebb regényében.

Az író az első világháborút követő éveket vetíti elénk. A mezőgazdaságra világszerte válság nehezedik, s ezt elsősorban a sovány munkabérért dolgozó nincstelen földmunkások érzik. Habár abban az időben Hollandia kiterjedt gyarmatbirodalom ura volt, (hetvenmillió elnyomott bennszülött munkája hajtott külön-hasznot), s a holland királyság gyarmati különjövendelméből az ország minden lakosa részesült, mégis nehéz volt a nincstelen földmunkások sorsa, akik legkevésbé érezték az uraik zsebében áramló külön-haszon áldásait.

Albert Bartels béres tizgyermekes családjának küszködését mutatja be a regény, Bartjenak, a negyedik gyereknek viszontagságain keresztül. Míg az öt-hat éves kislány nyolcosztályos népis-kolát végzett kamaszkorú kisbéréssé nővekszik, megismerjük soktagú családjának ezernyi gondját-baját, örömet és reménykedését; születés és halál váltakozó játékát. Az író lehelletfinom ecsetelése nyomán sokoldalúan kibontako-

zik előttünk egy — talán — tipikus hollandi zsellércsalád élete.

Sokmindenben hasonlít az ő életük Európa más szegényparasztságainak életéhez, de sokmindenben különbözik is. S éppen a minden szegényparaszti sorsban jelentkező tipikus vonások mellett adott sajátos színezés az, ami olvasásra érdemessé teszi ezt a kis könyvet, egy később tárgyalandó különös fogyatékos-sága ellenére is.

A regény főhőse Bartje, eléggé furfangos és talpraesett fiúcska. Az ő csínjei, aprócska virgoncságai, vergődése és az élet komolyabb oldalaival való ismerkedése folyamán megismerkedünk az észak-hollandiai népszokásokkal, egy sereg népmesei elemmel, babonákkal és hiedelmekkel is. S mindezeket fölül finom rajzát kapjuk a család minden egyes tagjának, a sokattúró édesanyjának, az indulatos, erős apának, a tíz, egymástól oly sokban különböző testvér jellemének.

Nagy gyöngédséggel követi az író az életútjukon könyve minden alakját. S érezni, hogy szinte panteisztikus rajongással mutatja be a természeti szépségekben nem bővelkedő vidék pázsitját, erdejét, zombékjait, patakjait és házikóit. Az állatok, bogarak, csillagok, eső, szél, és harmat szeretettől átfűtött rajza a szerző egyik fő erénye.

Különös mélységgel ecseteli Bartje fejlődését, s ebben a gyermeklélek ki-

váló ismerőjének bizonyul. Az író nő aprólékos, pepecselő, nagyon kellemes pasztellképeit magávalsodró emberszeretettel telíti.

A gyerek és a család életében fölbukkanó nagygazdák, szegény elesettek, tréfás vasúti töltés-munkások, tanítók, papok, és később a mostohaanya alakjának plasztikus rajzával az író nő az észak-hollandiai élet érdekes oldalait tárja föl. Mivel elsősorban a szegény béresfiú, Bartje aprócska élményeit, későbbi megdöbbenő élettapasztalatait írja meg a szerző, a gyerek tudatán át való tükrözéssel ügyesen megkerüli, hogy a bérescsaládok és más földmunkások társadalmi nézeteiről, állásfoglalásáról valami közelebbit elmondjon.

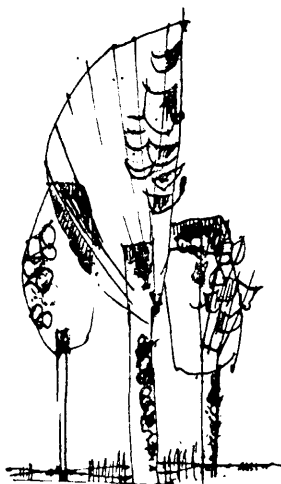
Van azonban a könyvben egy dolog, ami szinte állandóan mellbeüti a mai olvasót. Az, hogy a szerző folyton vallásos hangulat felé tereli hőseinek lelki állapotát. És története főbb szereplőinek minden ügyét-baját vallásos vigasztalással akarja elintézni. A holland parasztok jórésze lehet, hogy vallásos, de a huszadik században már nagyon sok

ennyi vallási alázat papírravetése. A szociális és politikai harcokba nem avatkozó családot ábrázol Anne de Vries. Vigasztalanul a szegénységbe és váltságba ragadva élnek az alakjai. A család közelébe kerülő más emberek sem mutatnak érdeklődést az alapvető társadalmi problémák iránt. Vajon a holland paraszti életnek vagy az írónőnek személyes hajlama idézi elő ezt az egyoldalúságot?

A fordítás nyelve élvezetes, szép, magyaros. Hogy a fordítás az eredetihez hű, azt a könyv impressziójában föltüntetett külön lektor és a szöveget az eredetivel egybevető másik felelős munkatárs nevének beiktatása igazolja.

Vonzó, de egy komoly kérdést fölvető mű Anne de Vries könyve. A kérdés: helyes-e, hogy ilyen vallásos esdekléssel aláfestett könyvön keresztül ismerjük meg a holland irodalmat, és az ottani népeletet?

Mindenképpen kár, hogy ez az emberszerető lírai kisregény raffinált váltságkodás eszközeül is szolgálhat.



„KÉT LÁTOGATÁS ISIDORA SEKULIČNÁL”

Eli Finci a „Književnost” VI. számában „Két látogatás Isidora Sekuličnál” címen naplójegyzetet közöl. Az első látogatás dátuma 1950 augusztus 4. Eli Finci azért kereste föl Isidora Sekuličot, hogy megbeszélje vele Rabelais „Gargantua és Pantagruel” című regényéhez írt előszavát. Másodszer 1958 február 7-én látogatta meg, amikor az író, érezve, hogy élete végéhez közeledik, magához hívatta Fincit, hogy közölje vele utolsó kívánságát. Két, egymástól meglehetősen távoleső időpont, két teljesen különböző cél, mégis mindkét látogatásnak, mindkét élménynek közös jelleget adott a háziasszony szokatlanul mértéktartó magatartása. Az első találkozás alkalmával — Finci várakozása ellenére — Isidora Sekulič csak az előző stílusára tett néhány megjegyzést, egy szóval sem utalt Finci előszavának világnézeti szempontjaira. Pedig — ezt maga az író is nyilvánvalónak látta — nem érthetett egyet vele, (de megváltoztatni sem akarta.) A második látogatás során az író gondosan került minden fölösleges szót, s óvakodott minden célzástól, ami bármilyen szempontból is érzélgőssé tehetne volna a helyzetet. Miután elmondta, milyen temetést kíván (s átadta Fincinek a temetés költségeire szánt összeget), intézkedett, kinek adják át könyveit. (Többi holmijának sorsa nem érdekelte.) Finci Isidora Sekulič kéziratái iránt érdeklődött. Az író azonban — jegyezte föl Finci — azt válaszolta, hogy „egyetlen egy kiadatlan kézírata sincs. Minden írást, a magáét és másét is, — ami nála volt —, munkáit és levelezését is elégette, mert nem akarja, hogy bárki is turkáljon benne.” Mi volt a titka ennek a nagy, szándékolt önuralomnak? A följegyzések nem adnak határozott választ a kérdésre. Egy korábbi írásában Eli Finci megállapította, hogy Isidora Sekulič „ritkán néz annak a szemébe, akivel beszél, mintha attól tartana, hogy a helyeslés vagy az el-lentmondás legcsekélyebb jele is gátolhatná gondolatainak tárgyilagos kialakulását, s a másik ember jelenlétének vizuális érzete megzavarhatná gondolatainak menetét” — és mindjárt azután föltette a kérdést: „Hátha mégis csak álarc az egész, amelyet hűvös, csaknem passzív társadalmi állásfoglalása erőltetett rá?

Eppen ezekben a kétkedésekben, az érzékelt és a csak sejtett fogalmak magától értetődően és szüntelenül folyó vitájában rejlik ennek az írásnak a bája és mondanivalója.

A KÍNAI ÍRÓK A HONORÁRIUMOK CSÖKKENTÉSÉT „KÖVETELIK”

A világ közvéleménye annakidején nem kis meglepetéssel, sőt megdöbbenéssel vette tudomásul azt a váratlan fordulatot, amely Din Lin kínai író, a kínai írószövetség egyik vezetőjének sorsában beállt. Din Lin annakidején nemcsak tollal, hanem fegyverrel is harcolt népe föl szabadulásáért, s megérdemelten foglalt el magas pozíciót a kínai írók szövetségében — mindaddig, amíg a jobboldali elhajlás vádját nem emelték ellene, s ettől a naptól kezdve takarítónője lett ugyanannak az írószövetségnek, amelynek addig egyik vezetője volt. Nagyjából ezzel a legalább is szokatlan eseménnyel kezdődött meg a kínai írók átnevelése, s — úgy látszik — most érkezett el csúcspontjához. Miután a kínai munkások egyhangúlag kijelentették, hogy „vörös zászlókat, nem pedig bankókat követelnek”, — az írók is úgy vélik, hogy a tiszteletdíjak, honoráriumok eddigi rendszere jogosulatlan, indokolatlan és tarthatatlan. Mindezt megállapítva, követelik, hogy szállítsák le a tiszteletdíjakat.

NÉGYSZÁZ ÉVES A CETINYEI KÖNYVTÁR

1559-ben, 400 esztendővel ezelőtt alapították a cetinyei könyvtárt, a mai központi könyvtár őseit. Helyesebben, ebből az esztendőből származik a könyvtárról szóló első följegyzés. Nem egészen száz év leforgása után a római pápa követe, aki azért járt Crnagorában, hogy visszatérítse a katolikus anyaszentegyház egyedül üdvöztető aklába az elkóborolt pravoszláv báránykákat, azt írta erről a könyvtárról, hogy szép számban van benne könyv. A négy évszázados jubileumot ünneplő cetinyei központi könyvtár polcain ma csaknem 400 000 kötet sorakozik, közöttük számos ősnymtatvány és egyéb könyvészeti ritkaság.

A HELYES KÉP

A Tribuna Ludu, a lengyel munkáspárt napilapja, augusztus 17-i számában „A helyes kép” című cikkben válaszol a Zvezda című szovjet folyóirat cikkére.

A Zvezda, mint ismeretes, nemrégiben terjedelmes cikket jelentetett meg A. Hozenpud kritikus tollából. A cikk címe: „az emberbe vetett hit hiányáról, a nihilizmusról és a kétségbeesés filozófiájáról”. Az írás „a lengyel művészetben, elsősorban az irodalomban és

a színművekben megnyilvánuló revizionizmusról” szól. A Hozenpud arról beszél cikkében, hogy Lengyelország Nyugatról importál kultúrát és művészi terméket, s nem veszi észre a számottevő lengyel művészeket. Úgy véli, hogy Lengyelországban „továbbra is terjed a pesszimizmus, a hitetlenség, a szocializmus tagadása és újraélednek a marxizmus-leninizmus alapjainak revíziójára irányuló kísérletek.

A Tribuna Luduban Jan Alfred Styepanyszki válaszol Hozenpud cikkére, és megállapítja, hogy a Zvezda munkatársa meglehetősen szabadjára engedte a tollát, amikor a lengyel művészi életben megnyilvánuló egészségtelen jelenségekről ír, és messzemenő általánosításokba téved. Cikke, mondja, teljes egészében hamis, torz és sötét képet fest a modern lengyel művészetről, elsősorban pedig az irodalomról, Hozenpud szerint, állapítja meg a lengyel kritikus „a pesszimizmus, nihilizmus, revizionizmus tengeréből csak itt-ott emelkedik ki néhány vigasztaló jelenség, ez azonban érdeskeves ahhoz, hogy Szodoma megmeneküljön a pusztulástól”.

Styepanyszki ezzel szemben leszögezi:

— A Lengyelországban uralkodó eszmei áramlatok és a művészet helyzete ugyan távol áll a tökélytől, sőt még azt sem lehet mondani, hogy kielégítő, de legalább ilyen nagy távolság választja el a végromlástól is, márpedig Hozenpud cikkének olvasója — az olvasottak alapján — a szakadék szélén látja művészi életünket. A Zvezda cikkírója gyakran él a leegyszerűsítés módszerével, s egy kalap alá vesz különböző eszmei tartalmu és fajsúlyú jelenségeket —.

Styepanyszki válaszol a Zvezda cikkírójának arra az észrevételére is, hogy a lengyel lapok filmkritikusai sutba vetik a szocialista mértékeket. Styepanyszki ezzel kapcsolatban a következőket állapítja meg:

— Két-három hónapra visszamenőleg átnéztem a lengyel lapok filmrovatait, és megállapítottam, hogy egy-egy bírálat sorsát nem a véletlen befolyásolja, mert — például — abban a rovatban, amelyben óva intik a mozilátogatókat a gyenge filmekről, három szovjet filmen kívül három francia, két angol, egy olasz, négy keletnémet és hat nyugatnémet filmet sorolnak föl, viszont a „megnézendő filmek listáján olasz és francia filmek mellett egy-egy szovjet, lengyel, csehszlovák, magyar, angol és indiai film áll. —

— Lehetséges volna, — kérdezi Styepanyszki —, hogy Fernandel legutóbbi filmje és még néhány hasonló film ennyire nyugtalanítja a Zvezda cikkíróját? Valóban meakulpázní kell emiatt, és kötelezően azt a következtetést levonni, hogy Fernandel filmjének sikere a „sznobizmus és a nyugati életmód tömjénezése”? Miért kell ebből tragédiát csinálni? Semmiesetre sem tekinthető szerencsétlenségnek, hogy a lengyel mozilátogató közönségnek módjában áll megnézni néhány jó, szórakoztató — sőt! — bűnügyi filmet is.

— A. Hozenpud hibáinak lényege akkor válik legszembetűnőbbé, amikor a modern, nem kommunista nyugati írókról szól. Álláspontja nagyon közel áll a mi néhány évvel ezelőtti nézeteinkhez, amelyekről azonban szerencsésen megszabadultunk — mondja a lengyel kritikus.

— Hozenpud azt írja, hogy a lengyel hetilapokban, folyóiratokban és könyvekben Beckett, Ionesco, Sartre, Camus, Simone de Beauvoir és Sagan műveinek számos fordítása jelent meg, hogy a „klasszikusokról”, Joyce-ról és Proustról ne is beszéljünk. Hozenpud arra a megállapításra jut, hogy a lengyel könyvkereskedéseket olyan könyvekkel árasztották el, amelyek az elkeseredés, az abszurdum, a hitetlenség és az embertelenség filozófiáját vallják.

— Az én véleményem szerint — válaszol Styepanyszki a Zvezdának — Proust, Camus, Sartre és mások műveinek lefordítása és kiadása nem jelenthet bűnt a lengyelországi szocializmus fejlődése szempontjából. Az osztracizmus rossz módszer, de éppen ilyen káros az is, ha kulturális önellátásba gubóznak be. Egyáltalán nem he-

lyénvaló kiskorúsítani a felnőtt olvasót, s megtiltani, hogy „illetlen” vagy pedig „túlnehéz” könyveket olvasson. Hasonlóképpen semmi értelme sincs „betiltani” Sartre-t csak azért, mert olyasmit is írt, ami nekünk nem tetszik. Természetesen senki sem akar kaput nyitni a fasizmushoz közelálló, embertelen művészet termékei előtt, de biztosra veszem, hogy senki sem nevezheti fasisztának Camus-t, Sartre-t, Faulkner-t, Caldwellt, Moraviát és Dürremattot, sőt még a Beckett-fajtájú álmodozókat sem. A dolgok túlzott egyszerűsítése volna ez. Egyébként is — szögezi le Styepanyszki — az említett írók könyvei csak kis százaléka a lengyel könyvkiadás termelésének. Ezeknek a könyveknek a száma talán husz-harminc, pedig a lengyel könyvkiadók ezer meg ezer könyvet adnak ki. Közéjük számítom még Hemingway műveit is, amelyeket korábban vonakodtunk kiadói terveinkbe iktatni, noha vitathatatlanul érdemes megjelentetni őket.

A Zvezda cikkírójának nem tetszik Williams „Vágyak végállomása” és Montherland „Port Royal” című színdarabja. Szemrehányást tesz a lengyel színházaknak, mert bemutatják ezt a két színdarabot, s ugyanígy fölhánytorgatja azt is, hogy előadták Beckett és Ionesco színműveit. Én más véleményen vagyok — írja Styepanyszki. — A „Vágyak végállomása” — például — igenis valószerűen mutatja be a kapitalista társadalom fonákságait és sötétségét. Ami pedig az avantgardista színdarabokat illeti, a „beckettizmus” divatja csak addig volt divat, amíg a közönség meg nem győződött ezeknek a műveknek valódi értékéről. Abban a pillanatban szétfoszlottak az avantgardizmusról szőtt legendák.

Styepanyszki a továbbiakban ismerteti a lengyel színházak műsorát, s bebizonyítja, hogy Hozenpud következtetései nem tekinthetők helytállóknak. Lengyelországban 1957-ben összesen 449 színházi bemutatót rendeztek, ebből 193 lengyel (88 klasszikus és 105 modern szerző) színmű, 255 pedig külföldi (119 klasszikus és 130 modern). Még részletesebben: 87 francia, 41 angol, 24 szovjet, 24 olasz, 19 amerikai és más szerzők színdarabjait mutatták be a lengyel színházak.

Továbbá, Hozenpud a szocialista realizmust azonosítja az általánosan értelmezett szocialista művészettel. Ez az álláspont nem lehet helyes — állapítja meg a lengyel kritikus. Cikkének végén azt írja Styepanyszki, hogy jómagam híve a szocialista realizmusnak, és az a véleménye, hogy ennek az irányzatnak nagy kilátásai vannak arra, hogy a világirodalom uralkodó stílusává váljon. — Az adminisztrálás azonban — hangsúlyozza — éppen a szocialista realizmusnak ártott legtöbbet. A szocialista realizmusban nemcsak Gorkijnak és Fagyevjének van helye, oda tartozik Brechten és Nerudán kívül még sok más író és művész. S éppen azért, mert azt szeretném, hogy a szocialista realizmus fejlődjék és haladjon, — írja Styepanyszki, — vissza kell utasítanom minden összeférhetlenséget és monopolizmust. A művészet monopoliumából nem származhat semmi jó. Igenis, álljunk sorompóba a szocialista művészetért, de ne védjük azt az álláspontot, hogy a szocialista realizmus pu sztán egyetlen egy formában. egyetlen egy művészi formában juthat kifejezésre. Ha a szocialista realizmus, Gorkij és Brecht realizmusa, olyan realizmus, amely a maga lábán, támasz és adminisztratív gyámkodás nélkül is megáll — biztosak lehetünk benne, hogy győzedelmeskedik.

HÁBORÚBAN SZÜLETETT ÚJ IRODALOM

Inter arma silent musae — fegyverek közt hallgatnak a műzsák. Régi mondás ez, és mint annyi más, századokat átélő bölcsesség, ez sem igaz. Mai nyelven szólva így hangzik: háborúban nincs művészet. Üres szólamná, áligazsággá változik abban a szempillantásban, amint — mondjuk — Gyóni Gézára, az első világháború legnagyobb magyar versének, a Csak egy éjszakára... költőjére gondolunk, és megcáfolhatatlanul hazugsággá foszlik, ha Ivan Goran Kovačić a második világháború nagy szabadságharcának dantei poklok mélységét föltáró költeménye, a Sírverem jut eszünkbe. A háborúk nem hallgattatják el a művészeket, legkevésbé a költőket. Az igazi író, költő együtt harcol népével, fegyverrel, tollal, szóval.

Így — a háború zajában, fegyvercsörgés közepette — született meg egy új irodalom, egy szabadságáért harcoló nép szabadságvágyának kifejezése. Az algíri irodalomra gondolunk, amely olyan váratlanul és annyira kiteljesedve áll ma előttünk, hogy joggal kérdezzük önmagunktól, miért nem tudtunk róla már korábban is.

Mínthogy nyugodtan, teljes tárgyilagossággal elhanyagolhatjuk azt a néhány, tollát és tehetségét aprópénzre fölváltó irodalmárt, akik még hisznek — és szeretnék, ha mások is hinnének — Franciaország civilizációs szerepében, villantsuk meg azoknak az íróknak a képét, akik a szabadságban látják hazájuk, népük boldogulásának és fejlődésének zálogát.

Mahmud a neve René Catala regényhősének. A kamaszkorú legényke azt tanulja az iskolában, hogy tisztelni, sőt szeretni kell a franciákat. Minél többet tanul azonban Mahmud gyerek, annál világosabban látja, hogy ez a kíváncsi igen egyoldalú, a franciák se nem szeretik, se nem tisztelik Algéria népét. És Mahmud egy napon ott találja magát a gyarmatosító Franciaország ellen harcoló nincstelének között, velük együtt küzd, velük együtt kerül rendőrkézre, és velük együtt... hal meg.

Egyszerű emberekről mesél Muludu Mammeri, Muhamed Diab és Muludu Feraun is.

Muludu Mammeri regénye az „Elfelejtett domb” — 1952-ben jelent meg — a világháború forgatagába került arab falu életét mutatja be fényképszerű valóságlátással. Szereplői azonban nem a pillanatfölvétel torz mozdulatlanóságába merevülő alakok, hanem a régi, maradi világ lassan becsukódó kapujában és az új, emberibb élet mind szélesebbre táruló ajtajában a maguk eszméiért küzdő, vágyó emberek.

Muhamed Diab műveit már több nyelvre lefordították. Nálunk — sajnos — még teljesen ismeretlen. Regényeket, elbeszéléseket ír. Legkiemelkedőbb műve egy regénytrilógia, amely egy Omár nevű szövömunkás kenyérharcát, rabszolgaéletét írja le, abban az országban, ahol boldog lehet mindenki, ha állandó munkája van, mert Franciaország legközelebb fekvő gyarmatán csak minden nyolcadik bennszülött számíthat állandó munkára.

Diab regényei, elbeszélései nem a harcról szólnak, mégis rendkívül időszerűek, mert rávilágítanak a szabadságharcot lángalobbantó okokra.

Az új irodalomnak kritikusa is van: Muhamed Abdeli. Az ő szavaival adunk értékelést a modern algíri irodalomról: „A korábban megjelent algíri írások is a nép nehéz helyzetéről, nyomoráról beszéltek. Hangjuk azonban csak a megalázottak könyörgése volt, céljuk: részvételtetés. Az új irodalom megteremtői szabadságharcosok, akik nem akarnak úgy élni, mint őseik éltek, és a szabadságot népüknek is meg akarták szerezni.”

ERNST GLAESER JUGOSZLÁVIÁBAN

Ernst Glaeser ismert német író látogatta meg az elmúlt hetekben hazánkat. Azok, akik olvasták Glaeser »902-esek« című regényét, csak a régi jóbarát iránt érzett közvetlen melegséggel, szeretettel tudtak gondolni hazánk illusztris vendégére, mert Glaeser kilencszázkettesei, az 1902-ben született, szegény, tévelygő, a háború érthetlenségei között botladozó, gátlásokkal telt kamaszai akkor is mi voltunk, ha nem éppen évszázadunk második évében születünk. Glaesert itt-tartózkodása alatt Tito marsall, köztársasági elnökünk is fogadta. Glaeser megérdemelte ezt a nagy kitüntetést.

A HORVÁT IRODALOM TÜKRE

Zágrebben az elmúlt hetekben újra megjelent a Književno ogledalo — Irodalmi Tükör című lap, a horvát írók tájékoztató jellegű folyóirata. A lap hiányát már régóta érzik, az élénk érverésű horvát irodalomnak föltétlenül szüksége volt erre a — tükörré, amely híven veri vissza a horvátországi írók, költők, és könyvkiadók berkeiben történő események képét.

ÉS MÉGIS MOZOG!...

A Cankarjeva založba nevű, országszerte igen előnyösen ismert ljubljana-i könyvkiadó vállalat a közelmúltban megjelentette Harsányi Zsolt »És mégis mozog...« című Galilei-regényét. A mindig gondos, alapos munkát végző szlovének részéről kétszeres balfogás a Horthy-uralom egyik legkedveltebb és legkegyeltebb úri-írójának egyébként igen felszínes, mindenáron szórakoztatni akaró, s lényegében bizony alig valami újat mondó könyvét lefordíttatni és megjelentetni. Főképp, ha tudjuk, hogy a szlovén olvasó úgyszólván csak hallomásból ismeri a magyar irodalmat.

LÁTOGATÁS HÁROM SZOVJET IRÓNÁL

A nyugatnémet rádió moszkvai tudósítója, Gerd Ruge látogatást tett három kiemelkedő szovjet írónál, Alekszej Szurkovnál, Ilja Ehrenburgnál és Vladimir Dudincevnél, s velük való beszélgetéseiről beszámolt a „Monat” szeptemberi számában. Szurkovot, a Szovjet Írószövetség titkárát a Vorovszk utca egyik szép, ódon palotájában, az írószövetség székházában találta meg. Ruge így írja le Szurkovot: középtermetű, szélesvállú, hanyagul öltözött, közvetlen, mégis tekintélyt keltő, ötven körüli férfi, olyan amilyennek lennie kell a négyezer tagot számláló írószövetség egyik vezető személyiségének, akinek ezenkívül még az írószövetség lapjának, folyóiratainak és könyvkiadó vállalatának irányításában is nagy szerepe van.

— Kommunista vagyok, — mondotta Szurkov a német újságírónak —, mégsem merészelek a szocialista realizmusról beszélni. Rendkívül érzékeny téma ez! Egyet azonban mindenképpen meg akarok mondani: senki sem vághatja le az író kezét és lábát, és senki sem kényszerítheti Prokusztesz-ágyba. Az író stílusa sokféleképpen változhat... Ehrenburg és Szimonov tévesen vallják világnézetként a szocialista realizmust. A szocialista realizmus semmiesetre sem kancsuka, amellyel agyba-főbe lehet verni az írókat.

Ehrenburgot a Gorkij utca egyik bérházának hetedik emeletén, ötszobás lakásában találta meg az újságíró. Az előszoba fogásán egy eredeti baszk-sapka lógott, a szemközti falon egy Picassoplakát rikított, s a cselédlány „please” szóval mutatott helyet a látogatónak. A nemsokára előkerült házigazda külsején és személyiségében is megtalálta a német újságíró a szocialista racionalizmus és a montmartre-i bohém életszemlélet keverékét.

Jóllehet nemrégén vészelte át a hivatalos kritika kemény támadásait, s már közel jár a hetvenhez, Ehrenburg rendületlenül szívja a könyörtelenül erős Gauloise-cigaretttákat, választékosan öltözködik és teli van optimizmussal.

— Amit a „Literaturnaja gazeta” ír rólam, — mondotta, — nem az utolsó szó ebben az ügyben. Mielőtt ellátogatott hozzám, bizonyosan úgy vélekedett, hogy egy szellemi holttesttel fog találkozni. Amint látja azonban, élek! Nemcsak azt kell figyelembe venni, amit a vezetők mondanak. Az élet bonyolult dolog. Természetesen építeni kell a szocializmust, a szocializmus városában azonban sok ház van. Vannak akik olyan szállodákat építenek, mint az „Ukrajna” vagy a „Leningrád”, mégpedig a legjobb szándékkal, mert meg vannak győződve róla, hogy a szocializmusnak ilyen épületekre van szüksége. Én más véleményen vagyok, borzalmasnak találok mind a két szállodát. Viszont sokféle vérmérséklet és sokféle ízlés van.

Dudincev volt a legnehézkesebb interjú-alány. Ez a szemüveges, beteges arcszínű ember sokat beszélt magáról és írói munkásságának nehézségeiről, annál kevesebbet szőtt azonban általános társadalmi kérdésekről. Azt a benyomást keltette a német riporterben, hogy méltatlan arra a nagy hatásra, amelyet a „Nemcsak kenyérrel él az ember” című könyve keltett. Dudincev tudomására hozta az újságírónak, hogy rendíthetetlenül megmarad a szegény és államilag nem támogatott író állapotában, mert kizárólag arról akar írni, ami valóban foglalkoztatja.

Senki sem tudja — állapítja meg Ruge — merre visz ennek a keményfejű és magányos embernek az útja. Meg tud-e írni még egy ilyen érdekes regényt, vagy pedig kiderül, hogy azok közé a kiforratlan és fejletlen rajongók közé tartozik, akik életükben csak egyetlen egyszer, egy bizonyos pillanatban keltik azt a benyomást, hogy az egész világ nevében szólnak az egész világhoz.

AZ ÚJ ELIOT-DARABRÓL ÉS AZ ÚJ ELIOT-RÓL

T. S. Eliot szeptemberben töltötte be életének hetvenedik évét. A Farrar, Strauss & Company könyvkiadó vállalat ünnepi kiadással emelte a nagy író hetvenedik születésnapjának fényét. A könyvben hivatásos és nemhivatásos kritikusok — közöttük iskolásgyermekek is — mondanak véleményt T. S. Eliot munkásságáról, megvilágítva sokoldalú tevékenységét. Sokkal meggyőzőbben beszél azonban az író vitalitásáról új verses színműve; »The Elder Statesman« (A koros államférfiú), amelyet szeptemberben mutattak be Edinburghban. A színmű hőse lord Claverton, egy idős és súlyosan beteg főúr, aki éppen visszavonulni készül munkájától, mert »nincs már kedve dolgozni«, de mégis borzad a tétlenségtől, retteg az ürességtől, viszont semmi kedve ahhoz, hogy ezt az úrt valamivel is kitöltse«. Leánya társaságában gyógyfürdőbe utazik, és mélyen megrendülve kérde önmagát: »Ki ez a szeszélyes, mindig szigorú, és néma kritikus itt bennünk, énünk legmélyén, aki rettegésben tarthat, semmitmondó tettekre készíthet bennünket, s végül könyörtelenül ítélkezik eltévelyedéseink fölött, amelyekbe a megaláztatások elől menekülve estünk?« A múlt tévedései és hibái nem hagyják nyugton az öreg lordot, a feledésből kiemelkedve egy-egy múltból kísértő személyben megtestesülve fölkeresik. Elsőnek egy Gomez nevű ember látogatja meg, diákkori társa, aki nem felejtette el azt az éjszakát, amikor Claverton elgázolt egy embert és megállás nélkül továbbrobogott. Gomez Közép-Amerikából tért vissza, valamikor gyanús üzletekkel foglalkozott, most azonban, megöregedve magárahagyatva ismerősökre, barátokra van szüksége, szüksége van a lordra is, mert ő az egyetlen, aki habár ismeri Gomez életének sötét mozzanatait, nem ítélné el, mert Gomez is sok mindent tud róla. A második látogató Maisi, egy hajdan táncosnő, Claverton egy rövid ideig szerelmének tárgya, akit a lord édesapja megfizetett, hogy álljon félre, s most szeretné életrekelteni ki nem élt első szerelmének érzéseit. Végül megjelenik Claverton fia is: elvesztette állását, s most ki akar vándorolni Amerikába, hogy a maga kedve szerint éljen, ami ez esetben azt jelenti, hogy felelőtlenül, könnyelműen. Claverton ellenzi fia szándékát, de nem biztos önmagában.

— Vajon én magam tisztában vagyok-e azzal, mi az értelme ennek a leckéztetésnek? — kiált föl kétségek között, tétován, s a következő felvonásban belátja, hogy »senki sem lehet egészen becsületes a saját gyermeke iránt«. S amikor fia, figyelmeztetéseivel nem törődve, Gomez társaságában elutazik, Claverton bele-törődik sorsába, megbékél — örökre megbékél: meghal.

A »The Elder Statesman« bírálói megállapítják, hogy ezt a könyvet egy új Eliot írta, aki ma sokkal közelebb áll az emberekhez, mint valaha.

Ez a jellemvonás, a legtágabb értelmezésű humánus egyébként is jellemzi a hajdan olyan hűvösen megfontolt Eliot-t. A huszonhárom éves korában már aggastyánként írta Eliot — most megfiatalodott. A múlt évben, környezete nem kis meglepetésére, arról beszélt, hogy beiratkozik a tánciskolába, mostanában pedig, harmincegy éves felesége, volt titkárnője társaságában gyakran látható a divatos mulatók táncparkettjén, s ragyog róla az elégedettség és öröm.

— A viszonzott szerelem megfiatalítja az embert — mondja a Saturday Review-nek adott nyilatkozatában. — Mielőtt megnősültem egyre csak öregedtem. Most, hetven éves koromban, fiatalabbnak érzem magam mint tíz évvel ezelőtt. A magára maradt ember, tudatosan húzódik vissza magánosságának falai közé —

ha eljártak fölötte az évek. Az én esetem annál szembetűnőbb, mert szöges ellentétben áll a múlttal.

Noha a leggazdagabb íróemberek közé tartozik — csak a „Coc-tail Party» egymillió fontot jövedelmezett — Eliot a Faber & Faber könyvkiadó vállalat társtulajdonosaként rendszeresen végzi munkáját, és közismert arról, hogy ő írja a legjobb reklámszövegeket a könyvek borítólapjára. Megkapta a Nobel-díjat, lovagja a becsületrendnek és még vagy 15 kitüntetés tulajdonosa, s hamarosan bekerül a francia Académie Septentionelle előkelő és zárt körébe, hogy elfoglalja Rudyard Kipling halálával megüresedett helyett. Egyre újabb irodalmi terveket forgat fejében: egy verses színműve, több irodalmi és társadalmi tanulmánya van készülöben.

— Magam is szeretném látni, lesz-e kedvem új stílusú, új versek megírására.

Az élet határmezsgyéjén állva, jó katolikus módján így vélekedik:

— A halál nem megsemmisülés. S aki hisz ebben, nem fél a haláltól, csak a haldoklástól.

Ezután a teológiai kirándulás után, amelyet még néhány hasonló gondolattal megtoldott, a derűs és bátorlelkű aggastyán fiatalos hetykeséggel fejezte be nyilatkozatát:

— Hetvenedik évemben sokkal többet nevetek önmagamon, mint amikor ifjú voltam, és eszem ágában sincs törődni azzal, hogy bolondot csinálok-e magamból vagy sem.

MIÉRT DRÁGA A KÖNYV!

A könyvkereskedések kirakatai napról napra gazdagabbak, változatosabbak. Egyre több a jó könyv, minden olvasó megtalálhatja a maga olvasnivalóját. Az ember azt hinné, hogy a jugoszláviai könyvszerető embernél elégedettebb olvasó széles e világon nincsen, hiszen a szebbnél szebb, jobbnál jobb könyvek légiója várja, hogy megvegye, elolvassa.

Eddig nincs is hiba. A könyvkiadóvállalatok tevékenységére nem igen lehet már panasz, legalábbis nem ebből a szempontból. Hát akkor? ... Az olvasó nem veheti meg a könyvet, mert a könyv árát nem a mi zsebünkhöz mérték. Nyilvánvaló, hogy ezzel a megállapítással semmi újat nem mondunk, nem is ezért nyúltunk ehhez a fájó, minden könyvbarát számára gyötrő témához. A kérdés: Miért drága a könyv? Igen bonyodalmas, szövevényes valami a könyv árának alakulása, mégis próbáljunk meg végére járni.

Kezdjük a legkézzelfoghatóbb tényekkel: a könyv árának felet a papír és a nyomda költségei teszik, továbbá 36 százalékot emészt föl a könyv terjesztése, s mindössze 14 százalék marad szerzői honoráriumokra. Ebből a számvetésből látszólag önmagától adódik a megoldás: le kell szállítani a papír árát, és csökkenteni kell a nyomdai költségeket. Valóban Kolumbus tojása. Sajnos azonban csak látszólag. A papírgyárak részben nem hajlandók lemondani a nagy haszonról, részben pedig, ha olcsón adnák a papírt, úgyszólván pillanatok alatt eltűnne a piacról, mert a vállalatok csomagolópapírnak vásárolnák meg. A nyomdai költségeket csak úgy lehet csökkenteni, ha korszerűsítik a nyomdák berendezését. Ehhez viszont arra van szükség, hogy a nyomdák minél nagyobb ha-

szonra tegyenek szert, s ebből vásároljanak új gépeket. Amint látjuk, nem Kolumbus tojása, hanem hétfejű sárkány ez a probléma. Ha egyik részét megoldjuk, hét újabb támad helyette.

Mégsem kell letenni minden reményről. A könyv árának, megvásárolhatóságának kérdésével a legmagasabb fórumok foglalkoznak, és jó úton járnak, hogy eljussanak a megoldáshoz. Kizárólag a könyvnyomtatás céljaira használt papír árát kellene leszállítani, a nyomdák hosszúlejáratú hitelből vásároljanak új gépeket, s a kiadóvállalatoknak olcsó, szintén hosszúlejáratú hiteleket kell adni, hogy nagyobb példányszámban, tehát feltétlenül olcsóbban jelentethessék meg kiadványaikat, s ne kelljen úgynevezett „kurrens könyvek” kiadásával keresniök a pénzügyi egyensúlyt. S még egy lehetőség: csökkenteni a könyvkiadóvállalatok számát, mert ez is költségleszállítást jelent. E pillanatban ugyanis több mint hatvan kiadó működik az országban, s minden megjelentetett könyvre két tisztviselő jut. Egy-egy könyvnek tehát legalább két hivatalnok évi fizetését kell megkeresnie.

REVIZIONISTA ESZTÉTAK

A Filozófiai Kérdések című szovjet folyóirat szeptemberi száma egy húszoldalas cikket közöl: A. G. Jegorov bírálja benne és ítéli el Lukács Györgyöt, Szadkovszkit, Cin Gzsao-jant és Josip Vidmart, mint „revizionistákat”.

A cikk legnagyobb része Lukács György nézeteit boncolgatja. Vidmarral csak néhány szóban foglalkozik. Egy mondatát idézve Jegorov megállapítja, hogy a jugoszláv író és esztéta kertelés nélkül megformulázza a revizionisták „krédóját” a művészetnek világnézetétől, politikától és osztályharcától való függetlenségéről.

Egy másik helyen Jegorov azt az önkényes megállapítást teszi, hogy némely revizionisták, például Vidmar szerint is nem a mondanivaló, hanem a tehetség viszi az írókat a győzelem felé.

AZ ELSŐ ÖSZTÖNDÍJASOK

A Moša Pijade képzőművészeti alap igazgatóbizottsága kiválasztotta az ösztöndíjasokat: az alap első részesei kéthónapi külföldi útra mennek.

A kiválasztottak csoportja főképp olyan művészekből áll, akik hazánkban már nevet szereztek maguknak. Közöttük van Boško Karanović, Olivera Kangrga, Olga Jančić, Dragoslav Stojanović-Sip, Aleksandar Luković és mások.

A művészek zöme Franciaországba utazik, csupán ketten mennek Lengyelországba és Finnországba.

AZ EMBER MINDIG EGYEDÜL VAN...

A jugoszláv lapok irodalmi rovatában nemrégiben jelent meg a hír, hogy John Dos Passos, az avangardista amerikai irodalom hajdani vezére kitűzte a fehér lobogót az öregedés előtt, és megírta új regényét, egy koros, mindenből kiábrándult újságíró boldogtalan szerelmének történetét. Meglepő a hasonlatosság kortársának regénye és John P. Marcand Pulitzer-díjas írónak regénye között. Marcand regénye, „Women and Thomas Harrow” — (A nők és Thomas Harrow) egy öregedő és a pénzügyi bukás szélén álló színműről szól. Az ő csillaga is lemenőben van, s ha önmagától nem is jönne rá erre a szomorú tényre, feleségének, a hajdan ragyogó szépségű, ma már azonban túlrejt asszonynak szavai mindenképpen tudatára ébresztenék a helyzetnek.

— Ugyan mit kaptam én veled? Itt az ideje, hogy megmondjam: egy képzelődő, üresfejű, középkorú embert, aki lehet, hogy valaha volt valaki, de most már szeretőnek sem való. Te jóisten, hogy lehettem annyira vak, hogy nem láttam meg tetves darabjaid sivár ürességét!

A feleség valójában igazságtalan Thomas Harrow iránt, a színműről szellemes, nagylelkű ember, még ötven éves korában is jóképű öreglegény, s ha drámái nem is korszakalkotó remekművek, gyakorlatlott író-mesterember lelkiismeretesen megalkotott és nem sikertelen munkái. Az asszony azért van róla ilyen rossz véleményrel, mert Harrow mindenképpől a színházat szereti, s ezt még egy színész is sem tudja megbocsátani, annál kevésbé, mert Harrow egy balsikerű színházi vállalkozásba fektette pénzét. A színműről azonban fikarcnyit sem törődik felesége rosszindulatú zsörtölődésével, mert az egyetlen lény, akit igazán szeretett, az első felesége volt. Ez a szerelem pompás lehetőséget ad Marcandnak, hogy csillogtathassa regényírói művészetét, és kifejezésre juttathassa környezetábrázoló képességeit. Játszva viszi magával az olvasót a hős fiatalokába, abba a boldog korszakba, amikor Harrow keblét a robbanásig feszítette az öröm és elégedettség. Ekkor adták elő első színdarabját, és ekkor ismerkedett meg első feleségével. S éppen ebben a boldog, önfelelt, örömmel telt időszakban csírázott ki élete tragédiájának keserű magva: a szeretett lény, noha az úgynevezett alsóbb társadami rétegekből származott, és habár a férfi sikerei pillanatnyilag elkápráztatták, rettegett a színházi ember bizonytalan jövőjétől. Mindaz, ami később történt: az, hogy elvált tőle és hozzáment egy gazdag bankárhoz, akit egyáltalán nem szeretett, ennek a fölfogásnak, és a belőle sarjadt konfliktusnak a következménye, s a könyv befejezése bezárja ennek a soha el nem hervadó szerelemnek önmagába visszahajló körvonalát. Az első feleség ugyanis följánlja Harrownak, hogy visszatér hozzá. Hailandó újra hozzámenni, csak hogy megmentse a pénzügyi bukástól. A színműről azonban nem fogadja el az áldozatot, érzi, hogy azon a ponton van, „ahonnan nincs visszatérés”, s életfilozófiája már öreges töprengéssé laposodik: „Végülis rájön az ember, hogy akárhányan utaztak is vele együtt egy kocsiiban, mindig egyedül volt.”

Marcand ezt a pesszimizmust — a maga borulását — ráteríti az Egyesült Államok életében megnyilvánuló minden jelenségre, arra a mindenképpől való középszerúségre, amely egyformán uralkodik a táplálkozás és a szellemi élet egyhangúságában. Akárcsak Dos Passos regénye, ez a könyv is a kiábrándulás könyve, Marcand is lemondóan, keserűen ír egy korszakról, amely viharos ígéretekkel indult és belefulladt az apró-cseprő érdekharcok prózai posványába.

DUNDO MAROJE LONDONBAN

Ismeretes, hogy a nemrég felépült londoni Beograd színházat fővárosunk jelentős anyagi segítségével építették. A terület, ahol a színház épült egyike azoknak, amelyek a legtöbbet szenvedtek a háború idején.

A londoni Beograd színház most sajátos módon akarja megünnepelni Beograd felszabadulásának évfordulóját. Előadja a nagy dubrovnikai drámaíró, Marin Držić színjátékát, a Dundo Marojet. A vígjátékot neves rendezőnk, Marko Fotez rendezi.

FRANZ KAFKA ÖSSZES MŰVEI

Flinker német kiadó nemrég kiadta Franz Kafka összes műveit. A regényeken és elbeszéléseken kívül a nagy író levelezését is magában foglaló mű kilenc kötetben jelent meg. Függetlenül közli Max Brod Kafka-életrajzát és Rudolf Hemerl nagy Kafka-tanulmányát is.

Ez a kilenckötetes életmű sokat jelent majd nemcsak a német olvasóknak, hanem a kritikusoknak és irodalomtörténészeknek is. Mint ismeretes, a Kafkáról szóló óriási irodalom ellenére is sok tisztázatlan kérdés van a nagy német író műveivel kapcsolatban. Az első kötet, amely Kafka 1902-től 1924-ig írt leveleit tartalmazza, betekintést nyújt az író magánéletébe és kulcsot ad egyes műveinek megértéséhez is.

A KON-TIKI UTÁN: AKU-AKU

Miközben »Kon-Tiki«-t az ötvenharmadik nyelvre fordítják — most készül a nagyszerű útleírás eszkimónyelvű kiadása — Thor Heyerdahl megjelentette újabb művét. Az Aku-Aku című könyv talán kevésbé szenzációs, mint a Kon-Tiki, de szintén igen érdekes, rendkívüli élményeket, tényeket tartalmaz. Az Aku-Aku a viking-hajlamú norvég tudós újabb kutatásainak eredménye, és elméletének újabb bizonyítéka: Polinézia lakosainak ősei nem Ázsiából, hanem Dél-Amerikából költöztek a szigetvilágba. Heyerdahl ezuttal a Húsvét-szigeteken keresett bizonyítékokat elméletéhez. Ezek a szigetek egy ódon kultúra jelentős, még föltáratlan emlékeit őrzik. A Chiletől a Húsvét-szigetek felé vezető kétezer mérföldes tengeri úton nincs más szárazföld, csak a Salah-I-Gomes szigetek, ahol még a madár sem élhet meg. Pitkerntől 1400 mér-

földnyire nyugatra, a Csendes-óceán hullámaintól övezve; a Húsvét-szigetek éppen olyan nehezen közelíthetők meg, mint Kon-Tiki földje. Heyerdahl azonban feleségével és gyermekeivel együtt, továbbá két amerikai régész, egy orvos és egy fényképész társaságában hónapokot töltött ott, és nemcsak rendkívül eredményes ásatásokat végzett, hanem beférközött a sziget lakóinak bizalmába is. Pedig ez nem volt könnyű feladat. 1862-ben perui hajók kötöttek ki a szigetek partjain, és ezer bennszülöttet rabságba hurcoltak a délamerikai ültetvényekre, akit pedig nem vihettek magukkal, legyilkolták, úgyhogy a szigetek többezerfőnyi lakossága alig száz emberre zsugorodott össze. A szörnyű öldöklés emléke még ma is él a kései utódok tudatában, és a szigetvilág lakói érthetően bizalmatlanok a fehérek iránt. Heyerdahlnak azonban megmutatták még azokat a földalatti barlangokat is, amelyekben őseik a mészárlás elől elrejtőztek, és amelyekben még ma is – keresztény létükre – áldozatokat mutatnak be pogány isteneiknek. Megmutatták azt is, hogyan állították föl azokat az óriás-szobrokat, amelyek úgyszólván benépesítik a szigeteket, s a tudós pontos képet alkothattott, arról, hogy miképp keletkeztek e hatalmas emlékművek, és hogyan állították őket mai helyükre, Heyerdahl állítja, hogy új fölfedezései méginkább megerősítik elméletét.

A New York Times szeptemberi könyvszemléjében bírálatot közöl a könyvről Marston Bates michigani egyetemi tanár tollából. Bates professzor ékes szavakkal igyekszik meggyőzni az olvasókat, hogy ezúttal is »egy nem mindennapi ember elragadó írását olvashatják az emberi múlt legsodálatosabb emlékműveiről«.

GYUFÁVAL JÁTSZOTTAK...

Úgy látszik, hogy irodalmi körökben kezd fogalomvá válni az az „egy bizonyos ifjúság”, amelyet először Françoise Sagan ábrázolt jellemzően, s amelyet ha nem is lehet általánosítani a mai francia vagy csak egyszerűen „mai” ifjúságra, de létezik, és egyre több témát szolgáltató. Ennek a kisiklott, talajvesztett, szüleitől teljesen elszakadt, a maga világát élni próbáló, de maga se tudja mit akaró ifjúságnak színpadi ábrázolására vállalkozott most egy húsz éves párizsi asszonyka, Marcelle Routier, Gyufával játszottak című drámájával. A Théâtre d’Aujourd’hui-ben mutatták be. Ezt a „mai” színházat a Francia Szövetség tartja fenn a kezdő írók és fiatal színésztelhetségek részére, hogy el ne vesszenek a „nagyok” között. Műsora és előadásai egyre nagyobb figyelmet keltenek.

Ennek a darabnak nem annyira a meséje, mint inkább a mondánivalója és „típusai” érdekesek. Főhőse a születéstől teljesen elidegenedett szegény gimnazista fiú, aki egy szobácska mentesvárában próbálja megszöni a maga kis világának pókhálóját, de a külső világ betör remeteségébe: egy gazdag fiúból lett úri-betörő, aki költéses passzióira az országos levéltár értékes kéziratainak lopkodásával szerez pénzt; a leány, aki maga se tudja, melyik fiút szereti; a szülők, akik gyermekük iránti kötelességüket pusztán anyagi gondoskodással vélik leróni, és szóáradatuk mögött nincs egy közös gondolatuk se vele; az állásából elbocsátott beteges hajlamú öreg tanár, aki a szülőknél jobban megnyeri a fiú bizalmát. A darab kifejlése elkerülhetetlenül tragikus. A szegény fiú addig-addig akar imponálni a lánynak egy fantáziaszülte detektívhistória légvár-épít-

ményével, mígnem a „gyufával való játszadozásból” felcsapó lángokban ő maga is odavész, behull egy szörnyű gyilkosság morális katalizmájába. Csak gyufával játszottak, de nincs segítség. .

Hogy a darab jó-e vagy rossz, arról élénken vitatkoznak és a vélemények megoszlanak, de abban megegyeznek, hogy kitűnően van megírva, kitűnő az előadás és hogy „a darabot meg kell nézni”.

Kár, hogy nem nézhetjük meg.

A KÉK MADÁR SIKERE

Múlt századunkban arról írtunk, hogy a Jugoszláv Rádió Aleksandar Obrenović Drámai miniatűrjeinek egyik meséjével szerepel az olaszországi rádió-dráma-fesztiválon. Már maga ez a tény nagy sikert és komoly elismerést jelentett a fiatal drámaírónak.

A fesztivál eredménye még nagyobb meglepetést hozott. Obrenović műve díjat nyert.

A miniatűrök utolsó meséje egy idős házaspárt mutat be, aki egy lebegve röpködő kék madarat szeretne megfogni, a madár azonban sehogy sem ereszkedik olyan alacsonyra, hogy elérhessék.

Az emberi élet értelmének lírai hangú, sajátosan egyéni álláspontú bemutatása ez a mese. A részleteiben is finom érzékkel kidolgozott dráma a beográdi színészek tolmácsolásában valóban ritka élmény — írják a mű előadásáról a lapok.

A KÖZÉPKORI MŰVÉSZET KIÁLLÍTÁSA BEOGRÁDBAN

Régi hiányt pótol a nemrég Beogradban megnyílt középkori freskó-kiállítás. A nemzetközi vásár egyik csarnokában a sopocani, gračanica és mileševói kolostor falfestményei kerültek a közönség elé.

Nagy érdeklődést keltett ez a tárlat, s ez nem is csoda, hiszen középkori freskófestészetünk a sopocani kolostor képeiben érte el tetőfokát. A kiállítás méltatói hangsúlyozzák, hogy ezek a képek az európai freskófestészetben is kiemelkedő helyet foglalnak el.

Néhányan megkísérelték ezt a tizenharmadik századbeli festészetet beilleszteni a festészet egyetemes történetébe. A festők itt már a testi szépségek gondos ecsetelésére is törekedtek, és elmondható, hogy a képekben megvannak azok az antik elemek, amelyekből a reneszánsz is merített.

A HAZAI DRÁMA HETE

A Beográdi Drámai Színház fiatal együttese különösen sokat tett a mai drámai áramlatok népszerűsítéséért. A színház igazgatósága nemrég megvalósította egy újabb ígérését: megrendezte a mai hazai dráma hetét.

A hét keretében három bemutatót is tartottak. Miodrag Djurdjević, Igor Torkar és Kola Čašula drámái kerültek először a beográdi közönség elé.

A bemutató előtt az írók irodalmi estet tartottak, és jövő terveikről beszéltek. A színház ezzel a törekvésével a hazai színpadi játék sajátosságait akarja kifejleszteni. Az akademizmus, a konvencionálizmus béklyóitól megszabadulva modern eszközökkel viszi a színpadra az írói mondanivalót. A színház tízéves fennállása óta szép eredményeket ért el ezen a téren. Az újabb akció még jobban növeli sikerét a közönség előtt és a színpadi stílus kialakításában egyaránt.

MARILYN MONROE — MILLER-DRÁMÁBAN

A lapok arról adnak hírt, hogy a Broadway-n az éppen kezdődő színház-idény a nagy nevek jegyében indul. A fiatalok a kisebb színpadokra szorulnak vissza. T. Williams, Faulkner, O'Neill drámái mellett előadják Arthur Miller egyik újabb művét is.

Úgy hírlik, hogy Miller drámájában felesége, Marilyn Monroe alakítja a női főszerepet. Az író egyelőre csak annyit árult el művéről, hogy „nagyon nevetséges vígjáték egy komoly témáról”.

A közönség most érthető kíváncsisággal várja, vajon az írónak vagy feleségének, a színésznőnek hoz-e nagyobb sikert a bemutató.

INDEXEN A KÖNYVEK DÉL-AFRIKÁBAN

Néhol még ma is azokkal az eszközökkel akarnak küzdeni a haladó gondolat ellen, amelyekkel már évszázadokkal ezelőtt is sikertelenül harcoltak.

A dél-afrikai kormány nemrég közölte az indexre helyezett könyvek jegyzékét. »Erkölcstelen« tartalmuk miatt megtiltották Maupassant, Zola, Tennessee Williams, Françoise Sagan és mások könyveinek árusítását.

A kormány buzgóságában még azt is pontosan meghatározta, hogy milyen esetekben milyen büntetést von maga után a szabálysértés. Az indexre helyezett könyvek terjesztőit súlyos fogházbüntetéssel sújtják.

AZ „ELÁZOTT” HŐS

Írtunk már arról, hogy éles vita volt egy londoni írói csoport és Ionesco között. A fiatal angol írók most Huxley és Graham Green ellen fordultak. A „bósz angolok” egyik neves tagja, John Brain éles vitacikkben bírálja ezt a két író, főképp azért, mert az irodalomban egy új „negatív típust” teremtettek.

Green legújabb könyvének főhősét, akárcsak A csendes amerikai főhősét is, saját gyöngesége, butasága miatt ölik meg. Brain bírálja az ilyen hősök formálását az irodalomban, akik már az első oldalon halálra vannak ítélve. Ezt írja: „Amikor ez a szerencsétlen hős megjelenik, mindig mintha esne az eső. Ezért legjobb lesz, ha *elázott hősnek* nevezzük”. Brain szerint Huxley volt az első, aki ilyen, örökösen halálvággyal küzdő regényhősöket formált.

Nem tudni még, mi lesz a vita folytatása, de a vitacikk éles hangja azt sejteti, hogy nem marad visszhang nélkül.

TÁMADÁS ELIOT ELLEN

Szinte hihetetlen izgalmat keltett Angliában az a botrány, amit egy álnévvel megjelent verseskönyv váltott ki.

A könyv versparódiákat tartalmaz. Írója kíméletlen gúnnyal teszi nevetségessé a nagy angol költő, T. S. Eliot költészetét. Figyelemre méltó mozzanat, hogy a könyv szerzője néhány angol és amerikai költőnek személyesen elküldte könyvét.

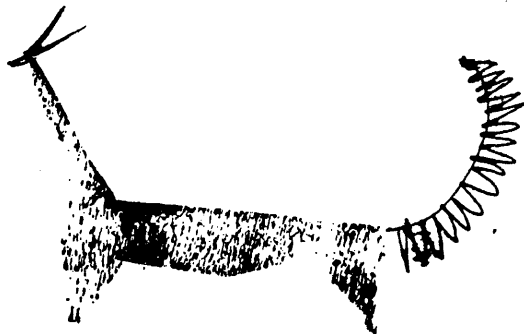
Megkezdődtek a találgatások és tapogatózások.

A könyv szerzőjét azonban nem sikerült fölfedni. Úgy látzott már, hogy a vita elcsitul, amikor a szerző fölfedte kilétét.

Egy nagy tekintélyű irodalom-tudósról van szó, aki mindjárt meg is magyarázta, hogy miért parodizálta Eliot költészetét; főleg a költészetén végigvonuló sötét misztikumot kifogásolja.

Most két táborra szakadt a költészetkedvelő közönség.

A hűvös angolok olyan vitába kezdtek, amilyenre már rég volt példa.



JEGYZETEK

CHARLES DOBZYNSKI 1929-ben született, újságírással foglalkozik, részt vett a moszkvai világifjúsági találkozón, s tanulmányt olvasott fel a mai francia költészetéről. Foglalkozik fordítással is. Több verseskönyve megjelent.

JEAN-MARIE SOURGENS 1934-ben született Reimsben, Bordeaux-ban újságíróskodott, majd Párizsba költözött. Novellát és regényt is ír.

PIERRE PHILIBERT huszonkilenc éves tisztviselő, eddig két verseskönyve jelent meg.

JACQUES ROUBAUD 1932-ben született, az egyetemen mennyiségtant tanul. Éji utas címen adta ki verseskönyvét.

FRANÇOIS KÉREL 1925-ben született Párizsban, a keleti nyelveket tanulmányozza. Fordít is.

TARTALOMMUTATÓ

Ivan Ivanji / Győzelem a vörös sziklák fölött —	759
Huszár Zoltán versei — — — — —	765
Majtényi Mihály / Miért nem köszönt Bobák? —	767
Gál László / A prometheusok — — — — —	771
Dóró Sándor / Apámról még nem is szóltam... —	775
Deák Ferenc / A gyermekek mindig mást játszanak	776
Bányai János / Forró nap és köves udvar — —	779
Báti Zsuzsa / Okosabb tavaszokhoz — — —	782
Miloš J. Bandić / A rövid történet varázsa —	783
Fehér Kálmán / Mit szóltok — — — — —	787
Juš Kozak / Repülő angyal — — — — —	788
Fiatal francia költők versei — — — — —	803
Végh Sándor / A »tóbai zendülés« hatvanadik évfordulójára — — — — —	808
Bori Imre / Az emésztő kéj fölött: hősi frigiditás	816
Tomán László / Befejezetlen élet befejezetlen regénye — — — — —	821
Ljubomir Milin / Martinovics Ignác jakobinus mozgalma — — — — —	824
Tomán László / Önéletrajz, Vanda ürügyén — —	830
Bori Imre / A hét tenger — — — — —	831
Laták István / Egy holland zsellércsalád élete	832
KRÓNIKA — — — — —	834
JEGYZETEK — — — — —	850

Dobó Tihamér rajzait a 765, 766, 774, 778, 781, 782,
786, 803, 805, 806, 807, 820, 829, 833, 849. oldalon,
B. Szabó György szövegrajzait a 789, 792, 795, 798, 800,
802. oldalon,
Acs József illusztrációit a 767. és 776. oldalon közöljük.



IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT, 1958. OKT. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VALLALAT. — SZERKESZTŐSEG ES KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MISICA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓRAK: MINDEN NAP 10—12-IG. — KEZIRATOKAT NEM ORZUNK MEG ES NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETESI DIJ: EGY EVRE 500. FELEVRE 260, EGYES SZAM ÁRA 50 DINAR. — KESZULT A FÓRUM NYOMDAJABAN
NOVISZADON

100

tudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet